BURHAN
ULUTAN

TOPLUMCU AKIMLAR VE HÜRRİYET

BURHAN
ULUTAN

TOPLUMCU AKIMLAR VE HÜRRİYET

YAZARIN BASILMIŞ KİTAPLARI

1. İSTİHSAL FAKTÖRLERİ VE İNSAN ZEKÂSI
   Ocak Matbaası, 1948 — İstanbul

2. KATMA BÜTÇELİ İDARELER VE DEVLET İKTİSADÎ TEŞEKKÜLLERİ (Maliye Bakanlığı Yayınları)
   Başbakanlık Matbaası, 1953 — Ankara

3. BANKACILIĞIN TEKÂMÜLÜ
   Doğuş Matbaası, 1957 — Ankara

4. BANKALAR KANUNU ŞERH VE İZAHI
   Ajans - Türk Matbaası, 1958 — Ankara

5. İKTİSAT DOKTRİNLERİ, Cilt : I, İLK FİLOZOFLAR
   Toker Matbaası, 1964 — İstanbul

6. MALİYE
   İpek Matbaası, 1969 — Ankara

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ

Devrimizde fikir ve Devlet adamlarını olduğu gibi, geniş halk yığınlarını en çok ilgilendiren konulardan ikisini de:

1) Dünya ölçüsünde *fakir milletler-zengin milletler* ayırımı ile az gelişmiş memleketlerin iktisadî kalkınma çabaları;

2) Her milletin kendi içinde, *fakir ve yoksun sınıflar-varlıklı sınıflar* ikilisi arasındaki çatışmaların ortadan kaldırılması için yapılan araştırmalar ve çalışmalar

teşkil etmektedir.

Garipdir ki bir memleket ne kadar fakir ve geri ise o memleketde insanlar ve aileler arasındaki gelir dağılımı da o nisbetde dengesizdir; büyük farklılıklar göstermektedir. Tecrübelerin ve istatistiklerin bize öğrettiği bu gerçek karşısında, millî ekonomilerin kendi içinde sınıflar ve aileler arası gelir farklarını azaltmak, çatışmaları hafifletmek için girişilecek gayretlerin aynı zamanda fakir ve az gelişmiş milletlerin iktisadî kalkınmaları çarelerini de birlikde kapsaması gerekmektedir. Başka bir deyişle ve Amerika'nın ekonomiko-sosyal yazarlarından *John Kenneth Galbraith*'ın getridiği yeni bir deyimle, toplumlar içinde «*Sosyal Denge*» nin (1) gerçekleşdirilebilmesi, kanaatımızca aynı zamanda, insanlık ölçüsün-

(1) J. K. Galbraith, The Affluent Society, F: XVIII.

de *«Milletler Arası Ekonomik Denge»* yi geliştirecek bir dünya ve toplumlar arası ilişkiler anlayışına (2) bağlanmaktadır.

Tarih boyunca, *Plato* ve *Aristo*'dan başlıyarak bir çok fikir adamlarının, toplumlar içinde fakirlik ve yoklukla savaşılması gerekdiğini ısrarla belirtmelerine, milletler ve Devletler için en büyük felâket ve ıstırap kaynağını fakir sınıflar ile zenginler arasındaki çatışmaların teşkil ettiğini tekrarlamalarına rağmen bu gün de aynı problemle, hem de çok daha ağır şekilde, karşı karşıya bulunuyoruz. Şüphesiz ki binlerce yıllık insan nesillerinin akışı içinde fakirliğin, her devirde geniş halk yığınları ölçüsünde, yokluk ve sefaletin, şifa bulmaz bir hastalık gibi sürüp gitmesinin bazı sebepleri olmak gerekir.

Birbirini kovalıyan uzun asırlar, fakirlik ve yokluğun, insanların kara alın yazısı olduğu inancı hâkim olmuşdur. Hattâ ilk çağlardan başlıyarak bir çok dinler, en sert bir şekilde, insanların servet, maddî varlık ve zenginlik peşinde koşmalarını men etmişler, en büyük günah olarak tel'in eylemişlerdir. *Hıristiyanlığın* temel felsefesi, *«İlahî Fakirlik»* prensibine bağlanmışdır. Mal ve servet için, zenginleşmek, varlıklı yaşamak için çalışmak, onulmaz bir şekilde *ruhunu şeytana satmakla*, Cehennem yolculuğuna hazırlanmakla bir tutulmuşdur. XIX. asrın başında bile zavallı *Dr. Faust*'un bu yüzden *Mephistophelès*'in elinde oyuncak olduğu yazılmışdı.

Renaissance'dan sonra Batı'da *merkantilizm* devrinde; kralların, himaye ettikleri tüccarlarla işbirliği yaparak hazinelerini ve ülkelerini zenginleşdirmeğe çalışdıkları devirlerde de karamsar bir dünya ve ik-

---

(2) Burhan Ulutan, Maliye, F: V.

tisadî kaynaklar darlığı, dünyanın kısır olarak yaratıldığı anlayışının bütün düşünce ve çalışmaların temel örgüsünü teşkil ettiğini görüyoruz. Zenginlik ve «kıymet fazlası ancak dış ticaretden, ihracat fazlalarından doğar» (3) cümlesini kendilerine düstur edinen, «yabancılara ne merhamet ve ne de sevgi beslenmemelidir» (4) diyen merkantilistler, kendi memleket ve krallıklarının, ancak 1) başka milletlere yüksek fiatla daha fazla mal satarak onların elinden alacakları altın ve gümüşlerle; 2) *sömürgeleşdirecekleri ülkelerin* kaynaklarını ve halkını da ana vatanlarına hizmet edecek şekilde işletmek ve çalışdırmak suretiyle zenginleşeceğini şaşmaz bir gerçek olarak tekrarlamışlardır. Bizim varlık ve zenginliğimiz mutlaka «komşumuzun fakirleşdirilmesine» bağlı zan ediliyordu. Sanki dünya ve insanlar *Dilenci-Komşu* (Beggar-my-neighbour) oyunu için yaratılmışlardı.

Milletler arası ilişkilerde zenginleşme ve kuvvetlenmenin kaynağı öteki memleketleri şu veya bu şekilde sömürmek olarak görüldüğü gibi Avrupa milletlerinin kendi halkları ölçüsündeki düşünüşleri de aynı yönde idi. İçeride de, emeklerinden başka geçim kaynakları olmıyan yoksun sınıfları, geniş halk yığınlarını en ağır şartlarda boğaz tokluğuna çalışdırarak onlara mümkün olduğu kadar fazla mal ürettirmek gerekli idi. Klasik iktisat mektebinin ve *Emek-Kıymet Teorisinin* kurucularından biri olarak kabul edilen *Sir William Petty* (1623-1687), «*insanlığın aşağılık* ve *kaba kitlesi*» olarak nitelediği işçilere «yaşayabilecekleri mikdardan daha fazlasının verilmemesini»

(3) Thomas Mun, England's Treasure by Forraign Trade..... 1630 da yazılmış, 1664 de yayınlanmışdır.

(4) Philipp W. Von Hornick, Avusturya İsterse Her Milletden Daha Üstün Olabilir (1648). F: I.

tavsiye etmişdi. Aksi halde çalışmazlar, «insanlığı emeklerinin meyvesinden mahrum bırakırlar» (5) diyordu.

Medeniyetin, milletlerin zenginlik ve varlıklarının, ancak işçilerin sefalet ve ıstırapları pahasına gerçekleşebileceği kanısı, yazarlar, iş ve Devlet adamları arasında daima yaygın bir inanç halinde devam etmişdir. Merkantilistlerden başlıyarak günümüze kadar, üretim ve ihracat malları maliyetlerini yükselteceği iddiasıyla işçi gündelikleri son derece düşük tutulmuşdur. İngiltere'de bu maksatla kanunlar (Combination Laws) çıkarılmış (6), işçilerin kendi aralarında birlikler, sendikalar kurmaları şiddetle önlenmişdir. Yığınların yokluk ve sefaleti olmazsa iktisadî ilerleme ve varlık da olamaz zan edilmişdir. İşçilerin durumlarının ücret ve geçim şartlarının düzeltilmesine önem verilmesini çekici cümlelerle savunmuş olan *Adam Smith* bile, «Nerede büyük servetler varsa orada aşırı eşitsizlikler bulunur. Bir zengine karşılık en az beşyüz fakir olması gerekmekdedir» diyordu (7). A. Smith'in doğduğu 1723 yılında bir İngiliz moralisti de aynı kanaatı tekrarlıyacakdı : *«Toplumun saadeti için çok sayıda insanın fakir ve sefil yaşamaması zorunludur»* (8). Allah, sanki, fakirleri ömürlerinin sonuna kadar fakir yaşamak üzere yaratmışdı. Onların kaderi fakirlik, yokluk ve ıstırapdı. Böyle olmasa bile, milletlerin zenginlik ve serveti için fakirlik ve sefâlete ihtiyaç vardı.

XIX. asrın başında, *Westminister hâkimi Patrich Colquhoun* (1745-1820) da, 1814 yılında yayınladığı

---

(5) Sir William Petty, Economic Writings (Political Arithmetic), Hull's Edition sayfa 274-275.

(6) B. Ulutan, İktisat Doktrinleri, Cilt I. İlk Filozoflar F : VI.

(7) A. Smith, Milletlerin Serveti, Kitap : 5, F : 1, Ks : 2.

(8) Robert L. Heilbroner, The Worldly Philosophers F : 2.

«İngiliz İmparatorluğunun Nüfus, Servet ve Kudret Kaynaklarının Tahlili» adlı kitabında, mahdut sayıdaki büyük toprak sahibi lordlarla tüccar ve sanayici ailelerin üstün gelir ve servetlerine karşılık 7.5 milyonu aşan işçilerle ufak zanaat sahiplerinin yıllık ortalama gelirlerinin 11 sterlinden ibaret kaldığını istatistiklere dayanarak ortaya koymuşdu. Colquhoun, o günkü İngiliz kamu oyunu şaşkınlığa uğratan tahlillerinden sonra şöyle diyecekdi : «Her Devlet, kendini teşkil eden geniş halk kitlelerinin fakirliğine dayanıyor...... Büyük fakirler yığını olmaksızın, zenginliğin de yaratılmasına imkân yok denebilir..... Çünkü, zenginlik emeğin ürünüdür. *Emek* ise ancak *fakirlikden doğar*...... Bu sebeple fakirlik, insan toplumlarının kaçınılmaz bir şartıdır........ Fakirlik olmaksızın toplumlar medeniyete ulaşamazlar. — Ne yazık ki —, insanlığın kaderi bu imiş...... Fakirlik olmaksızın, ne emek, ne lüks, ne de konfor olamıyor».

Bu güne dek bir çok fikirlerin, uygulamaların ve tedbirlerin köklerinin derinliklerinde yattığını gördüğümüz bu inancın şaşmaz bir gerçek olarak açıkca ifâde edildiği o devirlerde yalnız bir tek yazarın, insanlığa yepyeni bir ışık tutmağa çalışmış olduğunu belirtelim. Bu yazar da ünlü İngiliz filozofu *Sır Francis Bacon* (1561-1626) dır.

Bacon'a göre, «insanlığın kaderi, devamlı suretde acı, ıstırap, meşakkat, sefâlet ve fakr-u- zaruret olamaz. Ezelden tesbit edilmiş bir mahkûmiyet kararını (9) teslimiyetle kabul etmek mecburiyetini makul ve makbul görmeğe asla imkân yokdur». Aksine

(9) Hıristiyan felsefesine göre, aralarındaki suç yüzünden Cennetden kovulan *Adem*'le *Hava*'nın soyundan gelenler, cedlerinin günâhının kefâretini ödemek için yer yüzünde sürünmeğe, ıstırap çekmeğ mahkûmdurlar. Ancak bu sayede Cennete gidebilirlerdi. Fakirlik ve ıstırap onların ruhunu ilk günahdan temizliyecekdi.

olarak insanlar, çalışmasını ve araşdırmasını bildikleri, gerçek ilmin usullerini ve yollarını keşfettikleri, tabiat kanunlarını en doğru yönleriyle kavradıkları takdirde dinlerin vaad ettiği Cenneti yer yüzüne indirmek ve gelecek nesilleri böyle bir Cennetde yaşatmak mümkündür. Bir seri «icatlar yarışı, bu yarışın devam ettirilmesi, fakirlik ve sefâleti ortadan kaldırabilir; insanlığın kaderini güzelleşdirebilirdi». Bazı yazarlara göre, kilise'nin «*İlahî Devlet*» felsefesi yerine, «*İlim Devleti*» nin kurucusu (10) olan Bacon, en önemlileri, *İnstauration Magna* ve *Novum Oganum* adını taşıyan sayısız eserlerinde bütün insanları mamur ve genlik dolu bir geleceğe doğru devamlı suretde yükseltecek yeni ilmî çalışmanın temellerini gelişdirmeğe gayret ettiği gibi 1603 yılında tahta çıkan İngiliz Kralı *James I*'e sunduğu ithafnâmede de İngiltere'de büyük bir *(İlmî ve Teknik Araşdırma Merkezı)* kurulması için yalvarmışdı.

Ömrünün son yıllarında bir Utopia şeklinde yazdığı «*Nova Atlantis*» adlı ufak bir fantazide de ilmî araşdırma ve icatlarla bunların ürünlerinin üretime tatbiki halinde insanlığın bütünü ile, nasıl ilerliyeceğini, ne kadar üstün bir bolluk ve genliğe kavuşacağını hayalî bir örnekle anlatmağa çalışmışdı (11).

Biz de yıllarca önce, iktisadî konular üzerinde düşünmeğe çalışırken, XVII ve XVIII asırlara kadar geçen sayısız yüzyıllar boyunca insanlığın hep aynı dar ve geri geçim seviyesi etrafında emekleyip durmasını; ne Batı'da ve ne de Doğu'da fazla bir ilerleme veya belirli bir gelir artışı kaydedilememesini; buna karşılık insanlığın geleceğindeki büyük ümitleri,

---

(10) M. Beer, İbid. Ks : I, F : V.

(11) B. Ulutan, İbid. F : VII. *Shakespeare*'in kimliği hakkındaki teorilerin en kuvvetlisi, Bacon'la ilgili olanıdır.

«ilimde», ilmin ışığı altında çalışan ve insanlığın bilgi hazinesine yeni kıymetler ilâve eden insan zekâsında», bunlara dayanarak yeni ufuklara doğru yol alan insandaki buluş ve yaratma kudreti-nde» ve nihayet bu buluşların istihsale tatbiki-nde-» (12) görmüşdük.

Gerçekden de Sır Francis Bacon'un 400 yıl önce emsalsiz bir kavrayışla ileri sürdüğü, bu gün de ilk meyveleri sayesinde daha belirli şekilde görebildiğimiz üzere, eğer dünyamız üzerinde hayat bulan sayısız insan nesillerini bolluk ve genlik içinde yaşatacak bütün kaynaklara sahipse, ilmî araşdırmalar, icatlar, ihtiralar, yeni yeni buluşlar bunun maddî araçlarını ve imkânlarını hazırlıyorsa artık, bir çoklarının telkin etmeğe çalışdıkları gibi, karamsar olmağa lüzum yok demekdir. Fazla olarak, insanlar arasındaki kavgalara, çekişmelere, aldatmalara sebepsiz bir kör döğüşü gözü ile bakmak gerekir. Ne *Batı Avrupa, Amerika* veya *Moskova emperyalizmi*, ne işçi - sermayedar, ne tüketici - tüccar veya üretici pazarlıkları, hileleri ve baskıları ciddî ve yapıcı bir özelliğe sahip değillerdir. Bunlar, adetâ yaratıcı ve gelişdirici güçlerin, hayatımıza verimli bir şekilde yön vermelerini kısıtlıyan hatâlardan, Bacon'un deyimi ile, zihnimizin derinliklerine kök salarak gerçekleri kavramamızı önleyen *putlardan* ibaretdir.

Şu var ki pozitif ilmin, maddî ve teknik imkânların bize vaad ettikleri üretim bolluğuna erişebilmek, gerek bu günkü dünyanın 2/3 sinden fazla nüfusa sahip fakir milletleri ve gerek en ileri memleketlerde bile fakirlik ve sefâlet içinde adetâ boğulmuş gibi yaşıyan (13) yoksun sınıfları açlık ve geri-

---

(12) B. Ulutan, İstihsal Faktörleri ve İnsan Zekâsı.
(13) Alvin H. Hansen, The American Economy.

liğin pençesinden kurtarmak için sosyal ilimler ve iktisad edebiyatının gerekli aydınlığı getirmesi, insan toplumlarını idâre edenlere yol göstermesi lâzımdır. Bu güne kadar, ileri sürülen sistemlerin ise, adım adım gelişerek insanlığı sebepsiz ve yersiz bir çatışma noktasına doğru itmekde olduğunu üzülerek ifâde etmek mecburiyetindeyiz. Gerçek de çatışmaya itilişin derinliklerinde de, *insanların yaşamak için biri diğerinin ağzından lokmasını kapmak durumunda oldukları inancı* yatmakdır. Mamafî bu gün karşımızda kendilerini bize zorla kabul ettirmeğe veya üzerimizdeki hükümlerini sürdürmeğe çalışan başlıca iki sistemin de hiç değilse dış ifâdelerinde, insanları bir bütün halinde saadet ve huzura kavuşduracak sırların kendilerinde olduğunu tekrarladıklarını görüyoruz.

Bunlardan birincisi, *klasik iktisat mektebinin* savunuculuğunu yapdığı *ferdiyetci kapitalist sistem*, insanların politik hayatlarında olduğu gibi ekonomik faaliyetlerinde de tamamen serbest bırakılmaları, bütün mallar üzerinde *özel mülkiyet* hakkının tanınması ve mülkiyetin Devlet tarafından *mukaddes bir hak* olarak korunması halinde insanlığın ve teker teker insanların erişilmesi mümkün en yüksek üretim, bolluk ve genlik seviyesine ulaşacaklarını büyük bir heyecan ve inançla tekrar edegelmişdir. Elverir ki krallar, hükûmetler, Devlet kuvvetlileri insanların iktisadî faaliyetlerine hiç bir şekilde karışmasınlar; yalnız iç ve dış güvenliği, hukuk düzenini, mukavelelerin tam tatbikini sağlasınlar; insanların canlarını olduğu gibi mal ve mülklerini de korusunlar yeter.

Liberalizm olarak da ifâde edilen bu sistemin savunucularına göre, XVIII asra kadar insanlığın olduğu yerde saymasının tek sebebi de daha önceki de-

virlerde bir bütün halinde ne *politik hürriyetden* ve ne de *iktisadî hürriyetden* bahsetmeğe imkân olmamasıdır. Bu gün de bir çok yazarlar, *az gelişmiş memleketlerin* geriliğinde, her iki anlamda hürriyetden yoksunluklarının büyük payı olduğunu (14) kabul etmektedirler.

Ancak *A. Smith* ve izleyicilerinin tasarladıkları ekonomik topluluklar, teker teker san'atkârlar ve tekil tüccarların müstakil olarak çalışdıkları; *tam rekabetin* geçerli olduğu toplumlardı. Bu günki gibi üstün tekniğe dayanan, on binlerce insanı bir arada çalışdıran, yüksek kapasite kazançları sayesinde üretim mikdarı artdıkça üretim maliyetinde büyük azalmalar kaydedilen dev teşekküllerin insanların hayatlarına hâkim olduğu toplumlar değildi.

Kaldı ki daha XIX asır başlarından itibaren sanayicilerin, kullanmağa başladıkları makinaların da yardımı ile fakir sınıfları ve işçileri en ağır şekilde sömürdüklerinden; sinsi ve hilekâr maliyeci ve bankacılarla el ele vererek toplumlara ıstırap çekdirme yoluna girdiklerinden acı acı yakınmalar başlamışdı. Hiç şüphesiz, Renaissance'la gelişen *demokratik-hürriyetci hareket, tüccar burjuvaların* kilise, krallar, feodalizm ve aristokrasinin baskısından kurtulmak için girişdikleri mücadele, adım adım kuvvetlenerek, *Karl Marx*'ın da gayet kuvvetli cümlelerle belirtdiği gibi «yüz seneden (15) daha az zamanda bütün eski nesillerin başarabildiklerinden çok üstün üretim güçlerini harekete geçirmiş,........ hârikalar yaratmış,....... bütün milletleri,........ medeniyete ulaşdırmış» (16) olmakla beraber, toplumlar içinde olduğu gibi toplum-

---

(14) John Kenneth Galbraith, Economic Development, F : II.
(15) 1848 de.
(16) Karl Marx-Engels, Komünist Beyannâmesi.

lar arasında da gelir ve servet farklarını son derece artırmış ve şiddetlendirmişdi. Sınıflar ve toplumlar arasındaki çatışmaları keskinleşdirmiş ve sertleşdirmişdi. Daha XIX. asrın ortalarında, aynı klasik mektebi temsil ettiği ve *A. Smith*'in izleyicisi olduğu kabul edilen *John Stuart Mill* de, gidişatdan memnun değildi. A. Smith'den itibaren bütün iktisatcılar özel mülkiyeti, istihsalin artmasına, sermaye birikimine ve yaşamak için lüzumlu malların çoğalmasına hizmet ettiği için savunagelmişlerdi. Bunlar doğru olmakla beraber «mülkiyet kanunları birlikde getirdikleri adâletsizliklerden arınıncaya kadar da özel mülkiyete yapılan hücumlar devam edecekdi...... Bu günkü (1852) toplum düzeni aynı adâletsizlik ve ıstırapla sürüp gidemezdi. Özel mülkiyet sistemi, emeğin ürünlerinin bölüşümünde işçi aleyhine ters orantılar tatbikine» sebep olamazdı (17).

J. S. Mill'i hemen izleyen *Karl Marx* ise, *burjuva kapitalistlerin* gittikçe kuvvetlenerek sermaye ve üretim araçları üzerinde yaygın bir tekel kuracaklarını, büyük sermayedarların küçüklerini yutarak, ufak san'at sahiplerini tasfiye ederek proleterleşdireceklerini, üretimin adım adım devâsa teşekküller, şirketler elile yürütülmeğe başlayacağını haber veriyordu. Bu şekilde «üretim araçlarının gittikçe sayıları azalan kodaman kapitalistler elinde merkezileşmesine karşılık, *işçilerin sosyalleşmeleri, proleter ordularının kabarması*, günün birinde kapitalist sistemin kabuğunun, üst yapı kuruluşlarının artık tutamıyacakları bir buhrana doğru kayışı hızlandıracakdı. Günün birinde de kabuk parçalanacak, onunla birlikde özel mülkiyet yıkılacak, başkalarının mallarını ve

---

(17) J. Stuart Mill, Principles of Political Economy. S: 203, 761, 764.

emeklerinin karşılığını gasbedenlerin malları yağma olunacakdı.

Karl Marx, *burjuva demokrasisi* ve *kapitalist sistemin* yerini nasıl bir düzenin alacağını açıklamamışdı. Yalnız ilk devrede «*işçi diktatöryası*» kurulacağını daha sonra da gerçek sosyalizme, tam *komünizme* geçileceğini ifâde etmişdir. Kendisinden sonra ise, Türkçeye «*Toplumculuk*» diye (18) çevrilmiş olan «*Sosyalizm*» kelimesi ansiklopedi ve sözlüklerde, kısaca, *özel mülkiyet sistemini red eden; sermaye, toprak, mallar ve mübadele araçları üzerinde kamu mülkiyeti ve idâresinin hâkim kılınmasını savunan sosyal ve politik teori* olarak (19) tanımlanır. Esasen 1917 *Rus İhtilâlinden* sonra kurulan *Marksist-Leninist hükûmetler* de başarabildikleri orantıda bütün üretim, mübadele ve tüketim araçlarını Devletleşdirmeğe, *Devlet kapitalizmini* yerleşdirmeğe çalışmışlardır.

Bu gün geriye dönüp bakdığımız vakit, insanların doğuşdan gelen hakları, hürriyetleri ve eşitliklerinin krallara, feodallere, kiliseye ve bütün topluma, Devlet gücünü ellerinde tutanlara karşı savunuculuğunu yaparak yola çıkmış olan lbieralizm, *ferdiyetci hürriyet* teorileri, gide gide en sonunda *sermaye ve üretim araçlarının belirli sermayedar guruplar ve aileler elinde toplanmasına varmış* görünmekdedir. Adetâ, *mavi kanlı* olduklarını, *öteki insanlardan farklı soydan geldiklerini iddia eden* eski devrin *aristokratlarının, asillerinin yerlerini, bu defa burjuva kapitalistler almış bulunmaktadır.* Teknolojik ilerleme, ye-

(18) Türkçe Sözlük, Türk Dil Kurumu Yayınları, Sayı : 247.
(19) Petit Larousse, İngilizceden Türkçeye lûgat kitabı, Redhouse. The Shorter Oxford Dictionary, Cilt : II. The Encyclopedia Americana Cilt : 25, Encyclopeadia Britannica Cilt : 20. Everyman's Dictionary of Economics.

ni yeni buluşlar ve kitle halinde makinalaşma çok bol ve ucuz üretim imkânlarını son derece artırmış bulunmakda ama, büyük sermaye yatırımlarını, yüksek kapasitelerde toplu üretimi de gerekli kılmaktadır. Böyle bir gidiş ise ilk klasik iktisatcıların ve tabiî hukuk felsefesi kurucularının tasarlayamayacakları şekilde sermaye ve üretim araçlarını merkezileşdirmekde, toplamaktadır. Bu toplanma ise, Marx'ın iddia ettiği yoldan olmasa bile, sistemin mantıkî akışı itibariyle sayısı gittikçe azalan sermayedarlar, kapitalistler elinde olmaktadır. Geniş yığınlara gelince onlar da toplu üretim kuruluşları emrinde çalışan ve geçimlerini tamamen hizmetleri ile sağlıyan beyaz ve mavi yakalı hizmetliler, işçiler haline gelmektedirler. İçinde çalışdıkları fabrikalar veya kullandıkları makinalar, üretim araçları üzerinde hiç bir mülkiyet hakları bulunmamaktadır. *Ekonomik hürriyetleri, başkalarının malı olan sermayeye bağlanmışdır;* her halde kısıtlıdır. Politik hürriyetlerinin de yüzeyde kaldığı kolayca iddia edilebilir. Salt teori olarak kapitalist sistemi, bu şekilde takdim etmek, başka bir kisve altında tekrar başladığı noktaya dönmüş olarak görmek bir çok yönleriyle *Roma oligarşisinin hukuk ve sosyal düzenine* benzetmek mümkün bulunabilir.

Öte yandan, kapitalist sistem ve özel mülkiyet düzeninin getirdiği haksızlıklara, adâletsizliklere ve ıstıraplara karşı isyan bayrağını açarak, işçilerin ve fakir sınıfların gene doğuşdan gelen haklarını, hürriyetlerini ve eşitliklerini korumak iddiasıyla ortaya atılan *sosyalizm ve marksizmin* de en sonunda, *Devlet kapitalizmine, insanları her türlü mülkiyet hakkından ve hürriyetden mahrum kılan mistik bir toplumculuğa dönüşdüğünü* görmekteyiz. İsimler, şekil-

ler ve kullanılan dil ne olursa olsun, yüzyıllarca önce *Eski Mısır* medeniyetini gerileterek dağılmağa mahkûm eden, *Mısır halkını* da *Faraonların memurları elinde birer köle seviyesine indiren Devlet kapitalizmi*; veya *Ortaçağ kilisesinin* hiç bir mülkiyet hakkına yer vermiyen doktrini, *kapitalist oligarşinin adâletsizliklerine karşı bir panzehir olarak sunulmaktadır*. Üstelik de devrimizin *totaliter toplumcu* memleketlerindeki *komünist partiler* ve *politbürolar* ile *Ortaçağ kilisesinin kuruluşu ve hiyerarşisi arasında o kadar çok benzerlikler var ki!* İleride işaret edeceğimiz üzere devrimizin ünlü filozofu *Bertrand Russel'*de, iki sistemin felsefî temelleri ve inançları arasında büyük bir yakınlık görmektedir. Marksizmin ve komünist partilerin din düşmanlıklarının sebebini de bu benzerlikde aramak mümkündür.

Yukardaki açıklamalardan sonra, İlkçağlardan başlıyarak *Ortaçağ sonları skolastiklerini realistler* ve *nominlistler* diye iki karşıt kampa ayıran toplumcu ve ferdiyetci münakaşaların en sonunda *sosyalist* ve *kapitalist sistem* isimleri altında aynı yere ulaşmaları; *her ikisinin de büyük halk kitlelerini, üzerinde çalışdıkları üretim aletlerine sahip olmakdan mahrum, emeklerinden başka geçim kapıları bulunmıyan, az veya çok hürriyetsiz yığınlar haline getirmeleri* bir paradoks olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu paradoksu, kapitalist kamp yönünden gidermeğe çalışanlar, müteveffâ *Amerika Cumhurbaşkanı Rooswelt*'den bu tarafa çeşitli Devlet adamları ile *Keynes*'in izinde yürüyen pek çok iktisatcı ve maliyeciler ise iktisadî faaliyetlere gittikçe daha geniş ölçüde *Devlet müdahalesini* getirmektedirler. Son 30-40 sene içinde büyük bir incelikle gelişdirilen tahliller ve açıklamalar sonunda, Devlet bütçelerini hızla ka-

bartan yaygın ve geniş etkili bir Devlet ve kamu hizmetleri anlayışına ulaşılmış bulunmaktadır. Kalkınmakda olan memleketlerde ise hükûmetlerin bir çok vazife ve hizmetleri daha geniş ölçüde yüklenmeleri gerekmekdedir (20). Şu var ki bu yöndeki gelişmeler, aynı zamanda, insanların *politik ve ekonomik hürriyetleri münakaşalarını* da tekrar ve canlı bir şekilde su yüzüne çıkarmakdadır (21).

Münakaşaların nasıl bir sonuca doğru gelişeceğini bu günden tahmin etmeğe çalışmak için vakit henüz çok erkendir. «Devletin vazifesi, fertlerin (özel teşebbüsün) halen yapmakda oldukları şeyleri biraz daha iyi veya kötü olarak yapmak değil, hiç yapılmıyanları temin etmekdir» diye ve *marksizm* karşısında *insanları Ortaçağ köleliğine sürükleyecek bir sistemden gelişdirici ve ilerletici bir sonuç beklemenin mümkün olmadığı kanısını taşıyan Keynes*'in açtığı çığırın en sonunda Devlet idârelerini, beğenmediği istikamete sürüklemesi elbetde ki düşünülmemek gerekir.

Buna karşılık devrimizde hızla gelişmekte ve ilerlemekde bulunan *modern teknolojinin sermaye* ve üretim üniteleri birikimini ve *yoğunlaşmasını* zorunlu kıldığı da bir gerçekdir. Bu gidişin durdurulması mümkün değildir. Üstelik insanlığın çok üstün bir medeniyete, iktisadî bolluk ve geniş bir genliğe ulaşması da buna bağlıdır. Öte yandan günümüze kadarki *ilerleme ve kalkınmanın temellerinde insanların politik ve ekonomik hürriyetlerinin sihirli gücünün yattığı* da bir gerçekdir.

---

(20) B. Ulutan, Maliye, F : IV ve V.

(21) F.A. Hayek (The Road to Serfdom), H.C. Wallich (The Cost of Freedom), Milton Friedman (Capitalism and Freedom).

Konuyu bu şekilde ele alınca, bazı fikir ve Devlet adamlarının, gerek sermaye ve üretim araçlarının mahdut sayıdaki kapitalistler, maliyeciler ve bankacılar elinde birikmesi demek olan ferdiyetci kapitalizmin ve gerek insanlığı tekrar eski baskı ve dikta rejimlerinin İlk ve Ortaçağlar köleliğine iten totaliter toplumcu sistemin, her ikisinin de üstünde ve ötesinde yeni bir ekonomik düzenin esaslarını araşdırmağa koyulduklarını görmekdeyiz. Böyle bir düzeni de, kabaca, çeşitli üretim ünitelerini meydana getirmek üzere birikip yoğunlaşan *sermayeyi,* daha hızlı ve verimli olarak birikdirecek şekilde, *toplumun bütün fertlerinin ortaklaşa şahsî malları haline getirmek* cümlesinde özetlemek mümkündür. Esasen modern üretim ve sanayiin gerekdirdiği kitle halindeki sermayeyi mahdut sayıdaki kapitalist ailelerin, yalnız kendi kaynaklarından temin etmelerine de artık imkân kalmamışdır. Şu var ki XVIII ve XIX asırların gelişdirdiği bankacılık, mevduat ve kredi sistemi (22), hatta hisse senedi ve tahvil emisyonlarında uygulanan metodlar ve menkul kıymet borsalarının işleyişleri, mahdut sayıdaki kapitalistlerin hâkimiyetlerini kuvvetlendirerek devam ettirmektedir. Hükûmetlerin çeşitli tatbikatları, bu güne kadar gelen alışılmış sistemler, araçlar ve metodlar da geniş ölçüde yardımcı olmaktadırlar.

Ancak, yukarıki yönde gidiş ve bu gidişin yaratdığı rahatsızlıklar, çatışmalar, toplumculuğa doğru kayışı hızlandırmakda; genç ve heyecanlı dimağları yeni bir mistisizme doğru itmektedir. Günümüzde bir çok memleketlerin karşılaşdığı ve adetâ içinden çızılamaz gibi görün bunalımların bir sebebini de burada aramak mümkündür.

---

(22) B. Ulutan, Bankacılığın Tekâmülü, F: VI-XI.

Bu çatışmaya karşılık olarak henüz yeni gelişdirilmekde bulunan, sermaye ve üretim araçları mülkiyetini ortaklaşa hisse senedi şeklinde toplumların bütün fertlerine veya ailelerine yayma fikrinin tatbikatda bir çok güçlüklerle karşılaşacağı şüphesizdir. Buna mukabil, bazı memleketlerde hükûmetlerin, uzunca bir devre acı tecrübelerden aldıkları çok pahalı derslerden sonra, gelişdirdikleri tedbirler sayesinde (23) yukarıki istikametde bir hayli ilerledikleri, bir çok büyük sermaye teşekküllerinin mülkiyetinin yüzbinlerce hisse senedi sahiplerinin ortaklığı, müşterek malları haline geldiği de görülmektedir.

Şu var ki, düşünülen yeni sistemin geçerli şekilde yerleşmesi, başda iktisaden kalkınmakda olan memleketler gelmek üzere yayılması ve kuvvetlenmesi için hükûmetlerin konuyu büyük bir ciddiyetle ele almalarını gerekdirmektedir. Başda işçiler ve geniş halk yığınları olmak üzere herkesin, büyük sermaye teşekküllerinin ortaklaşa sahibi haline getirilmeleri Devletin ve Devlet sermayesinin kurucu ve birleşdirici bir vazfie anlayışı iklimine girmesine bağlıdır. Başka bir deyişle bu güne kadar, memleketimiz de dahil, yer yer bazı cılız, kısır, korkak ve kıskanç tutumla tecrübe edilmeğe çalışılan *«Karma Teşebbüs»* fikrinin, geniş ve yapıcı bir zihniyetle ele alınması lâzımdır. Bu maksatla da başda bugünkü hali ile bir çok memleketlerde çeşitli suistimallere, hilelere ve baskılara müsait bulunan ticaret kanunları ve anonim şirketlerin kuruluşları ve işleyişlerine ait hükümler olmak üzere çeşitli kanunlar ve ilgili kuruluşlarda gerekli düzeltmelerin yapılması; şirketlerin bünyesinde azınlıkların, ufak hisse senedi sahip-

(23) B. Ulutan, Aynı Eser, F : XVI. Meselâ A.B.D.'nde hisse senedi sahiplerinin sayısı 25 milyonun üstünde hesaplanmaktadır.

lerinin haklarını koruyucu, onlara güven verici, teşvik edici, idâre meclislerinde cömert bir anlayışla temsillerini sağlayıcı kanun ve tatbikat hükümlerinin getirilmesi lâzımdır.

Böyle bir ön sözde, düşünülen yeni bir iktisadî örgütlenmenin bütün ayrıntılarını teker teker tahlil etmek elbetde ki beklenemez. Ancak, meselâ bizdeki tatbikatı ile Ereğli Demir ve Çelik Fabrikaları A.Ş. ndeki usulle veya son defa 1970 yılı Kalkınma Proğramı tatbikat kararnâmesi içine sıkışdırılan kısır hükümlerle de karma teşebbüs fikrine yönelmek mümkün değildir. Bu konuda 1949-1967 yılları arasında çeşitli vesilelerle bazı hükûmet kademelerine takdim ettiğim raporlarda, Katma Bütçeli İdâreler ve Devlet İktisadî Teşekkülleri adlı Maliye Bakanlığı yayını bir büroşürde hangi hususlara önem verilmesi gerekdiğini aydınlatmağa çalışdım.

Üzülerek belirtmek lâzımdır ki, hükûmet ve Devlet Başkanı olarak aynı konu üzerine, bir başka yönden, heyecanla eğilmiş bulunan ve son defa 1968 yılında *«işçilerin idâreye ve kâra katılmaları yeni bir insanlık seviyesi yaratacakdır»* diyen bundan önceki Fransız Cumhurbaşkanı *General De Gaulle*, misyonunu maatteessüf gerçekleştirememişdir. Bu konuda, herkesin büyük sermaye teşekküllerinin ortağı haline getirilmesinin ve başda işçiler olmak üzere bütün vatandaşların tasarrufa teşvik edilerek tasarrufların, ufak kupürlü hisse senetleri şeklinde direk yoldan üretime kanalize edilmesinin bizim gibi kalkınmakda olan memleketlerin sermaye darlıklarını, çeşitli ekonomik ve sosyal problemlerini, etkili şekilde, çözümleme yoluna sokacağı hususundaki kanaatımı da (24) belirtmek isterim.

---

(24) B. Ulutan, Maliye, F : IX.

Bu kalem tecrübesine, yukardan beri genel çizgilerine işaret etmeğe çalışdığım fikirlerin tarih akışı içindeki gelişimlerini araşdırarak bu güne getirmek amacıyla başlamışdım. 1969 yaz aylarında ancak *Orta Çağ Avrupasına* ve *Hıristiyanlık felsefesine* kadar olan kısmı özetleyebildim. *İslâm-Türk fikriyat ve medeniyetinin*, barbar *Haçlı Orduları* ve *Moğol istilalarına* kadar tekrar ve zamanına göre kuvvetli bir şekilde canlandırarak gelişdirdiği *akılcı ve insancıl felsefe* ve tatbikatıyla başlayacak olan ikinci ve sonuncu kısmı çeşitli sebepler ve Adana İktisadî ve Ticarî İlimler Akademisindeki ders notları hazırlığı sebebile bu güne kadar ele almak fırsatını bulamadım. Son zamanlarda ise, uzak bir yolculuğa hazırlanmak durumu ile karşılaşdım. Dönüşümde veya gittiğim yerde geçecek zaman zarfında kitabı tamamlıyarak bir bütün halinde yayınlamak şüphesiz ki en doğru hareket olacakdı. Fakat gecikmeyi belirli bir zamanla sınırlandırmakdaki güçlük karşısında, ilk kısmı bu günkü halile olsun okurlarıma sunmak arzusunu yenemedim. Neticede ise çok uzun bir ön söz yazmaz mecburiyetinde kaldım.

Okurlarımdan pek çok özürler dilerim.

Fasıl 1 | HÜRRİYET ÖZLEMİ

1. Genç Türkler ve Hürriyet :

Türk halkını *saray* ve *Bab-ı-Âlî* ile Devlet memurlarının zulmünden, *Osmanlı Devletini* de gerilikden, *açık sömürgelikden* ve dağılmaktan kurtarmak için mücadeleye atılan *«Genç Türkler»*, bir asır önce *Paris*'de yayınlamağa başladıkları ilk gazetelerine *«Hürriyet»* adını vermişlerdi. Aralarında *Namık Kemal, Ziya Paşa, Agâh Efendi* ve *Şinasi*'nin de bulunduğu bu ilk Genç Türkler, 1867 yılında «Türkiye'yi yalnız *anayasa ve hürriyet rejimi* kurtarabilir ve kuvvetlendirir. Ancak anayasa sayesindedir ki Osmanlı Devleti, Rusya'ya üstünlük sağlayabilir.......... Bütün vatandaşların haklarının garanti edilmesi, herkesde kuvvetli bir vazife duygusu yaratacakdır» (1) diye yazıyorlardı.

Daha sonraları, 1908 ihtilalinden önceki yıllarda *Paris* ve *Genevre*'de *Ahmet Rıza Bey*'in liderliğindeki *«İttihat ve Terakkî»* (Birlik ve İlerleme) ci ikinci kuşak Genç Türkler de Osmanlı İmparatorluğunda, cinsi, milliyeti ve dini ne olursa olsun herkese mal can emniyeti, düşünce ve söz hürriyeti sağlayan bir anayasa düzeninin, Osmanlı Devletini bütün dert ve sıkıntılarından kurtaracağı, hızlı bir kalkınma, ilerleme ve kuvvetlenme devrinin kapılarını açacağı ka-

(1) E.F. Knight : The Awakening of Turkey (1909) F : VI ve J. Ancel, Manuel Historique de la Question D' Orient, F : V.

nısında idiler. Bu inanışladır ki İttihatcılar, iş başına geldikden sonra paralarının üstüne itinâ ile «*Hürriyet*», *Müsavat*» (eşitlik) ve «*Uhuvvet*» (kardeşlik) kelimelerini yazmışlardı.

Bu günkü Türkiye'de, Genç Türklerin hayal ettiklerinin çok ötesinde bir hürriyet ikliminin hâkim olmasına rağmen millet olarak dertlerimiz ve sıkıntılarımızın bir asır öncesinden daha az veya daha önemsiz olduğunu ifâde edememekteyiz. O halde Türk okumuşlarının çok uzun bir devre büyük değer verdikleri Hürriyet, gerçekde boş bir kelimeden mi ibâretdi ? Namık Kemal,

«Ne füsûnkâr imişin Ah, ey, didârı Hürriyet!
Esiri aşkın olduk; gerçi kurtulduk Esaretden»

derken bir serâbın peşinde mi koşuyordu ? Yoksa şekilci siyasî hürriyet yanında yapıcı bir ekonomik hürriyet kavramından halâ, bir çok bakımlardan uzak oluşumuz mu sıkıntıları artırmaktadır ?

Yukardaki inanışlarında Namık Kemal ve arkadaşları elbetde hatâlı ve yalnız değillerdi. Çok eski tarih devirlerini bir tarafa bıraksak bile, *Renaissance*'dan bu yana, ta 1900 lerin ortalarına kadar bütün fikir adamları, filozoflar ve hamiyetli Devlet adamları insanlığın gelişme, ilerleme ve yükselmesini, huzur ve bolluğa kavuşmasını bir tek şeyde, bütün insanların hürriyetinde, *diledikleri gibi yaşayıp diledikleri gibi çalışmalarında*, mal ve can emniyetlerinin sağlanmasında görmüşlerdi.

XVIII. asrın ikinci yarısında daha sonraki devirlerin en önemli ve en güç bilgi kolu olacak İktisat ilminin temellerini kuran *Adam Smith* de meşhur kitabında, milletlerin zenginleşme ve kuvvetlenme imkânını bir tek prensibe, insanların çalışma, kazan-

ma ve harcama hürriyetlerine bağlamışdı. Esasında Genç Türklerin yazdıkları da, O zamana kadarki Avrupa filozof ve yazarları ile ilim adamlarının bütün insanlığa öğrettiklerinin çok safiyâne bir tekrarından başka bir şey de değildi.

2. Adam Smith Liberalizimi :

Adam Smith'in «*Milletlerin Zenginliklerinin Mahiyeti ve Sebepleri Üzerine bir Araşdırma*» (2) adını verdiği kitabında, bu konuda ortaya koyduğu ana fikirleri mümkün olduğu kadar onun yazdıklarına sadık kalmağa çalışarak özetleyelim :

«*Her milletin yıllık emeği,* o milletin bir sene zarfında tükettiği bütün zarurî geçim malları ile öteki ihtiyaçların giderilmesinde (tatmininde) kullandığı *faydalı şeyleri,* en sonuncu (nihaî) olarak *sağlayan tek aslî kaynakdır*». Emeğin faydalı mallar üretim imkânı veya «bir milletin *genel çalışdırma ve iş hacmi* yahut da verimli ve faydalı şekilde çalışdırılabilecek üretgen işçi sayısı ise, her yerde işçileri çalışdıracak - veya işe koyacak - *sermaye mikdarı* ile orantılıdır» (3). O halde bir milletin zenginleşebilmesi için :

1) Memleketdeki genel sermaye mikdarını artırıcı tedbirlere önem verilmesi;

2) Toplanan sermayelerin topluma ve herkese en faydalı ve verimli işlerde kullanılmaları,

lâzımdır.

A. *Sermaye Birikdirilmesi :* Sermaye nasıl artar sorusuna A. Smith'in verdiği cevap çok açıkdır :

---

(2) An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations (1776).

(3) A.S. Milletlerin Serveti, Giriş.

«*Sermaye tasarruf ve tutumluluk ile artar.* Aksine israf ve savrukluk yüzünden azalır» (4). «Her milletin genliğinin artması veya gerilemesinin sebebi olarak dış ticaret dengesinden - bahsedilir. Halbuki bu dengeden - tamamen farklı başka ve çok önemli bir denge daha vardır. O da yıllık gelir ve tüketim dengesidir. Bir toplumun sermayesi de ancak, yıllık gelirin tüketim tutarını geçmesi halinde ve arada tasarruf edilen fark oranında artar» (5).

«Her toplumda insanlar, ana rahminden mezara kadar maddî durumlarını düzeltmek ve geleceklerini emniyet altına almak ve iyileşdirmek için gelirlerinin bir kısmını daima tasarrufa çalışırlar». Bu yoldaki gayretleri ile de, aynı zamanda, farkında olmıyarak genel menfaatlara hizmet ederler. «Bir milletin bütün fertlerinin sermayesi, tıpkı bir tek şahsınki gibi daima tasarruf gayreti ile artar..... Herkesin tasarruf etme ve tasarruflarını sermaye olarak kullanma gayretinin tek sebebi de, özel menfaatı ve kazanç hırsıdır» (6).

B. *Sermayenin Verimli İşlerde Kullanılması :* Gene A. Smith'e göre insanlar, birikdirdikleri sermayelerini, yalnız kendi özel menfaatları peşinde koşarak en fazla kazanç elde etme gayreti ile en verimli işlerde kullanmağa çalışırlar. Bunun için de ne yapacaklarını, gene özel menfaatlarının tabiî icabı olarak, en iyi kendileri bilir ve bulur. «Her şahıs, sermayesini en istifadeli şekilde çalışdırabileceği sahaları devamlı suretde araşdırır. Bütün dikkatini toplumun menfaatlarına değil de tam aksine, münhasıran kendi özel menfaatlarına çevirmiş olmasına rağ-

(4) A.S. İbid Kitap, II, F : III.
(5) A.S. İbid Kitap, IV, F : III.
(6) A.S. İbid, Kitap, II, F : III.

men..... herkes, sermayesini en yüksek değer sağlayacak........... işlere yatıracağı için aynı zamanda toplum için de en faydalı çalışdırma konularını seçmiş olur. Bir çok şeylerde olduğu gibi bu hususda da insanlar, *görünmez bir el* tarafından hem kendisi, hem de, hiç düşünmedikleri halde, toplum için en faydalı istikamete sevk edilirler. Her şahıs, başkalarına yardım ve hizmeti değil de sâdece kendi bencil menfaatını kovalarken, arzulaması halinde yapabileceğinden çok daha mükemmel şekilde toplumun genel menfaatlarına hizmet eder.

«Herkes, *sermayesini hangi nevi iş veya üretimde kullanacağını* ve hangi çeşit ürünlerin daha fazla kıymet getireceğini, mevkii ve durumu itibariyle, her *hangi bir Devlet adamı veya kanun yapıcıdan daha iyi bilir*, daha iyi takdir eder» (7).

C. *Serbest Rekabetin Düzeltici Etkisi*: «İnsanların kendi özel menfaatlarına **en elverişli iş ve çalışma** sahalarını her türlü Devlet müdahalesinden uzak olarak seçmeleri »(8), bir tarafdan toplumda en sıhhatlı şekilde gelişmeyi sağlayacağı, emek ve sermayenin verimini en yüksek seviyeye çıkaracağı gibi; üreticiler arasında devamlı bir rekabet yaratmak suretiyle tüketicilerin genel menfaatlarına da hizmet eder. Ona göre, insanların iktisadî faaliyetlerine hiç bir müdahale ve baskıda bulunulmadığı, tamamen serbest bırakıldıkları takdirde, piyasada sâdece kendi şahsî menfaatı için çalışan ve elde edeceği üstün kârların topluma ne kadar pahalıya mal olacağını asla düşünmeksizin hareket eden her insan, öteki insanların aynı *şahsî menfaat* hırsı ile yarattıkları şiddetli *rekabetle* karşılaşacakdır. Yalnız,

(7) A.S. İbid, Kitap, II, F : III.
(8) A.S. İbid, Kitap, I, F : X

insanların çalışmalarında tamamen serbest bırakılmaları sayesinde sağlanabilecek olan bu devamlı rekabetdir ki piyasa fiatlarını üretim maliyetleri etrafında dalgalandırmak suretiyle aşırı ve hak edilmemiş kârları önleyeceği gibi; bütün üretim kollarında üretim faktörleri gelirlerini de birbiri ile eşitleşdireceği için üretim kaynaklarının çeşitli üretim ve iş kolları arasında onlardan en fazla istifadeyi ve en yüksek verimi sağlayacak şekilde dağılmalarını temin edecekdi. Gene üreticiler arası rekabet ve piyasada fiatların arz ve talep mikdarlarına göre dalgalanması, en sonunda çeşitli malların üretilen ve piyasaya arz edilen mikdarlarını, herhangi bir merkezî otoritenin emirlerine, müdahale ve baskısına veya düzenlemesine ihtiyaç kalmaksızın toplumun ve toplumdaki insanların ihtiyaçlarına ve arzularına en iyi cevap verecek şekilde ayarlayacakdı. Bu suretle A. Smith'e göre her toplumda insanların hürriyetlerinin ve iktisadî serbestliklerinin bir sonucu olarak doğup gelişen piyasa rekabeti, aynı zamanda teker teker fertleri, toplum içinde gözetilmesi kaçınılmaz bir zorunluk olarak genel menfaat düzenine uymağa mecbur kılan şaşmaz ve en âdil bir vazife sahibi, otomatik bir düzenleyici halinde ortaya çıkacakdı. Piyasada herkes dilediği gibi hareketde serbestdi ama, başkalarının daima hazır olan rekabeti yüzünden, *hiç kimse, tek başına piyasaya hâkim olmak imkânını bulamıyacağı için* (9) herkes, ciddî piyasa düze-

---

(9) A. Smith ve izleyicilerinin düşündükleri hürriyet ve serbestlik düzeninin bu anlayışla sınırlı olduğuna hemen dikkati çekelim. Eğer günün birinde, iktisadi gelişme, bazı büyük kuruluşları ve sermaye guruplarını piyasalara diledikleri gibi kumanda eder hale getirirse rekabetin âdil ve koruyucu düzeni de işleyemez hale gelebilirdi. Şu var ki, XVIII. asrın ufak tefek dağınık ferdi teşebbüs iklimi içinde A. Smith rekabetin sihirli gücüne inanmakda elbetde haklı idi. Bu noktaya aşağıda ayrıca döneceğiz.

ni içinde çalışmağa ve kazanmağa mecbur kalmakda idi.

D. *Yeni Buluşlar ve İş Bölümü:* Öte yandan gene insanların özel menfaatları peşinde fazla kazanç hırsıyla çalışmaları ve aralarındaki devamlı rekabet, onların *yaratıcı kabiliyetlerini kamçılamak* suretiyle yeni yeni icâdlara, buluşlara, teknolojik ilerlemeye ve iş adamlarını cesaretle bir çok tehlikeli işlere atılmağa zorlayacakdı. Modern sanayide emeğin verimini ve üretim gücünü artıran iş bölümü de yeni âlet ve makineler icadı ve yeni üretim usulleri gelişdirilmesi sayesinde mümkün olmakda idi. A. Smith'in kitabını yazdığı devirdeki hızlı iktisadî gelişme ve canlanmanın başlıca kaynağını da, gerçekde, insanların diledikleri gibi çalışma ve yaşama hürriyetine kavuşmaları, geleneksel toplumların ve dinî hurafelerin köstekleyici inançlarından, kilise, feodalizm, toprak ağası asılzâdeler ve sarayların, aç gözlü kralların esaretinden, ağır baskı ve yasaklarından kurtulmaları, teknik ilerleme ve yeni bir müteşebbis sınıfın iktisadî hayatın dizginlerini ellerine almaları teşkil ediyordu.

Şahsî menfaat, üreticiler arası rekabet ve insanların hürriyeti bu derece etkili ve ilerletici olunca da artık hükûmetlerin ve merkezî otoritelerin insanlara zulüm ve baskılarına, rastgele müdahalelerine gelenek ve göreneklerin bunaltıcı katı kurallarına son vermek lâzımdı. Onlar, piyasa rekabeti gibi en tarafsız, âdil ve otomatik bir düzenin sağladığı en faydalı ve verimli sonuçlar yanında daima zararlı olmağa mahkûmdular. Bu yüzdendir ki A. Smith'in kitabını yazdığı tarihlere kadar Devletleri idâre edenlerin çeşitli müdahale ve baskıları gerek teker teker insanların, gerek milletlerin ve tüm insanlığın tabiî

şekilde ilerlemesine, gelişmesine ve zenginleşmesine manî olmuşdu.

3. Tasarruf ve Yatırım :

Görülüyor ki, A. Smith'e göre her memleketin iktisadî kalkınması, ilerlemesi, üretimde verimli şekilde kullanılan sermaye mikdarına, yanî yatırımlara bağlıdır. Yatırımları da tasarruf hacmi tayin eder. Üstelik tasarrufların yatırımlara akışında herhangi bir sızıntı veya kaçak da bahis konusu olamaz. İnsanların devamlı olarak şahsî menfaatları peşinde koşmaları, tasarruf edilen kaynakların tamamının en verimli şekilde yatırımlara akmasını sağlayacakdır (10). «Varlıklı insanların her sene kazanç hırsı ile gelirlerinden tasarruf ettikleri paylar mutlaka..... ...-ya kendileri veya başkaları tarafından-sermaye olarak çalışdırılır» (11). Başka bir deyişle :

Yatırım (I) = Tasarruf (S)

4. Bahtsız Memleket Türkiye :

«Kâfî emniyete sahip memleketlerde aklı başında her insan, eline geçen kaynakları ya günlük tüketiminde kullanır veya gelecekde kendisine kâr getirecek şekilde çalışdırır. .... kâfî emniyet içinde bulunduğu halde .... tasarruf ettiği kaynakları .... çalışdıramayan insan ise ya aptal veya delidir». Ancak gerek bu halin ve gerek yukardaki denklemin bir tek istisnası düşünülebilir, o da : «Devleti idare edenlerin, halkın mallarına ve servetlerine tecavüzlerinden, devamlı suretde korkulan bahtsız memleketlerin hâlidir». Bu memleketlerde insanlar, ser-

(10) İrma Adelman, Theories of Economic Growth and Development F : 3, A. Smith.
(11) A.S. İbid, Kitap, II, F : III.

mayelerinin büyük kısmını, gerekdiği vakit beraberlerinde kaçırmak için gizlemeğe ve gömmeğe çalışırlar. *Türkiye ve Hindistan'da durumun böyle olduğu söyleniyor.* Öteki Asya Devletlerinin de aynı halde bulunduklarını zan ederim» (12).

A. Smith, kitabında yer yer «krallar ve nâzırlarının (bakanlar) doymak bilmez ihtiraslarından» yakındığı gibi, «*İnsan toplumlarını idâre edenlerin, eski devirlerden beri, gelen zulüm ve adâletsizlikleri korkarım ki şifa bulmaz bir belâdır*» (13) der.

İlk Genç Türkler Paris'de buluşdukları vakit, o zamana kadar Avrupa'da ilerleyen kapitalizmin ve onun dayanağı olan iktisadî serbestliğin bir çok sıkıntıları birlikde getirmesine, hemen her memleketde sosyalist akımların şiddetli protestolarına ve acı şikâyetlerine hedef olmasına rağmen, A. Smith ve izleyicilerinin ana fikirleri henüz bütün havaya hâkimdi. Kaldı ki Genç Türkler için, her şeyden önce *Osmanlı İmparatorluğunun*, yukarda işaret edilen, *bahtsız memleketlerden biri* olmakdan kurtarılması lâzımdı.

(12) A.S. İbid, K : II, F : I.
(13) A.S. İbid, K : I, F : X ve K : IV, F : III

Fasıl 2 | İLK KAYNAKLAR

1. İnsan ve Devlet :

Yakından incelendiği vakit insanlık tarihinin, bir bakıma, teker teker fert olarak insanlar ve onların hakları ile Devlet gücünü ellerine geçirenler arasındaki devamlı mücadeleler tarihi olduğu ileri sürülebilir. Fazla olarak bu mücadelede toplumları veya Devletleri idâre edenler karşısında teker teker insanların kişisel haklarını kazanmaları, diledikleri gibi çalışıp, diledikleri gibi yaşamak ve *«akıllarını korkusuzca kullanmak»* (1) imkânına kavuşmaları oranında insanlığın ilerlediği, varlıklandığı ve yükseldiği de dikkati çekmektedir.

Şüphesiz ki bu mücadele, düşünceler tarihinde de izlerini bırakmışdır.

2. Realistler - Nominalistler :

Bu izlerden birini Ortaçağ *Skolastiklerinin* teorisinde buluyoruz. Gerçekden Orta Çağın sonlarına doğru Avrupa'da bir kısım insanların feodalizmin ve kilisenin ağır baskısına, çok sert yaşama ve çalışma kurallarına karşı gelmek, onlardan kurtulmak çabasına girişdikleri devirlerde zamanın fikir adamları skolastiklerin de realistler ve nominalistler olarak iki karşıt kampa bölündüklerini görüyoruz.

---

(1) Bertrand Russell, History of Western Philosophy, Kitap : 3, Kısım : 2, F : XI.

1) *Realistler*, ancak tümel kavramların ve toplumların gerçek varlığa sahip olduklarını iddia ediyorlardı. Onlara göre, Devlet ve Devlet içinde insanlar bahis konusu olduğu vakit ancak Devlet, gerçek ve önem verilecek değerli varlık idi. Devletin tikel (cüzü) lerini teşkil eden insanlara gelince bunları Devletden ayrı olarak düşünmeğe, ayrı bir varlık ve gerçeklikleri olabileceğini tasavvur etmeğe imkân yokdu. İnsanlar, kıymet ve kudretlerini ancak içinde yaşadıkları toplumdan, Devletden almakda idiler. Bu sebeple insanların özel menfaatlarını değil, toplumun genel menfaatlarını temine çalışmak lâzımdı.

2) *Nominalistler :* Buna karşılık nominalistler ise, tam aksine asıl gerçek varlıkların insanlar olduğunu, Devletin de fertlerin ötesinde ayrı bir varlığı bulunmadığını, sâdece bir isimden, tümel bir kavramdan ibâret olduğunu iddia ediyorlardı.

3. Batı Anadolu ve Grek Ayrılığı :

Realistler ile nominalistler arasındaki bu tartışma, daha ziyâde *Plato* felsefesinin, ilâhî *ideler âlemi* anlayışı ile öğrencisi *Aristo*'nun *basit tarifler* (tanımlar) ve *genel isimler* görüşü arasındaki karşıtlığa (zıddiyet) bağlanır (2). Gerçekde ise insanları, kendilerinin üstündeki bir ilahî âlemin, bir Devlet veya toplumun emir ve kurallarına tam bir teslimiyetle uymağa zorlayan inanışla; aksine insanların asıl değer taşıyan varlıklar oldukları; toplumların da, teker teker insanların saadet ve genliklerine hizmet etmek için vücut buldukları yolundaki çekişmenin Orta Çağ sonları ve Skolastikler ölçüsünde su yüzüne çıkışı idi. Bu yönü ile fikirlerin köklerini, ara-

---

(2) Burhan Ulutan, İktisat Doktrinleri Cilt : I, İlk Filozoflar, F : I, II ve VI.

larında devrimizin büyük filozoflarından Bertrand Russell'in de bulunduğu bir çok yazarlar, daha uzaklara ve derinlere götürmektedirler. Onlara göre, yukardaki iki ayrı insan ve toplum anlayışından birincisi, *Dori asıllı ilk grek topluluklarına* hâkim olan ve bu dünyanın üstünde ve ötesinde tanrısal bir âlem inancına ;bu dünyadan ve buradaki insanların saadetlerinden ve yaşayışlarından tamamen ayrı ve üstün bir âlem hayaline önem veren; *insanların «ölümden sonra öteki âlemde karşılaşacakları yargılamaya hazırlanmalarını»*; bunun için de, aynı zamanda yarı ilâh ve en yüksek din adamı olan kralların emir ve isteklerine tam bir şekilde uymaları gerekdiğini telkin eden *koyu dindar ve mistik bir felsefeye* ve Orpheus mitolojisine bağlanmaktadır.

Yukardaki inanışın aksine olarak içinde yaşadığımız *maddesel âlemi kendi kurallarına göre anlamağa çalışan* ve bu âlem içinde *insanın huzur, saadet ve genliğine önem veren* fikir akımının kökleri ise, *Batı Anadolu* uygarlığının ve *Thales*'in (İ.Ö. 624-545) kuruculuğunu yapdığı *Miletus okulunun* ilim ve felsefe anlayışı ile ilgilendirilmektedir.

4. Akılcı ve İnsancıl Akım :

İnsanlık tarihinde matematik ve ilmî araşdırmanın öncülüğünü yapmış olan Miletus'lü (3) *Thales*, aynı zamanda *«Felsefenin Babası»* olarak da tanınır. Bir çoklarına göre, «Felsefe Thales ile başlar» (4). Ötedenberi eski *Sümer ve «Babil medeniyeti* ile kül-

(3) Miletus, Büyük Menderes nehrinin ağzında kurulmuşdu. İ. Ö. V. asır başlarında (İ. Ö. 495) İranlılar tarafından tahrip edilinceye kadar uzun asırlar Akdeniz ve Egenin en büyük ve en ileri deniz ticareti ve medeniyet merkezi idi. Daha sonraki İyon ve Grek medeniyetlerine öncülük etmişdir.

(4). B. Russell, İbid Kitap I. F : I.

türel münasebetler devam ettirmiş olan» *Orta Anadolu'lu Lydia Krallığı* kanalıyla Babilli astronomlar ve matematikcilerden geniş ölçüde faydalandığı ileri sürülen Thales, İ. Ö. 585 yılında güneşin tutulacağını önceden haber vermişdi (5). Geometri bilgileri sayesinde de ehramların, Rodos heykelinin, ağaçların ve binaların yüksekliğini, denizde giden gemilerin uzaklığını ölçebiliyordu. Lidya Kralı Croesus'e sulama kanalları yapmış, Gediz (Halys) nehrinin mecrasını değişdirmişdi. Gemicilere, Küçük Ayı yıldızına bakarak yollarını bulmağı da Thales öğretmişdi. Aristo'nun anlattığına göre bütün gerçek ilim adamları gibi Thales de fakir bir insandı. O'nun bu «fakirliğini ileri sürerek felsefenin hiç bir işe yaramadığını iddia edenlere ders vermek isteyen Thales, yıldızlar hakkındaki geniş bilgisi sayesinde daha kışdan gelecek yaz bol zeytin mahsulü olacağını anlıyarak Miletus ve Chios'daki bütün zeytin yağı preslerini ucuz fiatlarla kiralamış, ürün zamanı gelince de kullananlardan, dilediği gibi yüksek bedeller almak suretiyle büyük bir servet toplamağa muvaffak olmuşdu. Böylece de bütün dünyaya filozofların, isterlerse, kolayca zengin olabileceklerini; fakat onların başka şeylere değer verdiklerini göstermişdi» (6). Gene Aristo'ya göre Thales, kâinatın aslî maddesinin başka bir deyişle kâinatda nihaî gerçeğin «Su» olduğunu iddia etmekde idi. Bu yoldaki düşünüşü ile de, en sonunda atom teorisine varan akılcı ve maddeci bir araşdırma ve fikir silsilesinin de kurucusu olmuşdur. Bu noktada B. Russell, «her şeyin sudan vücud bulduğu fikri, ilmî bir faraziye olarak kabul edilmek

---

(5) B. Russell, İbid Kitap 1, F: I.

(6) Aristo, Politica 1259a. Buna karşılık, Thales ve izleyicilerini sevmiyen Plato, Thales'in yıldızlara bakarak yürürken ayağının altını görmeyerek kuyuya düşdüğünü ve herkesi kendine güldürdüğünü nakleder.

gerekir. Asla saçma bir iddia olarak görülemez. Yirmi sene önce de, her şeyin hidrojenden meydana geldiği kabul ediliyordu. Suyun 2/3 ü ise, hidrojendir» der. Aslında bütün maddi âlemin aslını su ile izah eden inanış da Sümer ve Babil'den gelmektedir (7).

Thales'den sonra birbiri peşi sıra yetişen Miletus mektebine bağlı ve Thales'in öğrencileri Anaxmander (İ. Ö. 611-547) ve Anaximanes (588-524) gibi «modern ilmî sonuçlara öncülük etmiş» Batı Anadolulu filozoflar ve izleyicilerinin araşdırmaları, adım adım gelişmiş ve zamanla en sonunda, bu günkü İzmir dolaylarından Clazomenae'li Anaxagoras'ın (İ. Ö. 500-428) bütün maddesel varlıkların özü ve aslı olarak gördüğü ufak tohumlar (seeds) kavramına; arkasından da aslen gene Batı Anadolulu olan Leucippus (İ. Ö. 440 civarı) ve öğrencisi Democritus (İ. Ö. 370-civarı) un atom (atomos) teorilerine ulaşmış dı (8).

Felsefe tarihinde maddeci ve aynı zamanda Akılcı veya ilmî görüş adlarıyla anılan (9) bu fikir akı-

---

(7) Encycl. Brt. Cilt 21.

(8) Yukardaki iki ayrı fikir ve felsefe akımını bir çok yazarlar eski Yunan düşünüşünün iki ayrı yönü olarak takdim etmeğe çalışırlar. Gerçekde ise daha ziyade Lidya ve İç Anadolu ile Sümer uygarlıklarının etkisi altında bulunan Miletus ve Efes (Encyclopeadia Britanica, cilt 2, Asia Minor) gibi o devrin en canlı san'at ve iş merkezlerini âdi birer grek sitesi olarak görmeğe imkân yokdur. Kaldı ki bahis konusu şehirler başda Atina olmak üzere bütün grek sitelerinden daha eski oldukları gibi Atinalılar da dahil *greklerin pek çok şeyleri Anadoludan öğrendikleri daima tekrar edilegelmişdir* (Will Durant, The Story of Philosophy F: I). Miletus okulunun kurucusu Thales de gelişdirdiği Astronomi, matematik ve geometri bilgilerini Lidya kanalı ile eski Sümer ve Babil bilginlerinden almışdı (B. Russell, Kitap I, Kısım I, F: II). Fazla olarak *Turani* asıllı olduğu artık tereddütsüz kabul edilen Sümer Uygarlığının (Encyclopedia of Americana, Cilt 3, Babylonia) daha ziyâde, bu dünyada insanların maddi genliklerine değer veren kişisel bir karakter taşıdığını da belirtelim (B. Russell, İbid, Kitap I, Ks. I, F: I).

(9) Bertrand Russell's, İbid, F: II, IV, VIII, IX.

mı, atomların karşılıklı münasebetlerini olduğu gibi bütün evreni ve insan toplumlarını idâre eden değişmez kurallar şeklinde bir tabiî (doğal) kanunlar anlayışının da savunuculuğunu yapmışdır. Bu suretle de Batı Anadolulu ilk filozoflar, XVIII asırdan sonra bir tarafdan Sir Francis *Bacon* ve Sir İsaac *Newton*'un liderliğinde gelişen ilmî araşdırmalara, öte yandan, başda *Locke,, Hobbes, Hugo Grotius* ve *Fransız Ansiklopedistleri* olmak üzere son devir *Sosyal Mukavelecilerine* ve toplum içinde insanların tabiî haklarını ve hürriyetlerini savunan fikir adamları, hukukcu ve iktisatcılara öncülük etmişlerdir.

Gerçekde *Democritus,* hayatın tek gâyesinin *insanların saadeti* olduğunu, toplum ve *Devletin* de *«insanların iyilik ve saadetlerini sağlamak için vücut bulduğunu»* ilk defa ortaya atan filozofdur. Demokritus'un izleyicilerinden *Epicurus* (İ. Ö. 341-270) de, insanların toplu halde yaşamakdan daha fazla faydalanacakları için toplumlar meydana getirdiklerini ileri sürmüşdü. Ona göre *toplum kanunları* zan edildiği gibi *Allah'ın emirleri değil* sadece yukarıki maksatla *insanlar arasında yapılan anlaşmaların sonucudur.* Bu itibarla kanunlar ve sosyal kuruluşlar, insanların ortaklaşa menfaatlarına hizmet ettikleri orantıda değer taşırlar. Hiç birisi salt ve değişmez değildir. İnsanlar eğer bazı kanunların ortaklaşa ihtiyaçlarına cevap vermedikleri kanaatına varırlarsa onları değişdirebilecekleri gibi tamamen ortadan kaldırabilirler de (10).

5. Stoic'ler :

Democritus ve Epicurus felsefesi daha sonra, Stoic'lerin, gerek maddî âlemi ve gerek insan top-

(10) Daha fazla bilgi için İlk Filozoflar adlı kitabıma bakınız. F: III.

lumlarını idâre eden *tabiî (doğal) kanun* ve insanların *tabiî hakları* ve *hürriyetleri* anlayışında ifadesini bulan insancıl fikirlerine kaynaklık etmişdir. Stoic'lere göre tabiî kanunlar, akıl ve vicdanımızın bize doğruluğunu telkin ettiği prensiplerdi.

Yukarıki anlamda tabiî kanunlar ve tabiî haklar anlayışına dayanarak Stoic'ler İ. Ö. III asırdan itibaren yaygın ve ortaklaşa bir insanlık fikrinin, insanlar arasında *evrensel* bir *eşitlik* ve birlik anlayışının savunuculuğunu yapmışlardır. Stoic okulunun kurucusu olan *Zeno* (İ. Ö. 335-265) : «Gerçek anlamda *fazilet*, hiç kimseyi, ister yunanlı, ister barbar, erkek veya kadın, zengin veya fakir, özgür veya esir, bilgin veya cahil, sağlam yahut sakat olsun *hiç bir insanı hakir görmemekdir*» (11) demişdi.

Bazı yanlış anlamaları daha başlangıçda önlemek üzere Akılcı veya ilimci okul mensuplarının, ekseriya yapıldığı gibi, mutlaka dinsiz olduklarını iddia etmek mümkün değildir. Bertrand Russell'in de belirtdiği üzere, Thales'den başlayarak son devir Stoic'lerine kadar akılcı okul silsilesinde yer alan filozof ve fikir adamları daha ziyâde maddî âlemi ve orada cereyan eden olayları kendi koşulları içinde izaha, akılcı tahlillerle ilmî bilgiye ulaşmağa çalışmışlardır. Bu yoldaki gayretleri sâyesinde de İ. Ö. VI yüzyılda Thales'in öğrencileri Anaximander (İ. Ö. 546 yılında 64 yaşında olduğu biliniyor) ve Anaximanes (İ. Ö. 494 yılında Miletus'un İranlılar tarafından tahribinden önce yetişmişdir) den başlayarak, gerek dünyamız ve gerek Güneş, Ay ve öteki yıldızlar hakkında bu günkü bilgilerimize çok yakın izahlara varmışlar, *Darwin*'in ancak XIX. asırda gelişdirdiği *doğal ev-*

---

(11) Zeno'nun kendisi de Kıbrıs'ın Citium kasabasından gelerek Atina'ya yerleşmiş Fenikeli bir göçmendi.

rim teorisinin esaslarını kurmuşlar; insanın da bu evrimin bir halkası olduğunu belirtmişlerdir.

Aralarından Xenophanes ve Epicurus gibi filozoflar ise, gerçek dinî inançlardan ziyâde devirlerine hâkim olan hurafelere ve dinî bağnazlığa hücum etmişler; hurafelere karşı salt bir varlık olarak *yalnız insanu kıymet veren ve akılcı bir ahlâk felsefesi* gelişdirmeğe çalımışlardır.

Şu var ki bütün çağlarda eklektik bir karekter taşıyan Stoic'lerin maddeci kökleri yanında «bütün tarih boyunca Socrates'i en büyük aziz (saint) olarak tanıdıkları», en az değişikliğe uğrayan ahlâk felsefelerinin de ..... geniş ölçüde, Plato'nun etkisi altında bulunduğu daima tekrar edilir. Stoicisme verilen isimlerden birinin de *«Pantheistic - Materialism»* olduğunu hatırlatalım. Fakat aynı zamanda Stoic «okulun, daima bağlı kaldığı ana doktrin, evrensel (cosmic) *determinizm ve insan hürriyeti* olmuşdur. Zeno, şans diye birşey olmadığına ve kâinatın tabiî kanunlar tarafından idâre edildiğine inanıyordu» (12).

6. Dinci ve Toplumcu Akım :

İnsanların bu dünyadaki yaşayışlarından, maddî saadet ve zenginliklerinden ziyâde ölümden sonra ruhlarını, öteki âlemde karşılaşacakları sorgu ve yargılamalara hazırlamalarına önem veren koyu dinci ve mistik hayat anlayışının yunan yarım adasındaki Dori asıllı greklerin hayat felsefesini teşkil ettiğine yukarda işaret ettik. Bütün kaynaklar bu inanışın, greklere, girit uygarlığı kanalı ile eski Mısırdan ak-

---

(12) Br. Russell, İbid, F : XXVIII, Encyclopedia Britannica ve Ency. of Americana, (Stoics).

tarıldığı, daha sonra da Orpheus mitolojisi (13) ve Pythagoras (İ. Ö. 565-470) felsefesiyle fikir akımlarına yerleşdiği kanısındadırlar.

1) *Orphic inanışa* göre, insanın vücudu maddesel ve toprağa bağlı olduğu, günah işlemeğe ve kirlenmeğe çok yatgın bulunduğu halde, bu vücut içine yerleşdirilen *ruh, ilahî asıllıdır,* öteki ve üstün âlemden gelmedir. Her insan, bu maddî dünyadaki yaşayışına, yapdığı iyilik veya kötülüklere göre ölümden sonra öteki dünyada mutlaka mükâfat (ödül) landırılacak veya cezalandırılacakdı. İnsanların, bu geçici dünyada, vücudun maddesel eğilimlerine kapılmamaları, göksel asıllı olan ruhlarının temizlik ve saflığını korumaları, kirletmemeleri lâzımdır. Tıpkı *Eski Mısır*'da olduğu gibi, sadece, insanların tanrısal âleme ve tanrılara karşı vazifelerine ve inançlarına önem veren bu mistik ve dinci hayat anlayışının zamanla Atina da dahil olmak üzere hemen bütün grek sitelerine hâkim olduğunu görüyoruz.

Böyle bir hayat anlayışının; a) bir tarafdan, insanların maddî genlikleri ve zenginlik için çalışma-

---

(13) Orpheus, mitolojiye göre, Trakyalı bir şair ve müzisiyendir. İlâhlara yapılan ibâdetlere (tapınma) musikiyi sokmuşdu. Bunun için de Apollo ve Muses'den Lyr öğrenmişdi. Melodileri yalnız hayvanları değil taşları, kayaları bile dilediği gibi hareket ettiriyordu. Bir yılan tarafından sokularak ölen çok sevdiği karısını aramak için Hades'e indiği, orada Cehennem Tanrıları Pluto ve Proserpine'ı bile merhamete getirdiği ve karısının kendisi ile tekrar yer yüzüne dönmesi için izin çıkardığı söylenir. Ancak şu şartla ki Orpheus, yer yüzüne çıkıncaya kadar arkasından gelecek olan karısına dönüp bakmıyacakdı. Fakat yolda dayanamayarak bu şartı bozduğu için emeline erişememiş, daha sonra da, Bachus'e tapan kadınlar tarafından parçalanarak öldürülmüşdü.

Başlarında B. Russell'in de bulunduğu (İbid K: I, Ks: 2, F: I) bir kısım kaynaklara göre ise Orpheus dinde reform yapmak isteyen bir rahip-filozofdu. Tıpkı eski Mısırda *İkhnaton* (Amen Hotept IV adlı bir Fraon, İ. Ö. 1400 civarı) gibi. Bu yüzden de İkhnaton'a yapıldığı şekilde parçalanarak öldürülmüşdü. Esasen Orphic inanış, grek toplumlarına eski Mısırdan sızarak yerleşmişdi. (B. Russell).

larını, bolluk içinde varlıklı bir hayat sürme isteklerini köstekleyeceği; b) Öte yandan tanrıların temsilcisi olduklarını iddia eden, bu iddia ile de öteki dünyaya beğenilir bir ruh olarak göçebilmek için insanların uymaları gereken bir takım kurallar koyan krallar, faraonlar, rahipler ve benzerlerinin kolayca toplumlara hâkim olabilecekleri, insanları köleleşdirecekleri şüphesizdir. Böyle toplumlarda insanların kişisel varlıklarından, haklarından ve hürriyetlerinden bahsetmeğe ise artık imkân yokdur. Bağnaz (mutaassıp) din kuralları, toplumsal gelenekler, köksüz inançlar (hurafeler) insanları demir bir çember ve zırh gibi sararak akıl ve muhakemenin gelişdirici ve yükseltici klavuzluğundan yoksunlaşdırır. Böyle demir bir ağın kıskaçları arasında sıkışan toplumlar da sonu gelmiyen bir durgunluk ve geriliğin esiri olurlar.

Eski Mısır'da da, İ. Ö. 3000 tarihlerinden sonra, az sayıda bir *aristokrat sınıfın* aşırı derecede zenginleşerek halkı fakirleşdirmesinin yaratdığı iç çatışmalardan faydalanarak bütün memleketi idâresi altında toplayan ilk *Faraon Menes*, kendisini tanrı olarak ilân etmiş ve o devirlerin yegâne gelir ve üretim kaynağı olan bütün toprakları kendi mülkiyetine geçirerek *Devletci totaliter* bir idâre kurmağı başarmışdı. Toprağa bağlı birer serf durumuna getirilen çiftçiler yanında diğer bütün san'at sahipleri de Devlet idârecilerinin emrinde idiler ve ekonomik hürriyetlerine sahip değillerdi. Başlangıçda tarımı gelişdirmek için açılan kanallar ve sulama şebekeleri inşasında olduğu gibi Faraonlar ve bakanları *(vizier)* için yapılan ehramlar ve tapınaklarla ilgili bazı san'atlarda, özellikle mimarlık, geometri, matematik gibi bilgilerde az çok bir ilerleme kaydedilmiş ise de bu

gelişmenin Mısır tarihine göre kısa sürdüğü görülmektedir. Bütün Devletci veya *totaliter toplumcu idârelerde* olduğu gibi, tamamen merkeziyetci ve monolitik bir idâre sisteminin insanları devamlı suretde baskı altında tutma gayreti, bir tarafdan memurlar, askerler ve Devlet adamları sayısının gittikçe kabarmasına ve bozulmalarına yol açmış; öte yandan da geniş halk yığınlarını en az geçim seviyesinde yaşamağa mahkûm etmişdi. Ayrıca genel gelirlerin pek büyük kısmının haşmetli ehramlar, mezarlar, anıtlar ve tapınaklar yapımına harcanması ve ağır dinî baskı, İ. Ö. 2400 yıllarından sonra Mısır'ın gerilemeye yüz tutmasına, Devlet nüfuzluları arasında iç çekişmelerin birbirini kovalamasına sebep olmuş; tıpkı *Orta Çağ Avrupasında olduğu gibi halkın ufak ufak köylerde tekrar eski neolitik devrin kendi kendine yeterlik* haline ve *ev içi ekonomisine dönüşmesine* yol açmışdır (14).

Aynı halin, bazı ufak ayrıntılarla *Roma İmparatorluğu* idâresindeki ülkelere, *Orta Çağ Avrupasına* ve XVI asırdan sonra *Osmanlı İmparatorluğuna* da hâkim olduğunu belirtelim.

2) *Pythagoras:* (İ. Ö. 585-495 veya 565-470) Hellen felsefesinde Orphic inanışın fikir yönünü işlemiş ve Socrates ile Plato'nun felsefe sistemlerini geniş ölçüde etkilemiş bulunan Pythagoras, genç yaşda memleketi olan *Samos adası* tiranından kaçarak *İtalya*'nın güneyindeki grek kolonilerinden *Croton*'a

---

(14) Dikkate değer hususlardan biri de daha sonraki yüz yıllarda Aristo'nun bu gerçeği bütün açıklığı ile görmesi ve devrimizin bazı iktisatcılarından daha doğru olarak değerlendirmesidir. Aristo, «eski Mısır'da *ehramların inşasının halkı* ağır işlerde çalışdırarak meşgul etmek ve *fakirleşdirmek* suretiyle kötü idârelerine karşı *baş kaldıramaz* hale getirmek için müstebitlerin - Faraonlar - kullandıkları hilelerden birinin en iyi örneği olduğunu» belirtmişdir. (Politica, 1313b).

yerleşmişdi. Bu arada Mısır'a gittiği, orada öğrendiklerinin etkisi altında kaldığı da belirtilir.

Bir çok yazarın eşsiz bir insan olarak tanıtdıkları Pythagoras, bu günkü anlamda matematiğin kurucusu olarak bilindiği gibi *ruhların ölmezliğini*, çeşitli hayvan şekillerinde tekrar tekrar dünyaya geldiklerini ileri süren *mistik bir felsefenin* de gelişdiricisi olmuşdur. Bu inanışla böcekler de dahil olmak üzere bütün hayvanların bizimle aynı ruhu taşıdıklarını telkin etmiş ve *et yemenin aleyhinde* bulunmuşdu. «Bütün yaşayan varlıklar bizim kardeşlerimizdir. Onları kendi etimiz ve kanımız gibi görmek lâzımdır» diyordu.

Bunun yanında Pythagoras'ın, kapı eşiğine basmanın, yere düşen şeyleri geri almanın, ekmeği elle bölerek yemenin, evin çatısına kırlangıçların yuva yapmasının ve buna benzer şeylerin günah ve uğursuz olduklarını da telkin ettiği söylenir.

Ayrıca Pythagoras, Croton ve Güney İtalya'daki grek kolonilerinde, erkek ve kadın bütün üyelerinin her şeyde eşit haklara sahip oldukları, bütün mallar ve yaşayışın müşterek bulunduğu, *özel mülkiyete yer vermeyen, komünist yapılı* ve koyu *dinî inançlara bağlı, «Gerçek Dostlar»* adlı topluluklar kurmuşdu.

Ona göre gerçekden olgun insanlar veya filozoflar, hiç bir maddî menfaat peşinde koşmaksızın tanrısal gerçeklerin özüne ulaşmağa çalışanlar, kâinatın (evrenin) sırrını gönül huzuru içinde her türlü menfaat kaygısından uzak bir sevgi ve kavrayışla kucaklayarak izleyenlerdi. Matematik de böyle bir kavrayışı, teorik muhakemeyi sağlamak, şaşmaz ve değişmez gerçekleri ortaya koymak suretiyle, insan akıl ve zihnini yeni yeni uyarışlarla gizli bir âlemin eşsiz

harmonisine ulaşdırıcı güce sahip olduğu için önemli idi. Maddî âlem ve burada gördüklerimiz, gözlerimiz ve beş duygumuzla edindiğimiz bilgiler hatalı, yanıltıcı, ilahî ışığın demetlerini çarpıklaşdırıcı, puslu ve bulanık oldukları halde matematik muhakeme sayesinde zihnin, kendi içinde kendi kendine yarattığı buluşlar insan ruhunu yükseltici, inceltici, Allah'ın birliğine, tanrısal âlemin güzelliğine ve âhengine ulaşdırıcı idi. Duygularımızla maddeler âleminde edindiğimiz idrâkler (algılar), sanılardan başka bir şey olmadıkları halde matematikle gelişdirilmiş aklî muhakemenin kendi içinde ulaşdığı kavramlar, tek gerçek, ebedi, ölmez ve sonsuz varlıklar, Allah'ın bize aktardığı fikirler ve düşüncelerdi.

Bir çok matematik terimlerin bulucusu olan ve matematik ile müzik arasında yakın bağlılık kuran Pythagoras, herşey rakamlardan, rakamlarla geometrik şekillerin armonisinden ibaretdir (15) demişdi.

---

(15) B. Russell, İbid, Kitap I, Ks : 2, F : III ve Burhan Ulutan İbid, F : I.

Fasıl 3 | SOCRATES ve PLATO

1. Eski Yunan'ın Yıkılış Devri :

İ. Ö. V. yüzyıldan IV. yüzyıla geçiş Atina için felâketli ve çok ağır sarsıntılarla dolu bir devir olmuşdur. V. yüzyıl başlarında (İ. Ö. 490-480) *İranlılara* karşı kazanılan iki büyük zaferden sonra birbirini kovalayan seçimlerle 32 yıl (İ. Ö. 461-429) Devlet başkanlığı yapan *Pericles* idâresinde Atina, hızla gelişen deniz ticaret filosu ve ülkeler arası ticaretin yardımı ile kuvvetli bir kalkınmaya sahne olmuş, zamanının en ileri uygarlık merkezi haline gelmişdi Parası bütün *Grek ve İyonia Konfederasyonunun* en çok aranan ortak parası idi. Konfederasyonun bütün Hazineleri de *Akropol*'deki Atina tapınağında toplanmışdı (1). Şu var ki içeride birden kabaran ticaret kârları sâyesinde hızla zenginleşerek her şeye el atmağa başlayan *plutokratlar*, fakir köylü ve halk tabakalarını sömürmeğe ve köleleşdirmeğe, Devlet idâresine de yersiz müdahalelerde bulunmağa başladıkları gibi dış ilişkilerde de Atina, öteki sitelerin iç işlerine daha fazla karışır olmuşdu. Bu dengesizlik, ihtiyar Pericles'in son yıllarına doğru *İsparta*'nın liderliğinde birleşen grek siteleri ile bir harbin patlak vermesine sebep olmuşdu. 27 yıl süren (İ. Ö. 431-404) ve tarihe *Pelopones Harpleri* adı ile geçen bu savaşda, Atina ağır bir yenilgeye uğradı. Yenil-

(1) B. Ulutan, Bankacılığın Tekâmülü, F : III.

miş, *fakirleşmiş ve zayıflamış bir memleketin ise şiddetli iç çatışmalara sürüklenmesi mukadderdi.* Gerçekden de İ. Ö. V. yüzyıl sonunda Atina uygarlığının temelleri sallanmağa ve yıkılmağa başlamışdı.

İşte bu iç kavgalar arasında birbiri ile çarpışan iki gurupdan Halkçı Parti liderlerinin (2), «Atina'nın geleneksel tanrılarına tapacak yerde, *tek Allah'a inanan* ve bu inanca bağlı yeni bir din yaratmağa çalışan dinsiz olarak» suçladıkları ve idâm ettirdikleri ihtiyar *Socrates* (İ. Ö. 470-399) ile onu taparcasına seven eşsiz talebesi *Plato* (İ. Ö. 428-347), şüphesiz ki insanlık tarihinin yetişdirdiği en değerli ve en etkili mistikler olmuşlardır. Diyebiliriz ki eğer Socrates ve Plato ikilisi yetişmeselerdi ve Plato o kadar içden ve büyüleyici bir üslup ile dialoğlar kaleme almasa idi daha sonraki asırların sayısız yazarları rahatça kullandıkları bir çok tahliller ve fikrî özgülerinden, buluşlar ve uyarışlardan mahrum kalabilirlerdi. Hatta belki de, *Pythagoras* felsefesi ve *mistisizmi* insanlık tarihinde bu kadar kuvvetli bir iz bırakmayabilirdi.

Burada Socrates ve Plato felsefesinin esasları, çeçitli konulardaki açıklamaları üzerinde kâfi genişlikde durmamız imkânsızdır (3). Ancak kısa bir özetleme ile yetinmeğe çalışacağız.

2. Socrates ve Tek Allah Fikri :

Yaşadığı devirde, gizli sırları haber veren *Delphi Tapınağı* tarafından dünyanın *en bilge ve faziletli insanı* olarak tanıtılan Socrates, inandığı tek «Allah tarafından ..... Atina'lılara gerçek fazileti öğretmek

(2) Eflâtun, Küçük Dialoglar, Sokrat'ın Savunması Üzerine, Remzi Kitapevi.

(3) Okurlarıma, İktisat Doktrinleri, Cilt 1. İlk Filozoflar adlı kitabımın 1 nci faslının Plato'ya ayrılmış olduğunu hatırlatırım.

üzere ..... armağan edildiğini» (4) iddia etmiş ve kutsal kitapların anlattığı peygamberler gibi konuşmuşdu. Öte yandan Plato'nun, Socrates'ın diliyle yapdığı bütün açıklamalara, telkin, tahlil ve tavsiyelere hâkim olan tek Allah fikrine bağlı ideler âlemi teorisinin iç örgüsünü tamamen Pytagoras felsefesi ve Orphic inanışın meydana getirdiğini belirtelim.

3. İdeler Teorisi :

İdeler teorisi, aslında bütün varlıkların üstünde ve onlardan «tamamen ayrı, katkısız, ebedî, azalıp eksilmeyen veya değişmeyen, ancak diğer şeylerin güzelliklerine kendinden birer parça veren salt ve ebedî güzellik halinde bir tek Allah» (5) kavramına dayanır. Bütün evren, üzerinde yaşadığımız bu dünya ve oradaki tüm varlıklar da tek Allah tarafından yaratılmışlardır. Şu var ki bizim maddî âlemimiz, tek yaratıcının etrafındaki ideler veya *Aslî Varlık, Ebedî Güzellik* ve *iyilikler âleminin* yansımalarından daima değişen gölgelerinden, hayallerinden ibaretdir. Yer yüzündeki bütün varlıklar ve kavramların da asılları, en güzel, en mükemmel ve en doğruları ideler âlemindedir. Maddeler âleminde herşey çok çeşitli oldukları, zamanla bozulup dağıldıkları gibi hepsi de kusurlu ve noksandır. Bu dünyada çirkin tarafı olmayan güzellik, eğri tarafı bulunmayan doğruluk, ahlaksız tarafı olmayan adâlet yokdur. Keza yer yüzünde meselâ sayılamıyacak kadar «çok yatak ve masalar vardır». Bunların hepsi de birbirinden farklı oldukları halde hepsine yatak ve masa deriz. Niçin ? Çünkü her birinin aslını, en mükemmel, değişmeyen ve harap olmayan en kusursuz örneğini teşkil eden, «özleri», «ideleri», ideler âle-

(4) Plato, Apology 29 ve 30.
(5) Plato, Symposium (Şölen) 202.

mini teşkil ederler veya orada mevcutturlar. Öte yandan, maddi âlemdeki her şeyin, meselâ «dülgerin yapdığı yatağın gerçek bir varlığa sahip olduğunu söylemek de mümkün değildir..... Buna karşılık ancak Allah'dır ki tabiatda bir tek yatak yaratmış bulunmakdadır..... Bu da ideal ve en mükemmel yatakdır. Maddî âlemdeki öteki yataklar, gerek *dülgerin yapdığı*, gerek *ressamın çizdiği* yataklar ise, ideal olanın birer taklidinden veya görünüşünden ibaretdirler» (6). Aynı zamanda, «çok olan görüldüğü fakat bilinmediği halde, ideler bilindikleri halde görülemezler» (7). İdeler âleminin tam bilgisine, salt güzellik ve gerçekliğine ise, ancak, küçük yaşdan itibaren insanların ruhlarını müzik, matematik, geometri gibi bilgiler ile eğiterek, vücutlarının kurşun güllelere benzeyen bağlarından, «içinde yaşadığımız gölgeler âleminin çokluk ve karışıklıklarından kurtararak aydınlığa, ideler âleminin duruluğuna, tekliğine ve güzelliğine ulaşdırmak» (8) suretiyle varılabilir. Pythagoras'ın izinde yürüyen Socrates ve Plato da, müzik, matematik ve geometrinin, muhakeme kudretimizi gelişdiren, soyut kavramların anlaşılmasını sağlayan, insan ruhunu bu dünyadaki «daimî değişimin karanlık denizlerinden, ... geçici ve çürüyüp kaybolmağa mahkûm şeylerin bilgisinden kurtararak gerçek varlığın kavramına yükselten bilgi kolları» (9) olduğunu söylemekte idiler.

4. Ruh ve Öteki Âlem :

Tıpkı Pythagoras'ın ileri sürdüğü gibi, Plato'ya göre de *insan*, beden kalıbı içine yerleşdirilmiş ve

(6) Plato Devlet 596-597.
(7) Plato Devlet 507.
(8) Plato Devlet, 518.
(9) Plato Devlet, 525.

çeşitli bağlarla bedenin maddesine bağlanmış, *tanrısal asıllı* «ölümsüz ve çürüyüp yok olmaz» (10) *bir ruh* ile *maddesel beden ikilisinden* müteşekkildir. Şu var ki insan ruhu, vücudumuzun maddesel eğilimleri ve kötülükleri ile daima kirlenip, zehirlenebilir. Vücudumuz bizleri çeşitli istekler, şehvet, korku ve bin türlü kaprislerle doldurur; düşünme ve gerçekleri görme gücümüzü yok edebilir (11). Kendilerini vücutlarının arzu ve iştihalarına kapdıranlar, hiç bir zaman fazilete ve gerçek bilgiye ulaşamazlar, gerçekleri göremez olurlar. *Sığırlar* gibi gözleri yerde yiyecek ararlar. *Boynuzları* ile de itişerek ..... doymak bilmez iştihaları peşinde koşarlar» (12).

Aksine olarak, ancak doğuştan gelen kabiliyetleri yanında gelişdirici bir eğitimle ideler âleminin gerçek bilgisine ve güzelliğine erişdirilen seçilmiş bilgeler, saadet ve fazilete ulaşırlar.

Şüphesiz ki Socrates ve Plato'da da ölümden sonra ruhların öteki âlemde sorguya çekilmeleri ve yargılanmaları, yer yüzündeki yaşayışları sırasındaki iyilik veya kötülüklerine göre mükâfatlandırılmaları yahut da cezalandırılmaları inancı hâkimdi. Plato'nun Devlet adlı eserinin sonunda, *Pamphylia (Antalya)* lı *Er* adlı bir askerin ağzından anlatılan hikâye, din kitaplarındaki cennet ve cehennem tasvirlerinin aynısıdır. Fazla olarak, gene Pythagoras'ın daha önce söylediği gibi, ruhların, belirli devreler öteki âlemde kaldıktan ve kötülerin cezaları tamamlandıkdan sonra tekrar tekrar yer yüzüne dönecekleri de uzun uzun ve ilginç bir şekilde anlatılmışdır. Bu dönüşler insan şeklinde olabileceği gibi türlü hayvan şeklinde de olabilir.

---

(10) Plato Devlet, 608.
(11) Plato Phaedrus 66, Kanunlar 892.
(12) Plato Devlet, 586.

5. Toplum, İş Bölümü ve Mübadele :

Socrates ve Plato'nun, yukarda ana hatlarını belirtmeğe çalışdığımız teorilerinin sosyal ve politik maksatla yazıldığı derhal anlaşılmaktadır. Devlet adlı eserin başlarında etraflı şekilde anlatıldığı üzere, Plato'ya göre : *«hiç biri kendi kendine yeter olmıyan* ve hepsinin de pek çok şeylere ihtiyacı olan *insanlar»*, bu ihtiyaçlarını karşılamak ve herkesin özel kabiliyet ve san'atına göre daha iyi ve bol olarak üreteceği malları aralarında mübâdele ederek *doğuşdan gelen kabiliyet farklarına dayanan tabiî bir iş bölümünden* faydalanmak üzere toplumlar kurmuşlardır. *«Devletler, insanların ihtiyaçlarından doğmuşdur».* (13). Ancak Devletlerin de düzenli olmaları ve herkese mesut ve faziletli bir yaşayış sağlamaları lâzımdır. Yalnız menfaat ve servet peşinde koşan, vücutlarının kötü isteklerinin esiri olan aç gözlüler tarafından halkın fakirleşdirilerek sömürülmesine yer verilmemelidir.

Açıkça belirtmemekle beraber Plato, *insan toplumlarının kuruluşunda* ve gelişmesinde bir *çarpıklık, bozulup kötüleşmeğe* doğru bir kayış eğilimi görüyordu. Fazla olarak insanlar, kendi aralarında, özel menfaatlarına göre hareket etmekde serbest bırakıldıkları takdirde mutlaka kötülüğe sapacaklar, genel menfaatlara zararlı olacaklardı.

6. Özel Menfaat - Kamu Menfaatı Çatışması :

«Farklı yaradılışlara sahip ve asla aynı olmıyan insanlar» arasında tabiî iş bölümüne dayanan bir üretim ve toplum düzeninde evvelâ mübâdele, «pazar yeri - sonra da - mübâdele aracı olarak para ve tüccarlar» ortaya çıkacakdır. Aslında *«mübâdele in-*

---
(13) Plato Devlet, 369.

sanların iyiliğine hizmet» (14) ettiği gibi gerek aracı tüccarlar ve gerek, Plato'nun *«saymaca - para»* (Money-token) dediği paranın, «doğuşları itibariyle, son derece düzensiz ve ölçüsüz bir şekilde dağılmış olan çeşitli malların toplumda düzenli ve orantılı şekilde dağılımlarını sağladıkları için insanlara büyük iyilikleri dokunan araçlar olmaları gerekirdi..... Fakat isnanların pek çoğu, dürüst, ... ölçüyü bolluğa tercih eden ve salt dürüstlükden şaşmayan cinsden olmadıkları; zenginleşmek ve aşırı kazançlar elde etmek üzere devamlı fırsat kolladıkları için» (15) insanlar ve insan toplumları kolayca bozulabilirler, halkın sırtından zenginleşenler türer. Paranın varlığı da böyle bir zenginleşmeyi kolaylaşdırır.

Unutmamak lâzımdır ki insanların *özel menfaatları* ile toplumun *kamusal menfaatları arasında devamlı bir çatışma vardır.* «Allah vergisi doğal hassaları (özgülükleri - endowment) sayesinde nelerin toplum olarak insanlığa faydalı bulunduğunu kavrayabilecek ve ondan sonra da iyi olan şeyleri tatbik etmek isteyecek ve edebilecek *hiç bir insan yoktur».* Buna karşılık «gerçek *sosyal ilmin fert (kişi) ler ile değil de toplumla ilgilenmesi lâzım geldiğini; kamu menfaatının, toplumsal birliği kuvvetlendirmesine karşılık özel menfaatların bu birliği parçalayacağını; özel şahsî menfaatlar yerine toplumun iyiliğine öncelik verilmesinin* hem toplumun, hem de fertlerin yararına» (16) olduğunu unutmamak lâzımdır.

Görülüyor ki, gerek *Democritus* ve *Epicurus*'in düşündüklerinin ve gerek daha sonra XVIII. yüzyıl *liberalistleri* ve *A. Smith*'in *tam aksine* olarak Plato,

(14) Plato, Devlet, 370-371.
(15) Plato, Kanunlar, 918.
(16) Plato, Kanunlar, 875.

insanların kişisel menfaatlarının değil toplumun kamusal menfaatlarının ön plânda tutulması lâzım geldiğini; insanların kişisel menfaatları peşinde koşmakda serbest bırakılmamalarını, sert kanunlar ve törelerle daima toplumun menfaatlarına üstünlük tanıyan ve bütün insanlara zorla kabul ettirilecek bir toplum düzeninin hâkim kılınmasını savunmuşdur.

7. Devlet İdâreleri de Bozulur :

Yukardaki sebepler, Plato'ya göre insan toplumlarını bozulmağa sürüklediği için çeşitli Devlet şekilleri birbirini kovalar. Bunlara toplu bir göz atalım :

A. *Aristokrasi'den Timokratiya'ya :* İnsanlık tarihinin altın çağı olan krallık veya aristokrasiler, insanların kısırlık zamanlarında doğan çocukların bozulmaları yüzünden, faziletli bir idâre yerine, zamanla toplumlara *«şan ve şerefe düşkün, kavgacı ve muhteris»* insanların idâresi hâkim olmağa başlar. Plato böyle bozulmuş bir idâreye Timokratia diyecekdir.

B. *Oligarkia :* Timokratia'lar da şan ve şeref gösterişleri uğruna Devlet hazinelerinden yapılan ağır masraflar ve girişilen devamlı harpler, tüccarların gittikçe zenginleşerek kuvvetlenmelerine, «geniş vatandaş yığınlarının para sever hale gelmelerine, fazilet yerine para ve servet peşinde koşmağa başlamalarına, ... zenginlerin Devlet işlerinde söz ve mevki sahibi olmalarına» yol açar. Bu arada, evvelce Devleti idâre eden aristokratların katıldıkları harplerde ölmeleri ve sayılarının gittikçe azalması da zengin tüccarların işine yarar. Bir müddet sonra, «vatandaşlık hakkına sahip olmak ve sitenin idâre-

sine katılabilmek için belirli bir mikdar para sahibi olmak lâzım geldiği» yolunda kanunlar çıkarılır. Bu idâreye de Plato, Oligarkia diyecekdir. Daha sonraki yazarların diliyle Plutokrasi.

Oligarkia'lar, *az sayıdaki zenginlerin* aşırı zenginliklerine karşılık *geniş kitlelerin son derece fakirlik içinde* kıvrandığı, birbiri ile devamlı çatışma halinde iki kampa ayrıldığı toplumlardır.

Plato'ya göre de bir devletin uğrayabileceği felâketlerin en ağırı ve en kötüsü, *fakirler Devleti* ve zenginler Devleti olarak ikiye bölünmesidir (17). Böyle bir bölünme toplumda guruplar ve sınıflar arası çatışmalara ve *kavgalara* yol açar, en sonunda da, grek sitelerinin başına geldiği gibi kanlı ve zalim tiranların (diktatörler) Devletleri ellerine geçirmelerine, halkın daha çok ezilmesine, fakirleşmesine ve köleleşmesine sebep olur.

C. *Demokrasi :* «Her Devlet şekli, hâkim prensiplerinin aşırı uca itilmesi yüzünden yıkılır. Bir şeyin aşırı derecede artışı, ters yönde kuvvetli bir tepki yaratır». Bu yüzden de oligarşik toplumlarda, «doymak bilmez servet hırsı ve daha çok para kazanma uğruna her şeyin ihmal edilmesi .... ve en sonunda fakirler kitlesinin başdaki az sayıdaki zenginlere karşı duydukları düşmanlığın gittikçe kabarması» günün birinde «önemsiz gibi görünen bir sebeple» kaçınılmaz bir ihtilalin patlak vermesine yol açar.

«Demokrasinin ana prensibi ise, hürriyetdir...... İdârecilerinin Devlet adamlığına layık olup olmadıklarına bakılmaksızın, seçimle iş başına getirilmeleri, ... herkesin her istediğini yapmakda, dilediğini söylemekde serbest olması, ... hoşuna gittiği gibi

(17) Plato, Devlet, 422, 423, 465 ve devamı.

yaşaması, ... *eşitlere de eşit olmıyanlara da* garip bir şekilde, *aynı eşitlik haklarının tanınması*» rejimi olan demokrasilerde, zamanla «anarşi, ailelerin içine kadar sokulur. Çocuklar ana ve babalarına karşı saygısızlaşırlar. .... *Babalar çocuklarından, hocalar öğrencilerinden korkmağa;* öğrenciler, hocalarını *cahil* ve *hakir görmeğe* başlarlar. .... Herkes, yazılı ve geleneksel hiç bir kanun tanımamağa, kendilerinin üstünde hiç bir otorite kabul etmemeğe yönelir» (18).

D. *Turannia (Tyranny), Diktatörlük :* Demokrasiler de bu defa, «hürriyet, Devletin en yüksek şerefidir....... *Tabiî düzenin hür adamı ancak demokrasilerde yaşayabilir*» diyenlerin hürriyet anlayışını ifrata götürmelerine» karşılık, ciddî «bir Devlet idâresine hâkim olması gereken diğer bütün üstün prensipleri hiçe saymaları .... *anarşiyi hürriyet zan etmeğe*» başlamaları yüzünden tasfiye edilir. Yerini de «Devlet idârelerinin en kötüsü olan tirani, istibdat idâresi - diktatörlük - alır .... Aşırı ve sınırsızca bir hürriyet, ... sonunda en koyu esarete, köleliğe dönüşür.» (19). Benzerlerine her toplumda rastlanan karanlık ruhlu muhterisler, demokrasilerde kolayca yüz bulurlar ve söz sahibi olurlar. Ekseriya «*halkın koruyucusu*» edâsıyla sahneye çıkarlar. Geniş halk yığınlarını, «*borçlarını bağışlayacakları, zenginlerin mallarını ve topraklarını ellerinden alarak fakirlere dağıtacakları vaadleriyle kandırırlar*. Zamanın *idârecilerini* de *halkın parasını soyarak zenginleşen oligerler olarak takdim ederler;* .... *Hesap vermeğe çağırırlar;* .... Yalan ve sahte suçlamalarla *mahkemeye çekerler ve katlederler* (murder). Fakat, bir defa rakiplerini tasfiye ederek «Dev-

(18) Plato Devlet, 556 - 564.
(19) Plato Devlet, 565 - 570.

let arabasının dizginlerini eline geçirmeği başaran her tiran, bundan sonra halkı daima kendisine bağlı ve itaatlı halde tutmak için bir tarafdan *iç ve dış sıkıntılar yaratmağa çalışır.* Öte yandan da onları *vergilerle fakirleşdirmeği*, günlük yiyecekleri peşinde koşmakdan başka bir şey düşünemez, kendisine baş kaldıramaz hale getirmeği» ihmal etmez (20).

8. Krallık Çare mi dir ? :

Plato'ya göre, kendi hallerine bırakılan toplumlar ve Devlet idâreleri, insanların aç gözlülükleri, vücutlarının maddî zevklere düşkünlüğü yüzünden adım adım sürüklenecekleri aşamaların her birinde gittikçe bozularak ve kötüleşerek en sonunda zalim tiranların, diktatörlerin kanlı idârelerinde bütün vatandaşların köleleşdirilmelerine ve fakirleşdirilmelerine giderler.

Plato, bir ara soysuz tiranların müstebit idâreleri karşısında en iyi idâre olarak grek sitelerinin ilk devirlerinde olduğu gibi krallığı görür ve «bir kralın idâresindeki site ile bir tiranın idâresindeki siteyi iki zıt uçda» (21) takdim eder. Hatta, «diktatörlük en sefil hükûmet şekli olduğu halde bir kral idâresi en mes'ut olanıdır» (22) derse de sonunda krallığın da bozulduğunu söylediğine biraz önce işaret ettik.

«İlmi bir teori olarak, bir insan, kamu iyiliğinin (Public well-being) özel menfaatlara tercih edilmesi lâzım geldiğini, çok iyi kavrasa ve bundan dolayı da sorumsuz ve mutlak krallık mevkiine getirilse bile, yukarıki kanaatlarına hiç bir zaman sadık kalamıya-

---

(20) Plato, Devlet, 566-570.
(21) Plato, Kanunlar 875.
(22) Plato, Devlet 576.

cak, ... bütün hayatını, en yüksek gaye olarak kamu iyiliğine adayamıyacak ve özel menfaatlarını ikinci plâna atamıyacakdır. Zayıf insan tabiatı onu şahsî yükselmesine ve .... zevklerine doğru çekecekdir. Eğer hakikaten kendini tamamen topluma adayabilecek bir insan bulunabilseydi, kanunlara hiç ihtiyaç kalmazdı. ..... Böylesi mümkün olmadığı, bulunamıyacağı için de, ikinci bir çare olarak kanunlara ve kurallara bağlanmak zorundayız» (23) hükmüne varır.

O halde ne yapmak lâzım ? Plato'nun bu soruya verdiği çeşitli cevapları ve tavsiye ettiği toplum sistemini de kısa olarak özetleyelim.

9. Devlet İdârecilerinin Yetişdirilmesi :

Evvelâ sitedeki çocukların ana ve babalarının değil, Devletin olduğunu kabul etmek (24) ve bütün çocukları küçük yaşlarından itibaren Devlete ait mekteplerde evvelâ jimnastik ve müzikden başlayarak derece derece 18 yaşlarına kadar okutmak lâzımdır. Bu ilk eğitim devresinin sonunda, çok ciddî, tarafsız ve titiz bir eleme yaparak ileride sitenin genel hizmetlerinde asker ve idâreci olmak üzere yetişdirilecek kabiliyetliler ayırıldıktan sonra geri kalanlar çiftçi ve san'atkâr olmak üzere iş hayatına gönderileceklerdir. Bu seçim sırasında Plato, birbirine bağlı iki prensip üzerinde ısrarla durur :

a) Gençleri, *ailelerine ve sınıflarına göre değil de doğuşdan gelen kabiliyetlerine*, özgülüklerine göre eğitmek ve *seçmek lâzımdır*. Plato, insanların

---

(23) Plato, Kanunlar 875.

(24) Plato, Kanunlar 765, 804 ve 808.

ailelerinin değil, kendi kabiliyet ve üstünlüklerinin önemli olduğunu ısrarla belirtmişdir (25).

b) Seçimler sırasında *hiç bir kayırma* ve *iltimasa aslâ yer verilmemelidir*. Plato *demokrasiyi*, sitenin bütün çocuklarına tam ve salt *fırsat eşitliği* verilmesi olarak anlamaktadır. Onun gâyesi sitenin gençleri arasından üstün kabiliyetleri, bütün yönleri ile değerleri, seçilmişleri bularak onları en mükemmel şekilde yetişdirmek ve sitenin gelecek yüksek idârecileri arasında söz ve yetki sahibi kılmakdır (26).

Yukardaki seçimden sonra, eğitimine devam edilen ve kendilerine daha çok aritmetik, geometri, astronami harmoni gibi ilimler ve bu ilimler arasındaki yakın bağlılıklar öğretilen gençler ise, evvelâ yüksek idârecilerin yardımcıları ve askerler olarak sitenin hizmetine verilirler.

Bu hizmet devreleri içinde de dikkati çeken, daha ileri eğitimi ve hizmet tecrübelerini başarı ile yürütebilecekleri kanısını veren pek *az sayıdaki seçilmişler* ise, 30 yaşlarından sonra 5 senelik yeni bir eğitime alınırlar. Nesilleri içinde sitenin en üstün kabiliyetli gençlerine Plato, bu devrede özellikle *dialektik* ve felsefî düşünme metotlarının, iyi ile kötüyü ayırt etmenin, çokluk ve karışıklık içinden salt birliği ve gerçek ideleri araşdırmanın esasları ve prensiplerinin öğretilmesini tavsiye eder.

Bu eğitimi de başarı ile sonuçlandıranlar ise, 35-50 yaş arasında çeşitli Devlet hizmetleri kademele-

---

(25) Plato, Devlet 415. Asırlarca sonra, Avusturya İmparatoru *Ferdinan*'ın Osmanlı İmparatoru *Kanuni Sultan Süleyman*'a gönderdiği Büyük Elçi *Busbeque* de Osmanlı Devlet adamlarının aynı şekilde, soyundan geldikleri ailelere göre değil, kişisel kabiliyetlerine göre yetişdirilmiş ve seçilmiş olmalarını büyük bir hayranlıkla belirtmişdi. (Busbeque, *Türk Mektupları*, Hüseyin Cahit Yalçın Tercemesi).

(26) Plato, Devlet 414-416 ve 519.

rinde kuvvetli bilgileri yanında faal hizmet adamı olarak da üstünlüklerini ve olgunluklarını isbatlamak şartıyla, 50 yaşından sonra Devletin en *yüksek idârecileri olarak seçilirler.* Kendi deyimi ile sitenin koruyucuları (guardian) sıfatıyla iş başına getirilirler.

10. Filozoflar İdâresi :

Plato yukardaki şekilde birbirini kovalayan eğitim, ayıklama ve çeşitli hizmetlerde titiz bir tecrübeden (27) sonra Devlet idâresini ellerine teslim edebileceğimiz en üstün ve en olgun bilgelere (hakim - wise) veya bazan işaret ettiği üzere filozoflara ulaşılacağını güvençle tekrarlamışdır. Plato'nun kendinden ders aldığı yıllarda etrafına toplanan Atina'lı gençlere Socrates da sık sık, «ayakkabım delinirse kime götürürüm ? Evimin kapısını kime yapdırırım ? Tenceremi kimin onarmasını beklerim ?» sorularını sorduktan sonra «ya Devlet» diyecekdi. Devlet gemisini kimler düzenleyecek, kimler yürütecek. Pazar yerinde toplanan halkın, kendilerinde hiç bir bilgi ve fazilet aramaksızın seçtiği ve *«hiç birisi de namuslu olmıyan,* kendileri ile birlikde hak ve adâlet için çarpışılması mümkün bulunmayan günün politikacıları mı» (28) ? Gerçek de Halkçı Parti liderlerini kızdıran ve Socrates'ın öldürülmesini hazırlayan sebepler bu sorulardı. Aynı sorulardan hareket eden Plato ise, Socrates'ın arzuladığı cevapları, en tatminkâr bir şekilde vermiş oluyordu. Nasıl ayakkabı gibi basit bir şeyi yapdırmak için kunduracıya gidersek; nasıl hastalandığımız vakit özel suretde yetişdirilmiş bir hekime baş vurursak; insanları ve toplumları kötü idârecilerin zulmünden kur-

(27) Plato Devlet, 412 - 420.
(28) Plato Devlet, 496.

tarmak için de gençleri titiz ve ayıklayıcı bir eğitim ile yetişdirmekten; aralarında gerçek bilgiye erişenlere, iyilik ve kötülüğün özünü ve farkını kavrayanlara, *bilge, filozof olanlara,* zamanı gelince, Devlet idâresini teslim etmekten başka çare yokdu.

Plato'ya göre ancak, «öteki âlemin, - iyilikler ve güzellikler âleminin - apacık görüş ve anlayışına, ... doğup ve çürüyüp yok olmak suretiyle devamlı değişime maruz bulunmayan ebedî âlemin bilgisine sahip;» «*ilâhî güzellikle halvet olmuş,* O'nu ruhun ve fikrin gözü ile görebilen, ruhun dili ile konuşan, ... güzelliğin yer yüzündeki gölgeleri ve hayallerinin üstüne çıkarak onların gerçek asıllarına, salt gerçeğe ve fazilete ulaşabilen, *Allah'ın dostu* olabilen» (29) filozofların yönettiği Devletlerdir ki ancak huzur ve saadete erişebilirlerdi. «Sayıları pek az olan filozoflar sınıfı, *Allah tarafından Devletleri idâre etmeğe memur edilmedikçe, Devletler de filozofların emirlerine girmeğe mecbur* kılınmadıkça; .... Filozoflar, kral olmadıkça veya krallar ve prensler felsefenin ruhuna ve derinliğine ermedikçe; politik yükseklik ile aklı selim (sağ duyu) ve bilgelik aynı kimsede birleşmedikçe .... Devletler ve insan nesilleri kötülükden .... kurtulamazlar» (30) dı.

Buna karşılık, her toplumda sayıları çok az olan «parlak zekâlı, kuvvetli hafızalı, anlayış sahibi, sağlam karakterli, ölçülü, sağ duyulu ve cesur insanlar» arasından seçilerek yetişdirilen ve uzun yıllar dikkat ve titizlikle tecrübe edildikden sonra Devletin başına geçirilenler, gerçek varlığın ilahî güzelliğine; ideler âleminin bilgisine ulaşanlardır ki artık *toprak üzerindeki adî şeylerle uğraşmağa vakit bu-*

---

(29) Plato, Devlet 484, 485, Sympsoium (şölen) 202 ve devamı.
(30) Plato, Devlet 473, 499 ve 501.

lamazlar, ihtirasa ve kötülüğe meyillenemezler,...... Bakışları sâdece değişmez ve bozulmaz şeylere çevrilmiş olacağı, o varlıkların salt bir düzen içindeki seyirlerini görebileceği için yalnız onları kendilerine örnek alırlar........ Ancak filozoflardır ki ilahî kuralları kavrayabilecekleri için insan yaradılışının müsaadesi oranında ilahî ve mazbut karakterli olurlar........ *İlahî modeli örnek alan san'atkârlar tarafından hazırlanmamış hiç bir Devletin gerçek huzur ve saadete ermesi ise asla beklenemez*» (31).

11. Kanunlar :

Şu varki yukarda da işaret ettiğimiz üzere, Plato'ya göre, insan toplumlarının, filozofların önderliğinde hükümlerine herkesin uymak zorunda oldukları kanunlarla idâresinden başka çıkar yol yokdur. «Hepimizin mümkün olan orantıda aynı yönetimde dost ve eşitler olarak birleşmemiz için, herkesin aynı ilâhî düzenin kulluğunu yapması; her insanın ya kendi içinde bulduğu *ilâhî hikmet* tarafından, veya bunun gerçekleşemediği hallerde bir *dış otorite* tarafından, *ilâhî kurallara göre*, idâre edilmesi lâzımdır» (32). Kanunların, Devleti idâre edenler tarafından hazırlanmasına ve zaman zaman ihtiyaçlara göre değişdirilmesine rağmen aslında Plato, yalnız *Allah'ın hayatımızın bütün yönlerini düzenlediği*» (33) kanısındadır. «Allah, toplumları bütün iyiliklerle doldurmak için herşeyi hazırlamışdır....... Sayıları pek az olan akıl ve irfan sahibi gerçek bilgeler aracılığı ile toplumlar için en iyi anayasayı en iyi kanunlarla birlikde yaratmışdır....... Her insan da kendi ruhunda, *vicdanının sesini*, görünmez Allah'ın

---

(31) Plato, Devlet 500.
(32) Plato, Devlet 590.
(33) Plato, Kanunlar 709.

elçisi olarak duyar; .... doğru ve iyi ile kötünün ölçülerini bulur» (34).

Bütün yazarlar, gerek Socrates ve gerek Plato'da:

a) Biri insan yapısı ve idâreciler tarafından hazırlanarak tatbik edilen, bir siteden ötekine az çok farklılıklar gösteren belirli cezalara ve müeyyidelere bağlanmış *pozitif kanunlar* ve gelenekler ile;

b) Ötekisi, Allah tarafından insanların akıl ve vicdanlarına yerleşdirilmiş; esaslarını iyilik, doğruluk ve *hak severlik* şeklinde kendi içimizde bulduğumuz *ahlâkî prensipler*, siteden siteye farklılık göstermeyen, değişmez ve şaşmaz gerçekler;

şeklinde iki ayrı kanun anlayışı bulunduğuna işaret ederler. Plato, kanunlar adlı dialoğunda bu ikinci gurup ilâhî prensiplerin, insan topluluklarına Allah tarafından zaman zaman ortaya çıkan hak sever bilgeler aracılığı ile telkin edildiğine (35) sık sık işaret etmişdir. O'na göre, «Allah, daima adâleti korur. Bir insanın da mes'ut olmak için, tam bir tevazu (alçak gönüllülük) ve mutlak itaatla adâleti ve Allah'ı izlemesi, hak sever olması lâzımdır. - Yunan sofistlerinden - Protagoras'ın iddia ettiği gibi, «insan herşeyin ölçüsü değildir» (36).

Bu arada Plato, «adâlet kuvvetlinin menfaatından başka bir şey değildir» (37) diyen, kanunları da «kuvvetlinin emirleri» olarak tarif eden görüşü veya bizdeki eski deyimle *«el hükmü lemen galep»* anlayışını şiddetle red ettiği gibi, Democritus ve tarafdarlarının o sıralarda açıkca ve kuvvetli bir şekilde ortaya koydukları *sosyal mukavele fikrine* de tarafdarlık etmemişdir. «Diyorlar ki haksızlık yapmak, tabiat

(34) Plato, Kanunlar 715 - 717.
(35) Plato, Kanunlar 732.
(36) Plato, Kanunlar Giriş.

icabı hoşa gider; haksızlığa uğramak da kötü. Fakat kötülük iyilikden daha ağır. İnsanlar hem haksızlık yapdıkları hem de haksızlığa uğradıkları vakit ikisini de tecrübe etmiş olurlar. Bu acı tecrübe karşısında birinciye devam edebilmelerine karşılık, ikincisini önleyemeyecekleri için, aralarında anlaşarak ikisini de ortadan kaldırmanın daha faydalı olacağını düşünürler. Bundan da kanunlar, karşılıklı anlaşmalar doğar. Kanunlarla konan emirler ve esaslar da kanunî ve âdil olur. *Adâletin kaynağının ve mahiyetinin* bu şekildeki *karşılıklı anlaşmalar olduğunu* belirtirler. Böyle bir sonucun da, ceza görmeden haksızlık yapabilmek imkânı ile misillemede bulunmak gücüne sahip olmaksızın haksızlığa uğramak kötülüğü arasında, elde edilebilecek en ehven bir orta yol, bir uzlaşma olduğu söyleniyor. Adâlet ikisi arasında ortalama bir çözüm olduğu ve insanların adâletsizlik ve haksızlık yapmalarını önlediği için makbul tutuluyor» (38).

Yukardaki şekilde açıklanan Sosyal Mukavele anlayışının da, XVII. yüzyıl ortalarında Hobbes'ın yeni bir teori gibi ileri sürdüğü sosyal mukavele fikrinin hemen tamamen aynısı bulunduğuna dikkati çekelim.

12. Plato'nun Tavsiyeleri :

Toplumların ilâhî düzene göre iyi bir şekilde idâre edilmesi ve orada insanların saadet ve doğruluğa ulaşabilmeleri için Plato'nun yapdığı tavsiyelerin bir kısmına da kısaca işaret edelim :

1) *Servet ve Zenginlikden Kaçma :* İnsanların mes'ut olmaları için, bedenlerinin kör iştihaları pe-

(37) Plato, Devlet, 338.
(38) Plato, Devlet, 359.

şinde koşmamaları, zengin olmağa çalışmakdan men edilmeleri lâzımdır. Herkesin ancak vücudunun ve ruhunun hizmetine yetecek kadar gelire ve maddî imkâna sahip olması lâzımdır (39).

Buna karşılık bir kısım insanların aşırı fakirlik içinde kıvranmalarına da müsaade edilmemelidir. Devletin «asîl bir düzen içinde gelişmesi için bütün sınıfların tabiatın kendilerine bağışladığı saadet hissesini tam olarak almaları lâzımdır. Bir toplumda, idârecilerin daima önlemeğe çalışacakları en *büyük kötülük, aşırı servet ve aşırı fakirlıkdir»* (40). «Büyük servetlerden ve fakirlikden arınmış bir toplum daima asil karakterli kalır. Çünkü onda ne gurur, ne haksızlık ve adâletsizlik olmıyacağı gibi, çekişme ve kıskançlık da olmaz» (41).

Ayrıca, Plato da daha sonraki devirlerde Romalı Seneca (İ.Ö. 3 İ.S. 65) ve ilk hıristiyan büyüklerle hıristiyan sosyalistler gibi ilk insanların mütevazi hayatlarının hasreti içinde idi. İlk insanlar tabiatda bütün ihtiyaçlarını karşılayacak kadar «bol yiyecek buldukları için .... aşırı derecede fakir değillerdi. Altın ve gümüşün ne olduğunu bilmedikleri için de aşırı zengin olmalarına imkân yokdu....... Bu sebeple, çok basit bir hayat yaşadıkları için iyi ve üstün karakterli idiler» (41)

Plato, her toplumda bütün kötülüklerin kaynağı olarak gördüğü aşırı servet ve zenginlikler ile bunların dayanağı olan para hırsını önlemek için özellikle aşağıdaki tavsiyelerde bulunmuşdur.

a) *Tüccarlar ve Kârlar Kısıtlanmalıdır :* Daima aşırı kazançlar peşinde koşarak servet birikdirme-

(39) Plato, Devlet 581 ve Kanunlar 743.
(40) Plato, Devlet 421 - 422.
(41) Plato, Kanunlar 247, 679, 870.

ğe çalışan tüccarların, sayılarını aazltmak ve kolayca bozulmayacaklar arasından seçilmelerini sağlamak lâzımdır. Çeşitli san'at ve ticaret kollarında da kârlar, para ve servetin sadece insan vücudu ve ruhunun sağlamlığını korumak için lüzumlu olduğu prensibinin hudutları içinde tutulmalıdır. Ancak hak severlik ve adâlet sınırları içinde kazanılmış ve itidalli bir şekilde kullanılacak kadar servet istenmelidir (42).

b) *Paranın Sınırlandırılması:* Yukarda da işaret ettiğimiz üzere para çeşitli ve birbirinden çok farklı malları eşitleşdirmek suretiyle mübadeleyi sağladığı için insanlığa faydalı olmakla beraber bu faydalılığı mallar arasında mübadele vasıtalığı hizmetini gördüğü müddetcedir. Fakat tüccarlar, paranın ve özellikle altın ve gümüşün bütün mallarla kolayca değişdirilebilme sırrını öğrendikden sonra, mallar üzerinden fazla kâr ederek, altın ve gümüş para şeklinde aşırı servet birikdirmeğe başlamışlardır. «Bütün maddesel arzu ve istekler para ile karşılandıkları için de, ... ruhları yerine vücutlarının emrinde olan insanlar, ... ne pahasına olursa olsun para elde etmeğe çalışırlar» (43).

Para kazanma ve servet edinmenin bir başka yolu da oligarşilerde plutokratların «doymak bilmez şekilde zenginleşmek için yapdıkları gibi» «gençleri müsrifliğe ve miras yediliğe» teşvik ederek onlara *faizle borç para vermeleri,* sonunda da yığılarak ödenemiyen borçlar karşılığında «ellerinden topraklarını almalarıdır». Bu suretle, «ana paranın, bir kaç

(42) Plato, Devlet, 581.

(43) Plato, Devlet, 574, 581.

kat fazla çocuklarla birlikde geri kazanılması sağlanır» (44).

Plato, bütün bu kötülükleri önlemek üzere «özel şahısların altın ve gümüş sahibi olmalarına izin verilmemesini ve ancak günlük alış verişleri yürütmeğe yarayacak şekilde düzenlenmiş, yalnız memleket içinde geçerli, yabancılar için hiç bir değer taşımayan, zatî (özgü) kıymeti olmıyan, bir *İç Para* kullanılmasını» (45) tavsiye etmişdir.

c) *Askerler ve İdârecilere Mülkiyet Hakkı Tanınmaması :* Plato'nun, toplumlara dürüstlük ve doğruluğu hâkim kılmak için yapdığı tavsiyelerden biri de Devlet kuvvetini ellerinde tutan askerlerle idârecilerin, kadınlar ve çocuklar da dahil olmak üzere tamamen müşterek bir hayat yaşamaları, Devlete ait kamplarda oturmaları, hiç bir şekilde paraları ve servetleri olmamasının teminidir. Devlet adlı kitabının 417 - 472 nci kısımlarında bu husūsdaki tavsiyelerini büyük bir heyecanla açıklamışdır. «Müşterek duygular yerine özel menfaatların hâkim olduğu bir toplum dağılmağa mahkumdur. ...... Ayrılıklar, genellikle (benim) ve (benim olmıyan), (onun) ve (onun olmıyan) deyimlerinin kullanılmasındaki anlaşmazlıklardan doğar. .... Vatandaşlarımız arasında kadınlar ve çocuklar birliği, ... İdareciler (the guardians) in evleri, toprakları ve hiç bir malları, harcıyacak paraları ..... ve özel masrafları olmaması Devletimizin en büyük iyilik ve kuvvet kaynağı olacakdır. İdarecilerin (benim) ve (benim olmıyan) ayırımına düşmemeleri memleketi parçalanmalara sürüklemiyecekdir. ..... Bir atalar sözünün dediği gibi : *Dostların her şeyisi*

(44) Plato, Devlet, 556.
(45) Plato, Kanunlar, 742.

müşterek olmalıdır. Bu suretle bizim Devletimiz bazı sınıfların ölçüsüz derecede saadete ulaşdığı bir Devlet olmıyacak, fakat bütününün en büyük saadet içinde yaşadığı ...... asil bir Devlet olacakdır» der. «Eğer bir toplumun bütün üyeleri iyi ve dürüst olurlarsa, böyle bir toplumda herkes bu gün olduğu gibi bir vazifeye seçilmek için mücadele edecek yerde aksine müstağni kalacakdır. Bu da idâre edenlerin kendi menfaatlarını değil idâre ettikleri halkın genel menfaatlarını düşünmek zorunda olduklarını gösterir» (46). Gerçek filozoflar da kendilerini halka ve Devlete adamış olacaklardır.

Plato, diğer bir çok konularda olduğu gibi bu konuda da hocası Socrates'la birlikde Pythagoras'ın fikirlerinin tam etkisi altındadır. Pythagoras'ın «Gerçek Dostlar» topluluğu gibi tamamen komünist yapılı bir toplum kurmanın hasreti içindedir.

2) *Servet Sınırlandırması :* Aslında Plato, insanların gerçek fazilete ve dürüstlüğe ulaşmalarını önleyen *en büyük kötülük kaynağının özel mülkiyet ve servet olduğuna* samimiyetle inanmaktadır. O da tıpkı, kendinden asırlarca sonraki ilk hıristiyan büyükler (fathers) gibi *«tanrısal fakirlik»* (paupertas evangelica) peşindedir. Ömrünün son yıllarında yazdığı Kanunlar adlı dialoğda da «en mükemmel anayasa ve kanunlara sahip en iyi toplumun», ... (dostların malları gerçekden müşterek mallardır) ata sözüne uygun olarak vatandaşları arasında kadınlar ve çocuklar da dahil olmak üzere *her türlü malların müşterek* (ortaklaşa) olduğu; *«(sahip olma) kelimesiyle ifade edilen bütün şeylerin» ortadan kaldırıldığı* bir ideal toplum olduğunu büyük bir heye-

---

(46) Plato, Devlet, 347.

canla, bir kere daha belirtir. Fakat artık ihtiyar Plato, daha realistdir : Ne yazık ki böyle bir toplum ancak «tanrıların veya tanrı oğullarının» toplumu olabilir. Yoksa adî et ve kandan yapılmış insanları o mertebe olgunluğa ulaşdırmak mümkün değildir. Yapılacak tek şey ise, yukarıki örneğe mümkün olduğu kadar yaklaşmakdır. Bunun için de basit yaşayışlı bir köy topluluğu ile yetinmeği tavsiye etmişdir. «Vatandaşlar arasında topraklar ve evler mümkün olduğu kadar eşit şekilde dağıtılmalı, ... aileler servetlerine göre 4 guruba ayrılmalı, ... insan başına en düşük servet toplamını belirli bir mikdarla tesbit ettikden sonra, 2, 3 ve 4 ncü sınıfların servetleri bu mikdarın 2, 3 ve 4 katını geçmiyecek şekilde ayarlanmalı, ellerine 4 katdan fazla servet geçenlerin de fazlasını Devlete ve tanrılara bağışlamağa mecbur tutulmaları» (47) sağlanmalıdır.

3) *Basit Tarım Bünyeli Vejaterien Toplum* : Plato, yaşadığı devrin şartlarına da uygun olarak, yukardaki esaslar dahilinde tasarladığı sitesini, geniş ölçüde, tarım üretimine dayanan; insanları, et yiyerek ve lüks peşinde koşarak sağlıklarını bozacak yerde, yiyeceklerini bitkisel ürünlerden alan bir toplum olarak kurmak ve yaşatmak istemişdir. Bu suretle insanların bir çok kötülüklerden ve hastalıklardan uzak kalacaklarını belirtmişdir. Aynı zamanda *nüfus kontroluna* da önem vermeği tavsiye etmiş, sitenin nüfus sayısının ve sağlam düzeninin nasıl korunacağı hakkında açıklamalarda bulunmuşdur (48).

Plato'nun bu konudaki hayallerinin de, belki yalnız Sır Francis Bacon'ın, Nova Atlantis'i müstesna

(47) Plato, Kanunlar, 739 - 741.
(48) Plato, Devlet, 732. Kanunlar, 736 - 747.

kendinden sonraki bütün Utopia yazarlarına örneklik ettiğini belirtelim. XVI. asırda Sır Thomas More (1478-1535) (1935 de Papa Puis XI. tarafından saint ilan edlimişdir) ın Utopia'sı böyle olduğu gibi gerek daha önceki hıristiyan sosyalistler ve gerek XIX. asrın ilk yarısında Robert Owen, Fourier gibi idealist sosyalistler de insanları basit tarım üretimine dayanan toplumlarda huzur ve saadete kavuşturabileceklerini ummuşlardır.

Kısaca özetlemek yolundaki bütün isteğimize rağmen Plato'nun gelişdirdiği fikirler ve tahlillere oldukça geniş yer ayırmak mecburiyetinde kaldık. Bir bakıma da böyle bir sonuçdan uzak kalmak mümkün değildi. Evvelâ insanlık tarihinin daha sonraki devirlerinde bütün fikir adamlarının ileri sürdükleri sistemlerin iç örgüsünde; konumuz bakımından büyük önem taşıyan toplum ve ahlâk prensiplerinde daima Plato'nun gelişdirdiği esaslarla karşılaşacağız. H. G. Wells «her hangi bir fâniye *modern Devletin babası* adı verilebilirse o ancak Plato'dur» derken elbetde büyük bir gerçeği ifâde ediyordu. Bir başka yazar da, «Avrupa milletlerinin düşünüşü üzerinde, hiç bir fikir adamı Plato kadar derin ve devamlı etkide bulunamamışdır. Bir çok insanlar, farkında bile olmaksızn ve adını dahî bilmeksizin Avrupa uygarlığının her aşamasında onunla karşılaşır» (49) diyecekdir. Aslında Roma Stoic'leri ve onlardan ilham alan hıristiyanlık ve Orta Çağ felsefesinin çok geniş ölçüde Plato'dan mülhem olduğunu hemen belirtmekde fayda vardır.

Öte yandan Plato, Socrates'ın diliyle kaleme aldığı binlerce sayfalık diyoloğlarını, bütün okurlarını

(49) Selections from Plato, Giriş, Oxford University Press.

kuvvetli bir mistisizmle büyüleyen emsalsiz bir üslup ve derin bir şiiriyetle yazmış, her konuda ince ve bağlayıcı tahlillerde bulunmuşdur. Onun fikir ve uyarışlarının büyüleyici câzibesinin etkisinden hiç bir okurunun kendini kurtaramıyacağını söylemekde büyük bir hata payı bulmak mümkün değildir. «Emerson (Devlet), hakkında tıpkı-Hazreti-Ömer'in Kur'an-ı Kerim - için söylediklerini tekrar eder: artık bütün kütüphaneleri yakabilirsiniz. Çünkü onların bütün özü ve değerleri bu kitapda toplanmışdır» (50).

Gerçekde Plato, eski yunan tarihi ve Atina'nın en buhranlı bir devrinde ve yıkılış, yok oluş çekişmeleri arasında yaşamışdı. Atina'nın Devlet adamlarından biri olmak üzere yetişdirildiği halde, tam politikaya ayağını attığı sırada birden, korkunç facialarla karşılaşmış, Atina'nın en faziletli insanı olan hocası Socrates'in iftira ve sahte ithamlarla «katledilmesine» şahit olmuşdu. Atina, bir Devlet için muhtaç olunan «bütün sağlam ahlâk temellerini kaybetmişdi». Bu sebeple, belki kendinden sonraki nesilleri kurtarabilirim, onlara sağlam karakterli, dürüst ve fedâkâr liderler yetişdirebilirim ümidi ile kendine meslek olarak eğitimi seçmiş, bu inanışla tarihin ilk üniversitesi olan *Akademi*'yi (51) kurmuş, herbiri ayrı bir değer taşıyan sayısız eserler armağan etmişdir.

Bütün sosyal değerlerin yıkılmağa yüz tuttuğu, toplumların sonu gelmez çıkmazlara saplandığı de-

---

(50) Will Durant, The Story of Philosophy, F: I.

(51) Plato'nun İ. Ö. 387 yılında kurduğu Akademi bir eğitim merkezi olarak uzun asırlar yaşamış ve en sonunda, Bizans İmparatoru *Justinien* tarafından 529 tarihinde kapatılmışdır. Akademinin *Osmanlılar* tarafından kapatıldığı yolunda ileri sürülen bazı iddialar ise, bir çok konularda olduğu gibi, *hayasız bir iftiradan* ibaretdir.

virlerde insanların ve fikir adamlarının kendilerini ateşden bir gömlek gibi saran ümitsizlik içinde üstün bir ilâhî kuvvetin kurtarıcılığına ve mucizesine bağlandıkları, akılcı bir realizmin ötesinde mistik bir inanışın feragat ve fedakârlık duygularında kendilerine bir sığınak aradıkları daima karşılaşılan tarihî bir gerçekdir. Roma İmparatorluğunun, idâresi altındaki mazlum milletler üzerindeki ağır baskısı ve zulmü karşısında doğup yayılan hıristiyanlık ve ilk hıristiyan büyüklerin aşırı mistisizmi de aynı tarihî gerçeğin bir sonucudur. Günümüzde Asya, Afrika ve Güney Amerika'nın mustarip milletlerindeki gençlik hareketlerine hâkim olan bir başka mistisizmin kaynağı da aynı şartlardan doğmaktadır.

Fasıl 4 ARİSTO (İ.Ö. 388-322)

Fikirler tarihinde realistlerle nominalistler arasındaki çatışmanın köklerinin Plato ile Aristo felsefeleri arasındaki derin ayrılıkda gizlendiğine yukarda işaret etmişdik. Bu sebeple Aristo'nun konumuzla ilgili fikirlerine de kısaca değinelim (1).

1. Hayatı :

Aristo, Batı Trakya'da Selânik yakınlarındaki *Halkidikya* (Chalcidice) yarım adasında, *Eğriboz* (Chalcis) lu göçmenlerin kurduğu *Stagira* Kasabasında doğmuşdu. Babası Makedonya Krallarının doktoru olduğu için çocukluğu; daha sonra genç prens *Büyük İskender*'in hocası sıfatıyla da orta yaşlılığı (İ. Ö. 343-335) *Makedonya sarayında* geçmişdir. 18 yaşında iken o zamanlar bütün genç kabiliyetleri kendine çeken Atina'ya giderek Akademiye girdiği; Plato'nun çok beğendiği ve «Salt Zekâ» anlamında (noum) adını takdığı öğrencisi olduğu, öteki öğrencilere ders verdiği bilinmektedir. Plato'nun ölümünden sonra Akademiden ayrılarak bir müddet *Batı Anadolu*'da öğretmenlik yapdıkdan, Midilli Adasında deniz hayvanları üzerinde araşdırmalarda bulundukdan ve Makedonya sarayında Büyük İskenderi yetişdirdikden sonra, tekrar Atina'ya dönerek şehrin doğu tarafında, *Apollo-Lyceus* tapınağı yanın-

(1) Burhan Ulutan, İk. D. Cilt : I. İlk Filozoflar, F : II de. Aristo hakkında da daha etraflı bilgi verilmişdir.

daki koşu yerinde, eğitim edebiyatına *(Lise)* deyimini armağan edecek olan *(Liceum)* adlı okulunu kurmuşdur. Burada 12 yıl dersler vermiş ve 400 cildi aşan eserler yazmışdır. İ. Ö. 323 yılında İskender'in ölümünden sonra Atina'lıların, İskender'in akıl hocası olarak bildikleri ve hiç sevmedikleri, Aristo aleyhine harekete geçmeleri üzerine *«Atina'lıları felsefeye karşı ikinci bir günâh daha işlemekden korumak lâzım»* diyerek kaçmış, bir sene sonra da ecdâdının memleketi Eğriboz adasında ölmüşdür.

2. Felsefesinin Esasları :

Aristo, insanları Plato'cu veya Marx'cı yapan «ateşli kanatlardan», sürükleyici inanç ve heyecanlardan mahrum, kuru fakat ekseriya bir çok taşralılarda görülen, derinliğine keskin bir zekâya ve kuvvetli muhakemeye sahipdi. Bu sebeple daha ziyade ilme yönelmiş; hocası Plato ve Socrates'ın büyük önem verdikleri fazilet, adâlet, ilâhî düzen gibi mistik ve metafizik konulardan, idrâk (algı), akıl ve ilmî müşahede (gözlem) nin ötesinde ancak cezbe ve hads (intuisyon) ile ulaşılabileceği söylenen şekilsiz ve ölmez kavramlardan, ideler âleminden ziyâde; içinde yaşadığımız maddî âlemde, tabiatda cereyan eden olayların basit maddesel gerçeklerini incelemeği, insanın dış âlemle münasebetlerinin esaslarını ortaya koymağı kendine vazife edinmişdir (2). Esasen daha Akademideki öğrenciliği sırasında hocası Plato'nun fikirlerini halka yaymak üzere açıklamalar yazdığı sıralarda da, Akademide yeni gelişmekde olan Biolojiye büyük ilgi duyması, Platonik felsefenin her konusu üzerinde tenkidci bir araşdırma

---

(2) Aristotle's Politics, Giriş. The Stoic and Epicurean Philosophers, General İntroduction.

ile durması, nedenini ve niçinini araması onu, kaçınılmaz suretde, Batı Anadoludaki akılcı ve ilimci filozofların teorilerine yöneltmişdi. Aristo'nun da tabiatda gördüğü aslî olay, tıpkı Anaximanes, Heracleitus ve atomistlerin ileri sürdükleri gibi devamlı değişim ve gelişme idi. Safha (evre) safha ve ekseriya gözle görülmez şekilde devamlı bir oluş, tabiatda canlılığı bile güçlükle fark edilebilen en basit organizmadan en yükseğine ve kompleksine, insana kadar tekâmülü sağlamakda» (3) idi.

3. Aristo'da İlim ve Teoloji :

Yukarıki istikametdeki çalışmaları, Onu iki önemli sonuca ulaşdırmışdır :

a) *İlmî Düşüncenin Kuruculuğu :* Başda ilmî muhakemenin prensiplerini gelişdiren mantık ile istidlâl (deduction) ve kıyaslama (syllogism) metodlarının kuruculuğu olmak üzere, biyoloji, psikoloji, tıp, astronomi, fizik, kimya, meteoroloji ve matematikde büyük ilerlemeler kaydetmiş, bu gün *halâ kullandığımız pek çok ilmî terimleri O* ortaya atmışdır.

Aristo mantığı, özellikle XVIII asırdan sonra ağır hücümlara uğramış, çarpık bir düşünüşle yanlış ve hatalı sonuçlara varmanın yolu olarak alay konusu yapılmış bulunmakla beraber gerçekde, Ortaçağ sonlarında barbar Avrupa kabilelerinin torunları, disiplinli ve mazbut düşünmenin prensiplerini Aristo Organon'undan öğrendiler (4). Üstelik mantık ilminde Aristo'nun koyduğu esaslara, bu güne dek, pek az şey eklenebilmişdir.

---

(3) S. E. Forst, The Basic Teaching of the Great Philosophers F : I ve Aristotle, History of Animalium VIII.

(4) Will Durant, The St. Of Phil. F : II.

Renan, «nasıl Socrates insanlığa felsefeyi vermişse Aristo da ilmi getirmişdir» der. Zamanın da Büyük İskender'in milyonlarca altın doları aşan yardımlarda bulunmak; gittiği yerlerden bitki, hayvan, maden nümuneleri, astronomi ve çeşitli konularda bilgiler, eski eserler, raporlar göndermek; hatta Nil Nehri kaynaklarına kadar uzanan araşdırma ve tetkik hey'etleri tertiplemek; bulguların sonuçlarını Aristo'ya ulaşdırmak suretiyle desteklediği (5) bu ilmî çalışmaların sonuçlarının, Ortaçağın sonlarından itibaren insanlığın gelişmesine büyük hizmetlerde bulunduğu daima tekrar edilir. İslâm âleminde de IX asırdan başlayarak Arapça'ya çevirilen Aristo eserleri sayesinde yetişen Farabî, İbni Sina (Avicenna) ve İbni Nürrüşt (Averroe) gibi büyük Türk-İslâm âlimlerinin eserleri ve Aristo şerhlerinin Latince ve Batı dillerine tercümeleri, XVIII asra kadar Avrupa üniversitelerinde hemen tek kaynak olarak okutula gelmişdir. Bilinen bütün ilimlerin esaslarının yalnız Aristo'nun eserlerinde toplanmış olarak kabul edildiği yüz yıllar olmuşdur. Aristo, İslâm âlimleri arasında *«El Muallim-i Evvel»* (Baş Öğretmen) veya *«Aristatalis Efendimiz»* isimleri ile ve hürmetle anıldığı gibi, XIII asırdan itibaren de Batı'da, tek kelime ile Filozof *(İlle Philosophus)* diye tanındığı gibi; gerek Doğu'da ve gerek Batı'da bütün yazarlar ve düşünürlerin, ileri sürdükleri her fikir ve açıklamanın Aristo ile bağlantısını kurmak suretiyle

---

(5) Buna karşılık, Son Fransız Cumhurbaşkanı *General de Gaul*, 1934 de genç bir subay iken yayınladığı *«Geleceğin Orduları»* adlı eserinde *«İskender'in zaferlerinin köklerinde Aristo'nun hayali görülür»* demişdir.

doğruluğunu isbatlamağa çalışdıklarını (6) hatırlatalım.

b) *Maddeci ve Akılcı Felsefe:* Tek Allah fikrinden ve onun değişmez ve ebedî varlıklar âlemi inanışından dolayı ölüme mahkûm edilen Socrates ile hocası Plato'nun, içinde yaşadığımız evreni ve maddî âlemî, asıl ve en mükemmel ideler âleminin bir gölgesi olarak mütalâa eden; yalnız ideleri gerçek varlıklar olarak kabul eyleyen izahlarına karşı ilk isyan bayrağını çeken Aristo olmuşdur. Aristo'ya göre ideler, gerçekde, birer formdan, bir sınıf veya guruba giren şeyleri tanımlamak için kullanılan genel isimlerden, tamamen sübjektif değerlendirmelerden ibaretdiler; gerçek varlıklar değillerdi. O'na göre evren, ideler ve üniversallerden değil münferit ve maddesel varlıklardan müteşekkildi. Teker teker insanlar, ağaçlar veya hayvanlar mevcut oldukları halde genel bir varlık olarak meselâ insan, zihnî tecridin (ayırımın) dışında maddesel bir mevcudiyet olarak asla düşünülemezlerdi. Bütün genel kavramlar birer maddî şey *(res)* değil sadece *(nomina)* idiler.

Şu var ki, Aristo, bu derece karşıdan ve şiddetle hücum ettiği hocası Plato'nun devamlı etkisinden de bir türlü kurtulamamışdır. Bu sebeple evvelâ Democritus'un evrende salt boşluk fikrine ve bu boşluk da atomların içlerindeki devamlı hareket yüzünden tesadüflerle ve mekanik bir şekilde birleşmeleri fikrine hücum etmişdir. Bundan sonra da, madde ve form ikilisine giderek maddenin çeşitli şekiller alması, bir form ve kalıpdan ötekine bürünmesi yü-

---

(6) Bunların en meşhurlarından biri de Saint Thomas Aquinas (1227-1274) dır. (B. Ulutan, İlk Filozoflar, F: IV).

zünden maddî âlemde karşılaşılan devamlı değişimi izaha çalışmışdır. O'na göre formsuz madde olamıyacağı gibi formlar da kendilerini maddeler âleminde tahakkuk ettiren güçlerdir. Başka bir deyişle form, yalnız şekil değil aynı zamanda her şeyin kendi içinde bulunan gelişdirici kuvvetlerin toplamıdır. Bütün evren, madde ile formların çeşitli şekillerde birleşmeleri sonucunda ortaya çıkan devamlı bir değişim ve oluş içinde bulunmakda, safha safha gelişmekde, tekâmül etmekdedir.

Daha açık olarak, evrende her şey, kendisini olduğundan daha büyük ve daha mütekâmil hale gelmeğe iten bir *«İç güdünün» (entelecheia)* etkisi altında devamlı bir değişim ve gelişim içindedir. Fakat bu gelişme ve büyüme asla tesadüflerin eseri değildir. Herşey bizzat kendi içinden belirli bir gayeye ve hedefe - Aristo'nun deyimi ile *«telos»* - doğru sevk edilir.

Bu muhakeme, bir çoklarının düşüneceğinin veya daha sonra islâm ve Orta Çağ hıristiyan yazarlarının yapmağa çalışdıkları gibi Aristo'yu, aslâ, maddenin dışında evrendeki bütün şeylere şekil veren üstün bir *ilk yaratıcı* anlayışına götürmez. Fakat, teolojik bir izahdan tamamen kaçınmasına da imkân vermez. Burada da Aristo'nun telifci bir izaha yöneldiğini görmekteyiz. Ona göre Allah hiç bir şekilde hareket etmeyen, değişmeyen bir ilk ve aslî hareket kaynağı, evrenin değişmeyen bir düzene göre etrafında seyretdiği ve O'nun varlığına ulaşmak için devamlı gayret sarfettiği bir ideal, bizatihî (kendiliğinden) iyilik; zaman ve mesafe kavramlarından azâde (erkin), erkeklik veya dişiliği olmıyan, heyecansız, ihti-

---

(7) İntroduction to Aristotle, Giriş, The Modern Library ve Aristotle, Methaphysica Kitap XII, F : 7 ve 8.

rassız, değişmez, ölümsüz ve en mükemmel, saf (arı) bir form; hiç bir zaman ulaşılamıyan (7), tıpkı sevilenin sevenlerini etrafında döndürmesi gibi evreni devamlı hareket halinde tutan, erişilmez ve bütün varlıkların üstünde (trasıscendent), gayrı maddî bir form, bir gâyedir (8).

4. İnsan ve Toplum :

Bir çok konularda olduğu gibi Devlet ve sitenin kuruluşunda da Aristo, Plato'dan ayrılmağa çalışarak onun tabiî iş bölümü ve insanlar arası mübadele fikrine şiddetle hücum eder, aile ve dostluk kavramlarına öncelik vermek ister.

a) *Aile :* Ona göre aile, baba, ana ve çocuklarla kölelerden meydana gelen ilk ve en tabiî toplum şeklidir. Şu var ki, «Aile de, insanların günlük ihtiyaçlarını temin etmek üzere tabiat tarafından meydana getirilmiş bir birlikdir». Bu birlikde *köleler* ise, kendi kendilerini idâre kudretinden yoksun, efendileri tarafından *korunmağa* ve vücutları ile *çalışdırılmağa muhtaç* yaratıklardır. Aristo bunları, dokumacının mekiği gibi birer *«canlı üretim aracı»* olarak götür. «Tıpkı *Daedalus*'un icatlarının kendiliklerinden hareket etmeleri veya tanrı *Hephaestus*'un *üç ayaklarının* kutsal işlerine gitmeleri gibi cansız araçlar da san'atkârların emri ile kendiliklerinden çalışabilselerdi, meselâ mekik kendiliğinden kumaş dokuyabilseydi ne san'atkârlar işçilere ve ne de aile reisleri kölelere ihtiyaç duymazlardı» (9) diyecekdir.

b) *Köyler :* Çeşitli aileler birleşerek, günlük ihtiyaçların tatmininden daha fazlasını elde etmeği

---

(8) Aristotle, Methaphysica, Kitap IX, F : 7.
(9) Aristotle, Politica 1252a - 1259b.

hedef tuttukları vakit ilk toplum şekli olan köy vücut bulur. Köyün de en tabiî şekli «aynı soydan gelen, aynı südü emmiş - insanların - topluluğudur».

c) *Devlet :* Köyler bir araya gelerek, «mükemmel ve kendi kendine yeter bir hayat için *genlik ve huzur* içinde birleşdikleri vakit Devletler, siteler doğar». Şu var ki insanları bir arada toplum halinde birleşdiren bağlar, kardeşlik, dostluk, ortaklaşa fedakârlık, neş'e ve sevinç beraberliğidir. «İnsanlar, tabiat icabı *siyasî yaratıklardır. - Homer*'in dediği gibi - kabilesiz, kanunsuz ve yurtsuz olanlar, ya hiç bir topluluğun kabul etmediği kötü insanlar veya insanlık üstü olanlar, tanrılardır....... İnsanlar, tabiat icabı siyasî yaratıklar oldukları için biri diğerinin yardımına ihtiyaç duymasalar da birlikde yaşamak isterler» (10).

Fakat Aristo, Ethica adlı kitabında, Plato'nun iş bölümü ve mübadele hakkındaki fikirlerine karşı yapdığı bu itirazları unutmuş görünerek, para hakkındaki açıklamalarına esas aldığı *adâletde mütekabiliyet* (karşılıklılık) ilkesini açıklarken «mütekabiliyet sâyesindedir ki Devlet varlığını devam ettirebilir. Bu sağlanamazsa mübadele de olmaz. Halbuki insanları bir arada tutan unsur mübâdeledir» (11) demekden de kendini alamıyacakdır.

5. Devlet İdâresi :

Aristo, Politica'da çeşitli Devlet şekillerini tetkik ettikden sonra her birinin, kendine göre iyi, kötü ve çok kötü örnekleri olabileceğini belirtir. İyi bir Devlet idâresi konusunda ise özellikle iki önemli nokta üzerinde durur :

---

(10) Politica, 1253a, 1278b, 1280b.

1) *Danışma ve Denetleme:* Aristo, Devlet şekillerini, *Tirany, Oligarşi* ve *Demokrasi* olarak 3 guruba ayırır ve bunlardan a) tirany'nın kolayca keyfi idâreye kayabileceğini, b) Devlet idâresini az sayıda büyük servet sahiplerinin ellerinde tuttukları oligarşiler ile c) demogogların hâkim oldukları demokrasilerin de en kötü Devlet idâresi örnekleri olacaklarına işaret ettikden sonra gerçekde; bütün vatandaş haklarının korunmasına titizlikle dikkat edilen, idârecilerin, adâletden ayrılmaksızın hizmet gördüğü her Devlet şeklinin memleketine göre iyi ve faydalı olacağını belirtir. Bu arada da *«aristokrasinin prensibinin fazilet, oligarşinin servet, demokrasinin de hürriyet* olduğunu» (12) söyler.

Aslında, insanların bir araya gelerek müzakere ve anlaşma ile aldıkları kararların daima iyi ve faydalı sonuçlar vereceği kanısını kuvvetle savunur. Hatta böyle toplu kararlar alan insanlar fazla bilgili olmasalar dahî onların tek veya bir kaç kişiye nazaran daha az hata yapacaklarına, *«çokluğun bir çok konularda tek insana nazaran daha isabetli hüküm vereceğine* ..... daha fazla satın alınamaz, kötülüğe yöneltilemez» olduklarına inanır. Bu inanışla da *hür vatandaşlardan* (13) kurulan meclislerin idâresine hâkim oldukları *anayasa düzenine* bağlı Devlet idâ-

---

(11) Ethica, 1133a.
(12) Politica, 1294a.
(13) Aristo, Orta Sınıfa mensubiyetine, emeği ile geçinen bir doktorun oğlu olmasına ve soylulukla hiç bir ilgisi bulunmamasına rağmen, ecdadı eski Atina* krallarına kadar giden Plato'ya nazaran daha çok aristokrasi tarafdarıdır .Ona göre Devlet idâresi, emeği ile çalışmaya mecbur olmıyan ve ticaretle uğraşmıyan, yüksek işlere ayıracak boş vakti bulunan «ırkın en güzide kısmını teşkil eden» hür insanlara bırakılmalıdır. Köleler ve işçiler ile, çiftçiler san'at sahipleri ve ticaretle uğraşanları pek beğenmez. «Tüccarlarla san'atkârların hayatları adî ve fazilete aykırıdır. Çiftçilerin ise politikaya ayıracak vakitleri yokdur (Politica 1324a - 1330a) der.

relerini tercih eder (14). Anayasa ile idâre edilen; halkın, ancak genel konularda rey vermekle beraber kanunlara saygılı olduğu; Devleti idâre edenleri denetlemekle beraber idârecilerin seçiminde ehliyet ve belirli bir mikdar servet arandığı hallerde demokrasinin iyi bir idâre şekline yaklaşacağı kanısını belirtir. «Anayasa ile idâre edilen Devlet, genellikle, demokrasiye meyilli bir oligarşi - demokrasi karması olarak tarif edilebilir....... - Buna karşılık - oligarşiye meyilli Devlet idârelerine de aristokrasi denir. Çünkü, soyluluk ile iyi bir eğitim belirli bir servete dayanmak mecburiyetindedir» (15).

Öte yandan, «aşırı demokrasilerde Devletin gerçek menfaatlarına tamamen aykırı ve *hatalı bir hürriyet* anlayışı yerleşir. Çünkü *demokrasinin* iki ana prensibi : 1) *çoğunluk idâresi* ve 2) *hürriyetdir.* İnsanlar, adil ve *doğru olanın eşit* olması lâzım geldiğine; *eşitliğin de halk irâdesinin hâkimiyeti* demek olduğuna inanırlar. ..... Hürriyeti de herkesin istediğini yapması, ... hoşuna gittiği gibi yaşaması şeklinde anlarlar. Fakat bu çok yanlışdır. Anayasa hükümlerine uyarak yaşamanın kölelik olmadığını, tam aksine kurtuluşlarının buna bağlı bulunduğunu bilmeleri lâzımdır» (16).

Yukardaki a) çoğunluk idâresi ve b) hürriyet prensiplerinin ifrata götürüldüğü, anayasa ve kanunlar yerine, ekseriya demagogların peşine takılan halk yığınları çoğunluğunun hakim olduğu, *Devlet işlerinin anayasa ve kanunlar yerine halk çoğunluğu kararlariyle* idâre edildiği *sözde demokrasiler* ise en kötü Devlet idâreleridir (17).

---

(14) Politica, 1281b, 1285b - 1287b.
(15) Politica, 1293b.
(16) Politica, 1291b, 1310a, 1317b.
(17) Politica, 1292a.

Bu arada Aristo'nun, Devlet idâresinde;

1) Yasama,

2) Yargı,

3) Yürütme,

fonksiyonlarını büyük bir anlayış ve dikkatle ayırt ettiğini belirtelim. Genel bir kanaat olarak da, halkın, hükûmete iştirâke o kadar önem vermiyeceğini; fakat *idârecilerin Devlet paralarını çalmaları* haline karşı çok hassas bulunduğunu; bu sebeple idâreciler Devlet parası konusunda titiz davrandıkları, hesaplarını açık şekilde ortaya koydukları ve halkı tatmin edecek bir inanç havası yarattıkları; Devletin genel idâre düzeni de yukardaki esasları temin edecek şekilde kurulmuş olduğu takdirde aristokrasinin iyi taraflarıile demokrasinin bağdaşdırılacağını ileri sürer (18).

2) *Aşırı Servet Farklarının Önlenmesi:* «Her Devletde daima 3 ayrı sınıf vardır :»

a) Aşırı Zenginler,

b) Aşırı Fakirler,

c) Orta Sınıf.

Devlet idâresinde dikkat edilecek en önemli bir husus da, *zengin ve fakir çatışmasını önlemek, orta sınıfın* gelişmesini sağlamak, orta hallilerin sayılarını mümkün olduğu kadar artırmakdır. «Orta hallilik daima en iyidir». Orta sınıf, itidalli ve ağır başlıdır. Bu sebeple bir Devletde *vatandaşları fakirlikden kurtaracak* bütün tedbirlerin alınması lâzımdır. Bu maksatla Devlet gelirlerinin bir kısmı, fakirleri toprak sahibi yapacak veya bir san'at yahut ticaretle uğraşmalarını sağlayacak, geçimlerini yükseltecek şekilde kullanılmalıdır. Bir insan için saadet, «iyi ya-

(18) Politica, 1308b - 1309a.

şamak, genlik sahibi (well-being/eudaemonia) ve faziletli (doig-well/well-doing) olmakdır. O halde, insanların maddî genlikleri temin edilemediği takdirde, mes'ut ve faziletli olmalarına imkân yokdur. «*Fakir insan, ne mes'ut ve ne de iyi olabilir. ..... Şu var ki insan saadeti için bir çok şeylerin veya pek çok şeylerin gerekdiği de düşünülmemelidir*» (19).

6. Servet Edinme Yolları ve Para :

Bir toplumda servet farklılıklarının kötülükleri üzerinde ısrarla duran Aristo'nun bu farklılıkların doğuşu ve önlenmesi çarelerine de değinmesi gayet tabiî idi. Bu konularda ileri sürdüğü fikirler ve yapdığı tahliller ise özellikle Orta Çağ sonlarından bu tarafa bir çok yazarlara kaynaklık etmişdir. Konumuzla doğrudan doğruya ilgili olmamakla beraber ileride bazı mütalaaların daha iyi kavranması için bunlara da kısaca temas edelim :

A. *Servet Çeşitleri ve Elde Ediliş Şekilleri :* Aristo, *serveti «para ile ölçülebilen bütün şeyler»* (20) olarak tanımlar. Servetleri de elde ediliş şekillerine göre 3 guruba ayırır :

1) «*Tabiat İcabı ve Ev İdâresinin Bir Parçası Olan İstimal (Kullanma) Kıymetleri :* Her ailenin geçimini karşılamağa yarayan ve ailenin ihtiyaçları ile sınırlandırılması gereken mallardır. Daha çok avcılık, balıkçılık, çobanlık veya tarımla tabiatdan, toprağın meyvelerinden elde edilen veya bunların imâli suretiyle meydana getirilen ve tabiat tarafından insanlara doğuşlarında ve büyüdükçe verilen, ya-

---

(19) Politica; 1295b, 1320a-b, Ethica : 1095a - 1101a, 1178b. Aristotle bu görüşleriyle devrimizin sosyal adâlet, tam çalışdırma ilkelerine ve Beveridge planına 23 asır takaddüm etmişdir.

(20) Ethica, 1119b.

şamak için gerekli geçim araçlarıdır. Bunların özelliği, ihtiyaçların karşılanmasında kullanılan ve yalnız kullanma değerli mallar olmalarıdır.

2) *Ormandan ağaç kesmeyi, toprakdan mâden çıkarmayı* ve benzerlerini de Aristo, ikinci bir servet edinme şekli kabul etmiş ve normal karşılamışdır.

3) *Tabiata Aykırı Servet Edinme:* Yukardaki «tabiat tarafından verilen ..... gerçek servetler» yanında bir de meskûk para ve mübadele yoluyla «tecrübe ve san'ata dayanarak» yürütülen servet toplama (Khrematistikos) şekli vardır. Bu şekildeki servetlere hiç bir sınır konamaz. Elde edilme şekilleri ise :

— Gemi donatımı ve ticaret.

— Faizle para verme, murabaha.

— İnsanların emek ve hizmetlerinin kiralanması (hire) dır. Bu kiralama san'atlarda olduğu gibi maharetsiz kaba emek gücünün (bodily lahour) kiralanması şeklinde de olabilir (21).

Tabiata aykırı servet edinmenin yollarını da şöyle açıklar :

B. *Malların İstimal ve Mübadele Kıymetleri :* «Sahip olduğumuz bütün mallar iki ayrı şekilde kullanılabilir. Fakat bu kullanmalar tamamen farklıdır :

a) «Bunlardan biri gerçek ve doğru olanıdır. — Tüketimde kullanma, *istimal kıymetlerinin kullanılması.* —

b) «Öteki de doğru ve yerinde olmıyan ikincil kullanma şeklidir — *mübadele kıymeti* şeklinde *kullanılması* —. Meselâ, ayakkabı - Aristo'nun deyi-

(21) Politica, 1256a ve 1258b. Aristo'nun ailede aile reisinin bir mülkü olarak gördüğü esirlerin, üretimde kullanılmalarını emek kiralama olarak mütalaa etmediğine dikkati çekelim.

mi ile sandal - giymek için kullanıldığı gibi mübâdelede de kullanılır. Sandalı para veya yiyecek karşılığında başkalarına verenler onu gene de sandal olarak kullanıyorlarsa da böyle bir şey doğru ve aslî kullanma şekli değildir. Çünkü sandal trampa edilmek, değişdirilmek için yapılmamışdır.......».

«Toplumların ilk şekli olan ailede, aile fertlerinin her şeyleri müşterek olduğu için aralarında mübâdele de bahis konusu değildi. Fakat toplum büyüyüp de, aileler parçalanarak herkes farklı şeylere sahip olmağa başlayınca, bir çok barbar toplumların yapdığı gibi, gerekli ihtiyaç mallarını, insanlar, birbirleriyle trampa etmeğe başlamışlardır. Fakat ancak ihtiyaçları kadarını, fazlasını değil. Meselâ buğday karşılığında şarap değişdirilmesi gibi. - Mamafi - böyle bir trampa da gayri tabiî servet edinme san'atı değildir. Aksine insanın tabiî ihtiyaçlarının karşılanması için gereklidir.

«Fakat, bu basit trampa kanalından karmaşık ve tabiata aykırı başka bir mübâdele şekli daha ortaya çıkmışdır. Şöyleki : Bir memleket halkı, bazı ihtiyaçları için başka bir memleketten ithalat yapmağa, kullanamadığı fazla mallarını da ihraç etmeğe başladığı vakit, zorunlu olarak, para - arkasından da - meskûk para kullanılmağa başlar.

a) «Meskûk paranın ortaya çıkmasından ve insanların, tecrübe ile nasıl çok fazla kâr elde edileceğini öğrenmelerinden sonra ise, aslında basit bir mübâdele aracılığı olan ticaret çok karmaşık hale geldiği gibi ..... mübâdelenin tabiî gâyesi olan ihtiyaçların en iyi şekilde karşılanması da nazarlardan silindi ve insanlar, *meskûk para şeklinde hudutsuz servet toplama san'atını* yarattılar. Ta-

biata aykırı servete karşı ihtirasları da sonsuz bir şekilde kabardı. Böyle para şeklinde toplanan servet ise sınırsızdır.»

Görülüyor ki, «ev idâresinde tabiî servet edinmenin bir sınırı olduğu, sınırsız servet toplama ile bir ilgisi bulunmadığı halde .... bunun karşısında, gayrî tabiî servet toplayanlar sınırsız şekilde meskûk para birikdirmek imkânını bulmuşlardır. Bu iki ve birbirine karşıt, servet edinme şekli arasında kendiliğinden ortaya çıkan bir karışdırma dikkati çekmektedir. Gerçek de bu karışdırmanın sebebi, her iki servet edinme yolu arasındaki yakın ilgidir. Kullanış şekli farklı olmakla beraber ikisinde de kullanılan araçlar - mallar ve para - aynıdır. Birinden diğerine geçiş ise his edilemiyecek kadar kolaydır. Şu var ki, mübâdele ve ticaret yoluyla servet toplamak tabiata aykırı ve insanların biri diğerinin sırtından kazanması yolu olduğu için Devletlerin önlemeleri gereken bir haldir.

«Meskûk *paranın*, ancak itibarî (*saymaca*) *bir kıymet* taşıdığı, adetâ bir *uydurmadan* başka bir şey olmadığı, ... yaşamak için gerekli hiç bir ihtiyacımızı giderecek özelliği bulunmadığı, yanlarında çok fazla mikdarda paraları olduğu halde açlıkdan ölebilecekleri göz önüne getirilirse insanların ona çok fazla önem vermeleri kolayca tenkit edilebilir. ..... Nitekim doymak bilmez servet hırsı ile Allah'dan çok para isteyen *Kral Midas*'ın duası kabul edilerek etrafındaki her şey altın'a çevirildiği vakit açlık içinde öldüğünü masallar söylemektedir.

b) «Gayrî tabiî servet toplamanın en iğrenç olan başka bir şekli daha vardır ki o da, *paranın* mü-

bâdele aracılığından değil de bizzat *kendisi üzerinden yapılanıdır*». Bu da faizcilik ve *murabaha yoludur*. «Para, mübâdelede kullanılmak için icad edildiği, faizle artırılmak için bulunmadığı halde adetâ *paradan para doğurtulması*, servet toplamanın tabiata en aykırı şekli» (22) olmuşdur.

Aristo'nun bu son iki bahisde yapdığı açıklamaların, bu güne kadar gelişdirilen bütün sömürme teorilerinin kaynağını teşkil ettiği bilinmektedir. Bütün Ortaçağ'a hâkim olan her türlü faiz aleyhdarlığı, skolastiklerin âdil fiat araşdırmaları, ticaret ve kâr düşmanlıkları yukarıki pasajlara dayandırılmış olduğu gibi, Karl Marx'ın kapitalist sömürme teorisi de, işçi emeği kiralamak suretiyle yapılan gayrî tabiî servet birikdirme fikrine dayanır. Hatta Marx, teorisini açıklarken adım adım Aristo'yu izlemişdir.

C. *Mübâdele ve Para Teorisi :* Aristo, mübâdele ve para teorisini adâlet kavramının araşdırılmasına ayırdığı Ethica'nın V. kitabında ele almışdır. Bu kısımda, *tevzîî adâlet* (dağıtım veya üleşdirme adâleti) ile *tazminî* veya düzeltici *adâlet* (rectificatory justice), kavramlarını tahlil ettikden sonra *mütekabiliyet* (karşılık) prensibine geçer. Karşılık prensibini açıklarken de mübâdele ve paranın hizmeti hakkındaki görüşlerini belirtir.

Evvelâ düzeltici adâlete göre, «insanlar arasındaki mübâdelelerde gözetilmesi gereken adâletin ...... eşitliği temin» olunduğunu, bu bakımdan *adâletsizliğin de eşitsizlik* anlamını taşıyacağını ileri sürer. Böyle bir anlayışa göre, «alış verişde ve kanunların insanları kendi aralarında diledikleri gibi anlaşmalar yapmakda serbest bırakdığı hallerde taraflardan bi-

---

(22) Aristo, Politica, 1256a - 1258b.

rinin kendi hakkından fazlasını alması, haksız kazanç; ötekinin gerçek payından azını alması da, kayıpdır» der. «Fakat her ikisi de ne fazla, ne de az değil de tamı tamına kendilerine ait olanı alırlarsa ne kaybederler ne de kazanırlar.» Şu var ki Aristo, bu görüşde değildir. «Fakat» diyecekdir, «alış veriş ilişkilerinde böyle bir adâlet anlayışı insanları bir araya getiremez».

«— Halbuki —, karşılık prensibinde, ... mutlaka tam ve açık bir eşitlik, - ve eşit mikdarların alınıp verilmesi - yerine belirli bir orantıda karşılık bahis konusudur. .... İnsanların kötülüğe karşı kötülük, iyiliğe karşı da iyilik görmeleri .... veya orantılı bir ivaz (ödün) sayesindedir ki Devlet varlığını devam ettirir. Burada daha ziyâde, - eskilerin keremkârlık dedikleri şey - karşısındakine lütufkâr olma, onu *hoşnut ve tatmin edici* bir karşılık vermeğe çalışmaları düşünülebilir. Mübâdelede, karşılıklı alış veriş münasebetlerinde ancak böyle bir adâlet anlayışıdır ki insanları bir arada tutan kuvvetli bir bağ hizmeti görür....... Bir ev yapıcı (inşaatçı) ile kunduracıyı ele alalım. İnşaatçı kunduracıdan onun işini (work) alırken karşısındakine de kendi işini vermesi lâzımdır. Ancak böyle yapılırsa ve evvelâ malların yukarıki şekilde orantılı eşitliği sağlanabilirse karşılıklı işlem vücut bulur. Aksi halde pazarlık eşit değildir; alış veriş de olmaz....... Bir insanın işinin, ötekininkinden daha iyi olmasını hiç bir şey önleyemez. Bu sebeple de eşitleşdirilmeleri lâzımdır. Fakat, birbirinin aynı veya eşiti olan mallar da esasen mübâdele edilemezler. Bunun içindir ki iki hekim kendi aralarında mübâdeleye girişemezler. Bir hekim ile bir çiftçi veya genel olarak, yekdiğerinden farklı ve eşit olmıyan insanlar aralarında mübâdelede bulu-

nurlar. Ancak bu eşitsizliğin eşitleşdirilmesi, mübâdele edilen malların her hangi bir şekilde kıyaslanabilir hâle getirilmesi lâzımdır. Paranın mübâdeleye karışdırılmasının sebebi de budur. Para, mal mübâdelelerinde bir anlamda aracı olur, bütün malları ve onların fazlalık veya noksanlıklarını ölçer. Eve veya yiyeceğe karşılık olarak verilen kunduranın sayısı, inşaatçının kunduracıya oranını gösterir. Bu yapılamazsa mübâdele de olmaz. Söylediğimiz gibi, bütün malların belirli bir şeyle ölçülmeleri .... müşterek bir ölçüleri olması lâzımdır. Gerçekde bu ölçü bütün malları bir araya getiren *talepdir*....... Her ne kadar birbirinden bu kadar farklı olan malların müşterek bir ölçüleri olması imkânsız ise de talep onları kâfi derecede eşitleşdirir. Zira, insanlar biri diğerinin mallarına ya hiç *ihtiyaç* duymasalardı veya *aynı eşitlikde ihtiyaç* duymasalardı ya hiç mübâdele olmazdı veya aynı mikdarda mübâdele yapılamazdı» (23).

Aristo'nun yukarda aynen tercümeye çalışdığımız cümlelerinde, biraz karışık şekilde de olsa (24), mübâdele edilen mallar arasında aynılık ve eşitlik aranamıyacağını, aksine olarak alış verişde bulunan insanların biri diğerinin mallarına olan ihtiyaçlarının dereceleri ve bunların etkisi altındaki taleplerinin mübâdeleyi doğurduğunu, insanları bir araya getirdiğini ısrarla açıklamasına rağmen daha sonraki bazı yazarlar, cümleler arasına serpişdirilmiş olan «kunduracı veya inşaatçının işi (work)» ve «malların, herhangi bir şekilde kıyaslanabilir hale getirilmeleri», «eşitleşdirilmeleri» gibi deyimleri ele alarak, malların yapılarında mevcut objektif ve salt bir

---

(23) Aristo, Ethica 1132b - 1133b.

(24) Aristo'nun günümüze kalan eserleri hemen tamamen öğrencilerinin tuttukları ders notlarıdır. Bu sebeple cümleler ve ifâdeler karışık ve tekrarlarla doludur.

mübâdele kıymeti aradığını; açıkça ifâde edememesine rağmen *emek-maliyet teorisi* etrafında dolaşdığını (25) iddia etmişlerdir.

Oysa ki Aristo'nun, karşılıklı mübâdelede bulunanların biri diğerinin mallarına olan *ihtiyaçlarının eşitleşmesinin*, alış veriş mikdarını tayin ettiğini belirtmek; malların *mübâdele kıymetlerini de, istimal kıymetlerine bağlamak* suretiyle daha ziyâde son zamanların *sübjektif fayda teoricilerine* öncülük ettiği ileri sürülebilir. Bütün sistemini emek-kıymet teorisine dayandıran *Karl Marx* bile, *«İlk Çağların en büyük düşünürü»* diye takdirle bahsettiği Aristo ile emek-kıymet teorisi arasında bir ilgi kuramamışdır. Aksine olarak, Karl Marx, «Aristo, malların istimal kıymetleri ile mübâdele kıymetlerini açıkça ayırdıkdan sonra, malların müşterek kıymet ölçüleri hakkındaki açıklamalarını götüreceği bir tek yön vardı : O da, daha sonra A. Smith ve Ricardo'nun yapdıkları gibi, malların sahip oldukları müşterek unsur olan (emeği) ortaya koymakdı. Bu suretle, muhakemesinin tabiî sonucu olan (emek-kıymet teorisinin) kurucusu olabilirdi. Fakat içinde yaşadığı toplum ve gelenekler bu gerçeği görmesini önlemişdir» (26) demekle yetinmişdir.

D. *Para ve Paranın Fonksiyonu :* Aristo'ya göre, «*para*, toplumsal bir anlaşma ile *talebin bir çeşit temsilcisi*» olmuşdur. Paraya yunanca kanun demek olan «(nomos) kökünden hareketle (nomisma) denmesinin sebebi de paranın, tabiat icabı değil de *kanunla vücut bulmasından* ileri gelmektedir. Nitekim onu değişdirebilir ve kıymetsiz hale getirebiliriz».

Bu arada Aristo, insanlar ve toplumlar arasında paranın mübâdeleye bir aracı olarak karışmasını

---

(25) Joseph A. Schumpeter, History of Economic Analysis, Kısım, II, F : I.
(26) Karl Marx, Capital Kısım : I, F : I.

açıklarken paranın özelliklerini ve öteki fonksiyonlarını da belirtmiş olur. Bu konudaki cümleleri de biraz karışık olmakla beraber şöyle özetlenebilir :

Trampada, yani paranın aracılığı olmıyan mübâdelede insanlardan birinin, ötekinin malına derhal ihtiyacı yoksa aralarında mübâdele de olmaz. *Her mal ancak ona ihtiyacımız olduğu vakit kıymetlidir.* Karşılıklı «*talebin, malları bir tek ünite imiş gibi bir araya getirebilmesinin sebebi de budur*». Malların karşılıklı talebi ayarlamak, bu gün satmak durumunda olduğumuz bir malımıza karşılık «bu gün ihtiyacımız olmıyan başka bir malı ihtiyaç duyduğumuz vakit alabilmemiz için para bir emniyet unsuru, *bir teminat olarak*» vazife görür. Buğday veya şarabımıza karşılık olarak alacağımız para ile ileride «istediğimizi almak imkânını buluruz.» Bu sayede mallar karşılıklı olarak trampa edilecek yerde pazara birer fiatla gelirler ve orada para ile değişdirilirler.

Şüphesiz ki, öteki mallar gibi paranın da kıymeti değişebilir. «Her zaman aynı değeri taşımayabilir. Fakat, *daima kıymetini korumağa çalışdığı* için» bu günkü üretimimiz veya mallarımızla gelecekdeki ihtiyaçlarımız arasında aracılık, başka bir deyişle *kıymet muhafızlığı* (koruyuculuğu) vazifesi görür. İşte paranın bu özelliğinin keşfedilmesidir ki onun, sınırsız olarak, servet ve sermaye şeklinde birikdirilmesine yol açmışdır.

Öte yandan para, talebin temsilcisi olduğu ve «bir *ölçü* olarak hareket ettiği için bütün malları ölçülebilir ve eşitleşdirilebilir hâle getirir». Şu var ki bütün *mallar para ile ölçülmekle beraber gerçekde mallar birbiriyle mübâdele edilirler* (27).

---

(27) Aristo, Ethica, 1133b.

Aristo, yukardaki açıklamalarında, bu günkü anlayışımıza göre paranın başlıca 4 fonksiyonundan, yani 1) mübâdele aracılığı, 2) kıymet ölçüsü oluşu, 3) kıymet muhafızlığı ve 4) borçların ödenmesinde kullanılması, özelliklerinden ilk üçünü açıkça belirtmişdir. Sonuncusunun da ilk 3 fonksiyonun tabiî neticesi olduğu açıkdır.

7. Özel Mülkiyet :

Aristo'nun şiddetle hücum ettiği konulardan biri de *Plato'nun, komünist yapılı* bir toplum idealine bağlılığı ve özellikle idârecilerle askerlere özel mülkiyet hakkı tanımaması, çocuklar ve kadınlar da bile ortaklaşmayı tavsiye etmesi olmuşdur. Bunlara karşı Aristo'nun ileri sürdüğü itirazlar şöyle özetlenebilir.

1) *Aile ve çocuklarda ortakçılık beklenen birlik havasını yaratamaz.* Devlet şu kadar insandan değil, farklı yaradılışda pek çok insanlardan kurulmuşdur. Kaldı ki Devletin özelliği birlik değil çoklukdur. Hatta daha ileri giderek denebilir ki *birlik bizzat Devletin yok olması demekdir.*

2) *Kadınla erkeğin birbirine karşı duydukları aşkın* ve çoçuklarla ana ve babaların *karşılıklı sevgi ve bağlanışlarının* inkârı hem mümkün değil, hem de ziyâdesiyle zararlıdır. Adam öldürmelere ve kavgalara sebep olur. Fazla olarak herkesin, belirli kadın ve çocuklara benim diyecek yerde topuna birden benim demesi insanların sevgilerini ve birbirlerine bağlılıklarını artıracak yerde, tam tersine, aralarında soğukluk yaratır, sevgi hislerini sulandırır, körleşdirir. Kadınlara ve çocuklara karşı vazifeler ihmale uğrar. Başkası yapsın denir. Çocuklar, kardeşler, babalar birbirlerini sevmez olurlar.

3) *Mülkiyetde ortaklaşmaya* gelince, böyle bir hal, insanlarda *teşebbüs ruhunu öldürür*. Müşterek çalışma, bazılarının daha az çalışmasına yol açacağı için çatışmalara, kavgalara sebep olur. «*Tıpkı bir evde fazla hizmetçinin bütün işleri karışdırması* ve daha kötü çalışmaları gibi».

4) Özel Mülkiyet halinde, herkes kendi malını daha iyi kullanır, daha iyi verim sağlar, daha iyi korur. Özel mülkiyet, ilerlemeyi sağlar. «Asırların tecrübelerini unutmayalım. Eğer Plato'nun teklif ettiği sistem daha iyi olsa idi şimdiye kadar insanlara meçhul kalmazdı» (28) der.

Bu görüşlerine karşılık mülkiyetin, ancak ev idâresinin lüzumlu ihtiyaçları için ve sâdece istimal kıymetleri bakımından rahatça kullanmak ve serbestçe yaşamak için lüzum ve faydasına kanîdir. Bu sebeple, yukarda da değinildiği üzere, aşırı servet birikdirilmesine, *toprak ve malların belirli insanların elinde toplanarak çoğunluğun fakirleşdirilmesine şiddetle karşı koyar.*

8. Tabiî Kanun ve Sosyal Mukavele Anlayışı :

Aristo eserlerinin hemen hepsinde, kullandığı ve kabul ettirmeğe çalışdığı bütün kavramları, «*tabiat icabı*» anlayışına dayandırmağı, vardığı sonuçları da «*tabiat kanunları*» na bağlamağı ihmal etmemişdir. Ayrıca, Ethica'da adâleti tetkik ederken «politik adâletin bir kısmının *tabiî*, bir kısmının da *kanunî*» olduğunu belirttikden sonra «tabiî adâlet, ... tabiat icabı değişmeyen, ... her yerde aynı güce sahip olan ve insanların kararlarına, anlaşmalarına bağlı bulunmıyan esaslar olduğu halde kanunî adâlet, ... insanların kararları ve anlaşmaları ile belirli ve özel

(28) Aristo, Politica, 1268a.

konuları düzenlemek, işleri yürütmek için insanlar tarafından konan kaidelerdir....... Bunlar tıpkı ölçülere benzerler» der. Fazla olarak «tabiat icabı değil de insanların anlaşmalarına göre doğru ve âdil kabul edilenler her yerde aynı değildir. Bu sebeple anayasalar her memleketde aynı olmamaktadır. Ancak tabiat icabı her yerde en iyi olan bir tane vardır. Diğer şeylerde de, en doğru ve en iyi olanlar, benzerlerine göre üniversal-aslî ve küllî (tümel) olanı-teşkil ederler. Zira, *insan yapısı olanlar çok oldukları halde bunlardan tümel olan bir tane ve tekdir»* (29).

Öte yandan, sosyal müesseseleri izah ederken, bunlardan genel ve tabiat icabı zorunlu olanlarla, «insanlar arası anlaşmaların sonucu olan kanunlarla» kurulmuş veya gelenek ve göreneklere bağlı olanları dikkatle birbirinden ayırmağı ihmal etmemişdir. Bu sebeple Aristo, eserlerinde açık bir şekilde «sosyal mukaveleden bahsetmemiş olmakla beraber, aslında sosyal mukavele anlayışının, onun düşünüşünün iç örgüsüne hâkim olduğunda» ve Devletlerin tatbik ettikleri kanunları «insan yapısı kanunlar» olarak gördüğünde bir çok yazarlar birleşmektedir. Hatta XVII ve XVIII asırlarda *«Sosyal Mukavele»*

---

(29) Aristo, Ethica, 1134b - 1135a. Aristo, Plato'nun ideler teorisine karşı cephe aldığı halde, bir çok konularda olduğu gibi burada da Plato'nun etkisinden kurtulamadığı açıkça görülmektedir. Bir çok konularda da Plato'nun ana fikirlerini, ona hiç bir atıf yapmaksızın aynen tekrarlar. Fakat Plato'yu da yer yer tenkid eder. Bunu gören bazı yazarlar «*hiç kimse borçlusu için kahraman olamaz..........* Aristo da başdan başa Plato ile dolu bulunduğu için ona karşı son derece sert davranmışdır» demişlerdir (Will Durant, The Story of Philosophy, F : II). Keza Aristo'nun kendinden önceki diğer bütün filozofların fikirlerini tenkid etmesi karşısında Sir Francis Bacon, «Aristo da *Osmanlı Hükümdarları* gibi kardeşlerinin hepsini öldürmeden tahtında rahat oturamıyacağını zan ediyordu» demişdi.

fikrini savunan düşünürlere o tarihlerde *Aristo'cular* denmekde idi (30).

Bu şekilde tabiî kanun ve insan yapısı kanunlar ayırımının daha sonraki devirlerin fikirlerine hâkim olacağını ve ilmî düşüncenin gelişmesine hizmet edeceğini de belirtelim.

9. Düşünceler :

Buraya kadar, bir bakıma, Orta Çağ sonlarından itibaren skolastiklerin, realistler ve nominalistler şeklinde iki kampa ayrılmalarına sebep olan, *Plato'nun idealist mistisizmi ile Aristo'nun eklektik realizmi* arasındaki farkların köklerini ve gerçek yönlerini araşdırmağa çalışdık. Bazı yazarların Aristo için «ayrıntıları bulmakda ve eleşdirmekde çok kuvvetli olmasına karşılık yaratıcı ateşden yoksun bulunduğu için geniş ve kuvvetli sistemler kurmağa muvaffak olamamışdır. ...... Genel kanaatla sulandırılmış Plato olarak tanımlanabilir. Fakat Plato ile genel kanaat kolayca bağdaşdırılamıyacağı için Aristo'nun anlaşılması çok güçtür» (31) yolunda pek de taltifkâr olmıyan hükümlere varmalarına karşılık, gerçekde Platonizmin tam ve geniş ölçüde tatbik sahası bulduğu devir olarak kabul edinle *Orta Çağ baskısı ve köleliğinden sıyrılırken*, ilmî ve akılcı yeni bir dünya ve hayat anlayışına yönelirken insanlık ve ilim adamlarının, *Aristo'nun fikirlerinde* ve araşdırmalarında *ilk ışıkları bulduklarını* belirtmek lâzımdır.

---

(30) J. A. Schumpeter, Hst. of Ec. An. Kısım II, F : I. Şu var ki Aristo, «tabii olanların da memleketlere göre değişebileceğini» kabul etmişdir. «Tıpkı» diyecekdir, ,«sağ kol tabiat icabı kuvvetli ise de solak insanlar da vardır» (Ethica 1134b).

(31) B. Russell, İbid, Kitap I, F : XIX.

Dikkate değer bir husus da şudur ki, Doğu'da, İslâm-Türk âleminde IX - XII. yüz yıllar arasında yetişen ve *«İkinci Aristo* adıyla anılan» (32) *Farabî* (870-950) ile *«değinmediği hemen hiç bir ilim kolu bırakmamış olan»* (33) *İbni Sina* (980-1037) ve daha sonra Endülüs'de *İbni Nürrüşt* (1126-1198) gibi bir çok eserleri XII. yüz yıldan itibaren *Latince ve Batı Dillerine çevirilmiş* olan ve geniş ölçüde Aristo'nun eserlerinden faydalandıkları bilinen âlim ve filozofların önderliğinde gelişen islâm uygarlığının tamamen akılcı, realist ve kuvvetli ilim temellerine dayanmasına karşılık, *Moğal istilâsının* (XIII. yüz yıl) yarattığı yıkılış ve dağılışla birlikde gelişen *tasavvuf ve tarikatcılığın, bağnaz bir mistisizmin* daha ziyade Plato felsefesine bağlandığını da görmekteyiz.

Gerçek şudur ki, Aristo, hocası Plato'nun büyüleyici etkisinden bir türlü kurtulamamış olmasına rağmen akılcı ve ilimci akımın gelişmesine ve kuvvetlenmesine büyük ölçüde hizmet etmişdir. Ne yazık ki, ölümünden sonra Aristo'nun eserleri, koyu dinci ve gerici grek toplumun tahribinden korumak için yüzelli yıldan fazla Rodos adasında bir mahzende saklanmış; daha sonra da ancak XII. yüz yıldan itibaren Arapça tercümeleri ve yukarda bahsettiğimiz İslâm âlimlerinin eserlerinin aracılığı sâyesinde Batılı okurlar Aristo'yu öğrenmeğe başlamışlardır.

---

(32) Albert E. Avery, Handbook in the History of Philosophy F : 6.
(33) Encycl. of Americana, Cilt 2, Avicenna.

Fasıl 5 | HIRISTİYANLIK VE ORTA ÇAĞ

Hıristiyanlık, genel olarak, Roma İmparatorluğunun zaptettiği geniş ülkeler ölçüsünde kurduğu ağır baskı rejimine ve köleleşdirilen bağlı milletlerle fakir halk yığınlarına uygulanan devamlı sömürüye karşı İmparatorluğun Doğu ucunda *İsa Peygamber* ve izleyicilerinin kuvvetli bir *mistisizmle* gelişdirdikleri yaygın fakat pasif bir ayaklanma olarak nitelenir. İlk hıristiyan büyüklerin (*fathers*) aşırı servet düşmanlığına ve *ilâhî fakirlik* (paupertas Evangelica) ilkesine dayanan *komünist* eğilimlerini kavrayabilmek için Roma oligarşisinin sömürü sistemini nasıl örgütlediğine ve daha çok Plato felsefesinin etkisi altında gelişen *Roma stoicism*inin fikir örgüsüne değinmek mecburiyetindeyiz.

1. Roma Oligarşisi :

İ. Ö. VIII. yüz yılda birleşerek Roma Sitesini kuran *Ramnes* (Romalılar) ve *Sabinler* ile, daha önceki yüz yıllarda *Anadolu* (lidiya) dan *Orta İtalya'ya ileri bir uygarlık götürdükleri* bilinen *Etrusklerin* (1) bir kolu *Luceres* kabilelerine mensup varlıklı ailelerin soyundan gelen *Patriciler* (patricius) in, Roma'da imtiyazlı azınlığı teşkil ettiği bilinmektedir. Geçerli bir hakları olmamakla beraber hür Roma vatandaşı olan - adî halk anlamında - *plebienler* (ple-

(1) Encycl. Britannics. Cilt 8. Etruscans.

beius) ile sonradan Roma vatandaşlığına kabul edilen İtalya yarım adası halkından ve hatta zaptedilen memleketlerin ileri gelen zenginlerinden bazılarına da zamanla para karşılığı veya üstün hizmetleri dolayısı ile Patricilik hakları verilmiş olmakla beraber Roma İmparatorluğunun bütün hayatı boyunca herşeyi kontrolları altında tutan patricilerin sayıları daima çok mahdut kalmışdır. Öte yandan:

1) Gençliklerinde en az on yıl Roma Ordusunda süvari olarak çalışdıkdan sonra senatörlük ve konsüllüğe kadar Roma Devletinin bütün yüksek idâre hizmetlerini yürüten şövalyeler (*Equites*) ile;

2) Roma tanrılarının emirlerini yalnız patricilerin anlayabilecekleri iddiasına dayanarak bütün din hizmetlilerinin de patriciler arasından seçilmelerine önem verilmişdir.

Daha başlangıçdan itibaren, Roma ordularının zaptetdiği memleketlerdeki toprakların büyük kısmı harbe katılan patriciler ve şövalyeler arasında paylaşdırıldığı, eski sahipler de ekseriya esir olarak toprağa bağlandığı için İmparatorluk büyüdükçe patriciler ve şövalyeler de zenginleşip kuvvetlenmişler, ellerinde büyük servetler toplamışlardır.

Ayrıca bir tarafdan Devlet daireleri ile ordu ihtiyaçlarının temininde, öte yandan başda toprak ürünlerinden 1/10 oranında alınan *aşar vergisi* olmak üzere bütün vergilerin toplanmasında *müteahhit-mültezimler* (2) kullanılması da şövalyelerin

(2) XIX. asra kadar başda *Fransa* olmak üzere bir çok Avrupa memleketlerinde bu çeşit müteahhit-mültezimlere rastlanagelmişdir. Fransız yazarlarından *La Bruyers*, 1769 yılında yayınladığı *«Les Charactères»* adlı kitabında, «Traitans» adı verilen bu müteahhit-mültezimler için «onlar ne baba, ne dost, ne vatandaş, ne hırıstiyan, hatta belki ne de insan olamazlar. Onların yalnız altınları vardır» demişdi. Memleketimizde de, 1926 yılında *Büyük Atatürk*'ün aşar vergisini kaldırmasına kadar yaşayan *aşar mültezimleri* hem *Anadolu köylüsünü* hem de Devleti en korkunç şekilde sömürmüşlerdir. Anadolu folkloru, mültezimlerin ağır zulümlerinin ve soygunlarının hikâyeleri ile doludur.

halk üzerindeki sömürülerini yaygın bir şekilde ve ustaca örgütlemeleri imkânını hazırlamışdı. Şövalyeler, müteahhit-mültezimlik yapmak üzere şirketler kurmakda, idârelerini de «*publicani*» adı verilen eski *yunanlı esirler* elile yürütmekde idiler.

Kezâ Roma İmparatorluğunda *özel bankacılık* yapan ve hiç sevilmeyen «Argentari» ler de, gerçekde grek asıllı eski esirlerdi. Daha sonraki devirlerde bunlara bir de Roma'nın esaret altına aldığı veya fethetmek için hazırlandığı memleketlerde gezici olarak bankacılık, sarraflık ve murahabacılık yapan «*Negociatores*» ler katılmışdır.

Yukarıki şekilde örgütlenen *şövalyeler ve patriciler*, Roma merkezinde konsül, senatör veya yüksek idâreciler olarak birer asâlet, ciddiyet ve dürüstlük örneği gibi geçinmelerine rağmen, gerçekde bir tarafdan büyük toprak sahipleri olarak; öte yandan da, publicaniler, Argentariler ve negociatoresler aracılığı ile hem İtalya halkını, hem de İmparatorluğa bağlanan ülkeler halkını en kötü şekilde *sömürmüşler*; milyonların açlık, sefalet ve ıstırapları pahasına büyük servetler toplamışlar; lüks ve sefahat içinde yaşamışlardır. Meselâ, Roma'nın ünlü yazarlarından *Ciceron*, diktatörlüğe heveslendi diye *Cesar*'ı senato'da öldüren evlatlığı *Brutus* bunlardan biri oldukları gibi, hıristiyanlara ağır zulmü ile tanınan Roma İmparatoru *Neron'un hocası* ve ünlü hukukçu «Devlet adamı, filozof, hiciv ve trajedi yazarı» *L. A. Seneca* da öyledir (3). Aynı zamanda Roma Stoiclerinin ileri gelenlerinden biri olan Seneca (İ. Ö. 3 - İ. S. 65), Kraliçe Boadicea'nın Romalılara karşı girişdiği kanlı isyandan (İ. S. 60) hemen önceki yıllarda adamları aracılığı ile İngiltere'de yürütdüğü murabaha-

(3) B. Ulutan, Bankacılığın Tekâmülü F: III, B. Russell, İbid. Kitap, I, F: XXVIII.

dan *300 milyon sesterces* (3 milyon altın sterlinlik) bir servet toplamasına rağmen «*Mektuplar*» adlı kitabında servet düşkünlüğüne karşı son derece yerici yazılar yazmakda adetâ bir çeşit tesellî bulmuşdur.

İlk hıristiyan büyüklerin, şaşılacak şekilde, gerçek bir hıristiyan olarak kabullendikleri ve Saint Paul ile mektuplaşdığına inandıkları Seneca, insanlığın ilk devirlerindeki «*Tabiat Halinde*» mülkiyet farkından, «meum» ve «teum» dan, tahakküm ve kölelikden uzak bir hayat yaşandığını iddia ederken şöyle diyecekdir : «İnsanların aç gözlülüğünün toplumların yaşayışlarını bozmasından ve fakirliği ortaya çıkarmasından önce, sosyal fazilet ve saflık tam bir şekilde hâkimdi. Ne yazık ki insanlar, bazı şeylerin kendi özel malları olduğunu idida yoluna girdikden sonra artık dünyadaki öteki bütün şeyler üzerindeki haklarını kaybettiler. İlk insanlar ve onların çocukları, saf ve bozulmamış olarak tabiatı takip etmesini bilmişlerdi...........

«Tabiatın bütün nimetlerinin (ergi) insanlar için müşterek olduğu ..... ilk çağlar ne kadar mes'utdu. O devirlerde aç gözlülük ve lüks fânilerin (ölümlülerin) arasını bozmamış, onları birbirine düşürmemişdi. İnsanlar tabiatdaki her şeyden ortaklaşa faydalanıyorlar ve bu şekildeki faydalanma, onların toplam servet üzerindeki mülkiyet haklarını teminat altına alıyordu. Bu sayede aralarında bir tek bile fakir bulunmıyan o insanları ben niçin bütün milletlerin en zengini olarak tanıtmıyayım» (4).

Şövalyeler, patriciler ve adamlarının bütün İmparatorluk halkını ağır bir şekilde sömürüleri yüzünden bir tarafda sayıları çok az bir azınlığın aşırı servet ve lüksü yanında büyük yığınların fakirlik

(4) M. Beer, A. History of British Socialism. Kısım I, F : I.

ve sefaletlerinin yarattığı tezat (karşıtlık) ve ıstıraplar ise, zaman zaman şiddetli sosyal buhranlara ve çok kanlı bir şekilde basdırılan isyanlara sebep olmuşdur. Gladiatör *Spartacus*'un liderliğini yapdığı esirler isyanı (İ. Ö. 72) de bunlardan biridir. Garibi şu ki isyan eden halk karşılarında ekseriya yalnız publicanilerle argentarileri bulduğu ve onlara hücum ettiği için asıl sömürüyü yürüten şövalyeler, her defasında yeni adamlar bulmak suretiyle sömürülerini rahatça devam ettirmek imkânını muhafaza ediyorlardı.

Zaman zaman bu dengesizliği düzeltmek, fakir halkı sefaletin pençesinden kurtarmak, hiç değilse İtalya yarım adasında toprak mülkiyetini sınırlamak ve artan toprakları halka dağıtmak için harekete geçen bazı hamiyetli idâreciler ve dürüst politikacılar ise, her defasında kolayca tasfiye edilmişlerdir. Ünlü Konsül *Craccus kardeşler* bunlardan biridir. Bu acı tecrübeler karşısında *Senatör Cato* (İ. Ö. 234-149) ise, «*adî hırsızlar* zindanlarda süründükleri halde *Devlet hırsızları* altınlar ve ipekliler içinde ortada dolaşıyorlar» demekden kendini alamamışdı.

Daha sonraları gerek İsa'dan önceki son yıllarda iç harpler sırasında ve gerek İmparatorluğun gerilemeğe yüz tuttuğu III. asırda, içeride bütün *Devlet gücünü ellerine geçiren askerler*, iç politikaya karışarak bir tarafdan huzur ve güvenliği yıkmışlar, öte yandan da fakir sınıfların sefâlet ve ıstıraplarını artırmışlardır. Bu yüzden «III. yüz yıl korkunç bir felâket devri olmuşdur. Gücünün farkına varan ordu, para ve harbe gönderilmemek vaadi karşılığında bir imparatoru indirip ötekini tahta çıkarmakla uğraşmış, gerçek bir savaş gücü olmakdan çıkmışdır. Kuzey ve Doğu'dan gelen barbarlar, Roma topraklarını

istilâ ve yağma etmişlerdir. Kendi özel çıkarlarına ve iç anlaşmazlıklara kapılan ordu, memleketi koruma gücünü yitirmişdi. Gelir kaynaklarının geniş ölçüde azalmasına karşılık başarısız harp ve ordunun vurgunculuğu yüzünden giderlerin son derecede artması sebebiyle Devlet maliyesi tamamiyle çöküntüye uğramışdı» (5).

2. Roma Stoic'leri ve Mistisizm :

İstibdat, zulüm, kölelik ve sömürünün ağır baskısı altında kıvranan insanların *Plato* felsefesinde, onun *ilâhi iyilikler âlemi idealizminde* ıstıraplarına ve ümitsizliklerine bir sığınak aradıkları daima görülegelmişdir. Aynı sebeple *Zeno*'dan sonraki hemen bütün stoiclere de, bir tarafdan Socrates ve Plato felsefesindekine çok benzer bir Allah ve O'nun üstün emirleri inancının hâkim olduğunu; öte yandan Seneca'nın anlattığı şekilde ilkel toplumların özel mülkiyetden, benim ve senin ayırımından, kötülük ve sömürüden uzak, *müşterek mülkiyete* dayanan basit fakat mâsum hayatları özlemi içine girdiklerini görüyoruz. Roma'nın ünlü şairlerinden Virgil de (İ. Ö. 70-19) böyle bir devri tasvir ederken :

> «Tarlalar çitlerle ayrılmamışdı. İşaretler ve sınırlar kavgalı toprakları henüz parçalamamışdı.
> «Aksine her şey müşterekdi.» (6)

diyecektir. Zeno'yu hemen izleyen Assos'lu *Cleanthes*'in (İ.Ö. 300 - 220), başda Saint Paul olmak üzere ilk hıristiyan büyükler için geniş ilham kaynağı olan *«Zeus'e* veya *En Yüksek Varlığa Melodiler»* adlı eseri de «her hangi bir papa tarafından yazılmış ka-

(5) B. Russell, İbid. Kitap 1, F : XXIX.
(6) M. Beer, İbid. F : I. (Virgil, Georgics I, 125-28).
(7) B. Russell, İbid. F : Kitap 1, XXVIII.

dar» (7) hıristiyanlık inancı içinde idi. Kezâ Stoicismin ikinci kurucusu olarak kabul edilen ve 700 den fazla eser yazdığı bildirilen Kilikya *(Çukurova)* lı *Chyrsppus* (İ. Ö. 280 - 207) da kuvvetli bir şekilde Plato felsefesine kaymışdı. Tıpkı Plato'nun ileri sürdüğü gibi Ona göre de «iyi insan daima mes'ut ve huzurlu olduğu halde kötü insanı nsaadet duygusuna ulaşması mümkün değildi. İyi insanın saadeti ise, Allah'ın saadetinden farklı olamazdı» (8).

Daha sonra Stoicismi Roma'da yayan *Rodos'lu Panaetius* (İ. Ö. 180-110) ile *Suriye'li Posidenius* (İ. Ö. 130-51) de geniş ölçüde Platonizme dönmüşler ve Roma stoiclerinin Plato etkisine girmelerini sağlamışlardır.

Seneca'dan sonra Roma stoicleri arasında en fazla ün yapan *Epictetus* (İ. S. 60-117) de de aynı izleri belirli şekilde görmek mümkündür. Epictetus, grek asıllı bir esirdi. Sahibi tarafından yapılan işkencelerde bacağı kırıldığı için topal kalmışdı. Âzad edildikden sonra *Neron'un bakanlığına* kadar yükseldiği halde, daha sonraları, *fikirleri Roma İmparatorluğu için sakıncalı* bulunduğu için Atina'ya sürülmüşdü. Ona göre «bizler, toprağa bağlı vücudumuz içinde birer hapisden başka bir şey değildik. Allah (Zeus) vücudumuzu hür yaratmamakla beraber *bizlere tanrılığından birer parça vermişdi.* Allah insanların müşterek babasıdır ve hepimiz kardeşleriz. O halde esirler de öteki bütün insanlara eşitdir». Şu var ki bütün insanlar Allah'ın takdirine göre, bir piyesin oyuncularıdır. Bu oyunda bize verilen rol ne olursa olsun onu sadakatle yerine getirmeliyiz. Bu uğurda bir insanın en büyük vazifesi de, zulme ve gaddar kuvvete karşı koymakdır. Her insan, kendi içinde

(8) B. Russell, İbid, Kitap I, F : XXVIII.

Allah'ın bir emaneti olan ruhunu korumak, onu dış kötülüklerin etkisinden uzak tutmak, iradesinin hürriyet ve özgürlüğünü savunmak mecburiyetindedir. «Ayaklarımı zincire vurabilir, ... beni aç bırakabilir, ... hatta öldürebilirsin. Fakat aslî unsuruma, ebedî varlığıma hiç bir şey yapamazsın. Sürgüne yollayabilirsin, fakat oraya acı bir tebessüm, cesaret ve huzurla gitmemi önliyemezsin» demekdeydi.

Öte yandan, daha sonraki devirlerde İsa Peygamberin telkinlerine öncülük ederek, «hayatın, herhangi bir düşmana karşı değil, fakat bizzat düşmanlık ruhuna karşı bir mücadele olduğunu; bir düşmanı ortadan kaldırmanın en emin yolunun da onu dost haline getirmek bulunduğunu» (9) ileri sürmüşdü.

Roma oligarşisinin kuvvet üstünlüğüne dayanan zulüm ve istipdadı, haksızlıkları ve geniş halk yığınlarını en kaba şekilde sömürmesi yanında insanların içini bazan onulmaz bir acıyla yakan, bazan da tiksinti ile bulandıran kaba lüks, ısraf ve sefahati, Roma'lı yazarları ve fikir adamlarını bir tarfadan bütün insanların eşitliğini savunmağa; öte yandan, şaşmaz bir tanrısal düzenin mazlum insanları mutlaka mükâfatlandıracağını, saadet ve huzura kavuşduracağını telkin eden mistik bir dinî inançda çaresiz bir teselli aramağa yöneltmesi kolayca beklenebilirdi. Nitekim de böyle olmuşdur. Chyrsppus ile birlikde Güney Anadolu'da yerleşen ve daha ziyade platonizme dönükleşen stoic felsefede adetâ yeniden tek yaratıcı ve düzenleyici hüviyetini kazanan büyük ve kudretli *Allah fikri*, hem bütün insanların müşte-

(9) XX. yüz yılın ilk yarısında *Hint âlemini* İngiliz emperyalizminin esirliğinden kurtarma ödevini üzerine alan Mohandas K. *Gandhi*, veya milletinin ona verdiği isimle, «Mahatma» (Büyük Ruh) Gandhi de, bizzat kendisinin uğradığı zulüm ve işkencelere karşı milletinin haklarını savunurken «bir harbi kazanmanın en emin yolu, düşmanı öldürmek değil onun düşmanlığını yok etmekdir» diyordu.

rek babası, hem evrenin düzenleyicisi, hem de bizzat *tabiî düzenin kendisi* ve *tabiî kanun* (10) olarak belirdiği için :

1) Evrensel bir tanrısal düzen veya *tabiî kanun* anlayışının;

2) Bütün *insanların eşitliği* ve tabiî kanunlara göre idâre edilmeleri lâzım geldiği inancının; Roma stoiclerinde iki aslî prensip halinde gelişdiğini görüyoruz.

A. *Tanrısal Düzen - Tabiî Kanun :* Stoicler, bütün evrenin ve evrenle birlikde insanlar ve insan toplumlarının, bazan tabiat, bazan evrenin ruhu ve aklı (*logos*), özellikle son devrelerde de ekseriya sadece *Allah* olarak tanımladıkları «*Ebedî Varlığın*» evvelden tesbit ettiği değişmez kurallara ve kanunlara göre yürütüldüğünü savunmuşlardır. Evren ve insanlar, Allah tarafından daha başlangıçda çizilmiş bir *kader çizgisine, değişmez kanunlara* göre idâre edilince de insanların, bu kanunlara tam bir şekilde uyması, *kader* çizgisine *tevekkülle boyun eğmesi* lâzımdı. Şu var ki, Allah bu kanunlar ve düzeni faydalı ve iyi sonuçlar verecekleri için koymuşdu. Bazan hoşa gitmeseler, istenmeseler, hatta zararlı gibi görünseler de onlara uymak, itaat etmek lâzımdı.

Böyle bir tabiî kanun anlayışının getirdiği iki önemli sonucu da hemen belirtelim :

1) *İlmi Determinizm :* Evren ve oradaki bütün olaylar salt ve şaşmaz bir determinizme göre idâre edilir olunca, bu determinizmin kurallarını, kanunlarını bulmak ve onların prensiplerine uygun şekilde hareket etmek suretiyle insanların tabiata, maddeler âlemine hakim olmaları, onun güçlerini kendi

(10) Encycl. Britan. Cilt 21 (Stoicism).

yararlarına kullanmaları mümkün demekdir. Stoic'lerin deyimi ile ruhumuzdaki ölmez ateş veya *Allah* yahut *evrensel aklın bir parçası olan insan aklı* böyle bir imkâna sahipdir.

Stoic felsefenin bu yönünün, XVII. yüz yıldan sonra tabiî kanunlar fikrinden hareket eden Sir F. Bacon, Descartes, Sir İsaac Newton gibi filozof-âlimlerin açdığı çığır üzerinde yürüyen ilim ve fen adamları tarafından benimsenerek insanlığı Ay'a ulaşdıran bu günkü teknik gelişmeyi sağladığına işaret edelim.

2) *Sabır ve Teslimiyet :* Roma Stoicleri tabiî kanun ve ilâhi düzen fikrinin, daha çok ahlâk ve toplum felsefesi yönü ile ilgilenmişlerdir. Onlara göre bu dünyada herşey önceden tesbit edilmiş kurallara göre cereyan ettiği için o kurallara ve düzene karşı çıkacak yerde tam bir teslimiyetle boyun eğmemizden, karşılaşdığımız sıkıntılara sabırla tahammül etmekden başka çare yokdur. İnsanların gerçek saadet ve huzura kavuşmaları için, dış âlemin maddi etkilerinden sıyrılarak kendi akıl ve vicdanlarının gösterdiği yolda irâdelerini kullanarak yürümeleri; zevklerine, iştiha ve arzularına gem vurmaları lâzımdır. Bu inançla Stoicler : «Allah'a karşı en iyi bağlılık ve ibâdet kendi kalbimizin derinliklerinde O'nu bulmak ve O'nun emirlerine sadakatle itaat etmekle mümkündür» (11) ilkesini benimsemişlerdir. Üstelik zevklerin ve bütün dünyasal şeylerin hiç bir kıymeti de yokdur. Hatta bu anlamda «saadet, insanı Allah'ın iradesine teslimiyetden uzaklaşdıracağı için tabiata da aykırıdır» (12). O halde en yüksek iyilik, zevk ve isteklerimizin tatmini değil, akıl ve vicdanımızın emrettiği şekilde yaşamakdır.

---

(11) Encycl. Britannica, (Stoicism).
(12) B. Russell, İbid. K : I, F : XXVIII.

Fazla olarak iyi bir insan için dış maddî koşulların hiç bir önemi yokdur. Sağlık, zenginlik, kudret, dünya nimetleri, servet, lüks ve ihtişam, hatta bizzat hayat gerçek bir iyilik ve varlık olmadıkları gibi; aksine, acı ve ıstıraplar, fakirlik, sefalet, hakir duruma düşme, esaret ve ölüm de bizatihi fenalık değildir. İyi bir insan, akıl ve şuurunun kendine gösterdiği yolda yürüyerek nefsini ve ruhunu gerek kendi maddesinin ve gerek dış âlemin etkilerinden kurtarabilendir.

Stoicler, insanların, aklın sesini dinlemek, irade kudretini kullanmak, karşılaşdıkları her kötü şeyi *Allah'ın emir ve takdiri* olarak kabul etmek suretiyle ıstırap ve felâketlere soğuk kanlılık ve güler yüzle karşı koyabileceklerine inanıyorlardı.

«Stoicismin bu yanında acı bir koruk burukluğu his edilmektedir. Bu dünyada mes'ut olmamıza imkân yok ama iyi olabiliriz denmektedir. O halde, *iyi olduğumuz müddetçe mes'ut olamamızın bir önemi bulunmadığını* savunalım. Böyle bir doktrin, kötü bir dünyada, baba yiğitçe olduğu kadar da faydalıdır» (13).

Yukardaki fikir ve telkinler, özellikle servet ve maddî saadetin hor görülmesi, sabır ve teslimiyet tavsiyeleri insanların o devirde :

a) Haşmetli ve gaddar Roma oligarşisi karşısında büyük bir bezginlikle *kendi içlerine kapanmalarına mistik bir tevekküle* saplanmalarına yol açabileceği gibi;

b) Mâruz kalınan haksızlıklara, işkencelere ve sömürüye karşı direnmelerinde mukavemet güçlerini artırmak, sabır ve tahammüllerini destekle-

(13) B. Russell, İbid. Aynı fasıl.

mek suretiyle nesiller sonra da olsa hedeflerine ulaşmalarına hizmet edebilirdi.

Üzülerek belirtmek lâzım ki hemen bütün Doğu memleketlerinde ve bu günün eski sömürgelerindeki gelişme daha çok birinci yönde olduğu, insanların nefislerini inkâra, kölelik ve sefâlete tam bir teslimiyetle boyun eğmelerine gittiği halde Batı'da, genel çizgileriyle, daha çok ikinci yöne dönülmüşdür. Roma'da hıristiyanlığın yayılışı ve arkasından da Orta Çağın sonlarından itibaren başlayan hürriyet mücadelesinde fikir adamları ve geniş yığınlar ölçüsünde büyük bir sabır ve azimle herşeye göğüs germe, başarıya ulaşmayı sağlamışdır.

B. *Sosyal Tabiî Kanun, İnsanların Eşitliği ve İnsan Hakları :* Stoiclerin sosyal felsefeleri de, evrenin bir parçası olan insan toplumlarının, onlara kaba kuvvetle hâkim olan gurupların menfaat ve keyiflerinin üstünde ve *prensiplerini* kendi *akıl ve vicdanımızda bulduğumuz adâlet, merhamet* ve *kardeşlik duygularına dayanan tabiî kanunlara göre* idâre edilmesi, *insanların aynı kaynakdan gelen tabiî haklarının ve eşitliklerinin* dikkatle korunması lâzım geldiği anlayışına dayanır. Bu inanışla stoicler, Roma hukukunda, tabiî kanun (*jus naturale*) deyimini, şahıs hukukundan (*jus gentium*) dikkatle ayırdıkları gibi yukarda da işaret ettiğimiz üzere, tabiat icabı *bütün insanların eşit ve hür olduklarını* ısrarla savunmuşlar ve köleliği şiddetle red etmişlerdir. «Felsefî düşünüşü itibariyle tamamen Epictetus'le aynı» bulunan (14) veya daha doğrusu Epictetus'un bir izleyicisi olarak görünen Filozof İmpa-

---

(14) B. Russell, İbid. Aynı fasıl.

rator (15) *Marcus Aurelius* (121-180) de «insanlığı sev, Allah'ı izle....... Her şeyi kanunun (tabiî kanunlar) idâre ettiğini hatırlamak yeter» demişdi.

Keza aynı M. Aurelius, Romada «uygulanması mümkün bulunmayan bir ideal» olarak görmekle beraber «herkesin aynı kanunlara bağlı bulunduğu, -insanların- eşit haklarına ve eşit söz hürriyetine .... saygılı bir Devlet idâresini» desteklemiş; daha sonra Saint Augustinin *«İlâhî Devlet»* fikrine öncülük edecek şekilde *«Zeus Devleti»* (City of Zeus) den (16) bahsetmişdi.

Şu var ki böyle tabiî haklara, insanların eşitliği ve kardeşliği prensibine dayanan yeni bir toplum ideali Stoicleri, bir tarafdan sınıf ve şahıs hakimiyetlerine dayanan idârelere karşı mücadele açmağa yöneltirken; öte yandan da tıpkı Plato ve Aristo gibi zenginlikler ve maddî servet ve lüksden uzak, tamamen *tabiata bağlı basit bir toplum hayatının hasretine* götürmüşdür. Onlara göre, aktif, aklî ve ahlâkî prensiplerin ilham kaynağı ve bizzat kendisi olan Allah, tabiata daima canlılık verdiği gibi evreni de adâlet ve iyiliğe dayanan kanunlarla idâre eder. İnsanlar da ilâhî ruhun parçaları olarak bazı tabiî haklara sahip olarak hür ve eşit doğmuşlardır. Bu eşitliklerini ve hürriyetlerini de en iyi şekilde tabiî bir hayat ve bütün insanlara aynı şekilde tat-

---

(15) İmparator Antoninus Pius'un evlatlığı ve damadı olan M. Aurelius'un imparatorluğu Roma tarihinin en çalkantılı devirlerinden biridir. Yer sarsıntıları, veba salgınları, askeri isyanlar, uzun ve yorucu harpler içinde geçmişdir. Karısının kendisine sadık olmadığı «büyük ahlâksızlıklar yapdığı» söylenir. Ayrıca Roma dinini korumak için hıristiyanları da kesdirmişdir. «İnsanların bütün iyi şeyler için geçmişi hatırladığı, geleceğe de bezginlik ve korku ile bakdığı bir devrin» İmparatorudur. Bunun için *B. Russell*, «Stoic ahlâk prensipleri Epictetus ve M. Aurelius devirlerine uyuyordu. Çünkü her ikisinin de kaderi, *ümit değil sabır ve tahammülle* katlanmağı emrediyordu» (İbid) diyecekdir.

(16) B. Russell, İbid.

bik edilen ilâhî ve tabiî kanunlar sâyesinde bulurlar. Tabiatın sinesinden doğan ilk toplumlarda insanlar sâdece tabiî kanunlara göre idâre ediliyorlardı. Zamanla toplumlara hilekâr ve menfaatçı insanların yürüttükleri sivil hükûmetler ve bu hükûmetlerin getirdiği çarpık ve keyfî kanunlar hâkim oldu. Bu halin tek düzeltme çaresi ise insanların tekrar tabiata ve tabiî kanunlara uygun bir hayata dönmeleri olacakdı.

Aynı özleyişin daha kuvvetli şekilde ilk hıristiyan büyüklere ve Orta Çağdan sonraki hıristiyan sosyalistlere de hâkim olduğu görülecekdir.

3. İlk Hıristiyan Büyükler :

Tıpkı kendinden yüzyıllarca önce yahudi peygamber *İsaiah* (İ. Ö. VIII. yüz yıl) gibi «mazlumları saadete kavuşdurmak, kırık kallperin yaralarını sarmak, esirleri hürriyete ulaşdırmak, zindanların kapılarını açmak için yer yüzüne bir mesih, bir kurtarıcı olarak - babası - Allah tarafından gönderildiğini» ilân eden Nasralı İsa Peygamberin liderliğini yaptığı hıristiyanlığın sevgi ve şefkat (love and charity) kelimeleri ile ifade edilen iki prensibe dayandığı daima belirtilir :

1) «Allah'ın olan Efendini, koruyucunu bütün kalbinle, bütün ruhunla ve bütün aklınla seveceksin».

2) «Komşunu da kendin gibi seveceksin» (17).

Böyle bir sevgi ve şefkatle de, İsa Peygamber, bütün insanların eşitliğini, kardeşliğini, hiç bir ayırım yapmaksızın evrensel insan sevgisini aşılamağa çalışmış ve haşmetli Roma oligarşisine, dehdebeli

---

(17) Ecy. Brt. Cilt 5, Christianity, (Luka İncili 12 : 15)

zenginlere, sömürücü yahudi tüccarlar ve bankacılara (18) karşı fakir sınıflar ve esirlerin haklarının savunuculuğunu yapmışdı.

Öte yandan İsa Peygamber'in, fakirler ve esirlerin yanında yer alması, onun da bir çok peygamberler gibi maddî servet ve zenginliğe değer vermemesi sonucunu yaratmışdı: «Hayatda gerçek saadet ve hoşnutluk maddî hırslarda ve servetde bulunamaz. *Cennet kendi içindedir»* (19) diyordu.

Hz. İsa'nın yunan felsefesi ve stoicism hakkında bir bilgisi olup olmadığı bilinmemektedir. Şu var ki, hıristiyan teolojisi, Plato felsefesi ile stoicismin bir devamı olarak kabul (20) edildiği gibi hıristiyanlık felsefesinin kurucusu olarak bilinen *Tarsus'lu Saint Paul* (İ. S. 64 de Roma'da idam edilmişdir) ün de bir tarafdan İskenderye'li yahudi filozof *Philo Judaeus*'ün felsefesini (21), öte yandan stoicismi benimsediği bilinmektedir. Cleanthes'in yukarda bahsettiğimiz *«Melodiler»* inden aktarmalarda bulunmuşdu. İncil yazarlarından *Saint Luke* ile *Saint Mark* ise geniş ölçüde Snt. Paul'ün etkisi altında idiler.

Yukarıki sebeplerle, ilk hıristiyan büyüklere kuvvetli bir servet düşmanlığının hâkim olduğunu, bir çok yazarlara göre ilk liderlerden büyük kısmının komünizmi ve «ilâhî fakirliği» insanlar için ideal bir yaşayış düzeni olarak kabullendikleri görülmek-

---

(18) İsa Peygamber'in, yahudi bankacıları lânetlediği, asâsı ile kovaladığı; aynı bankacıların iftiraları yüzünden de çarmıha gerildiği söylenir (B. Ulutan, Bankacılığın Tekâmülü F: IV).

(19) Albert E. Avery, İbid, Luka İncili 17: 21.

(20) Will Durant, History of Philosophy F: III.

(21) Philo Judaeus (İ. Ö. 20 - İ. S. 42), stocism ile yeni Pythagoras felsefesinin etkisinde olmakla beraber özellikle Plato felsefesi ile yahudi dininin esaslarını birleşdirmeğe çalışmışdı (Br. Russell İbid, Kitap 2, F: I).

tedir. Snt. Luke «ey fakirler sevininiz, çünkü sizlerin gideceğiniz yer Cennetdir....... Servet sahiplerinin ise Cennete girmesi bilseniz ne kadar güçdür» (22) dediği gibi. Snt. Paul'ün yakın arkadaşlarından *Kıbrıslı Barnahas* da hıristiyanların müşterek mülkiyet idealleri uğruna bütün servetini elinden çıkarmış ve «*her şeyinizi komşularınızla paylaşınız.* Hiç bir şeye benim malım demeyiniz. Eğer zamanla bozulmıyan malları müştereken kullanırsanız bozulanların daha çoğuna hak kazanabilirsiniz» öğüdünde bulunmuşdu. Bu konuda ilk papalardan *Snt Clement* ise daha açıkdır: «*Her şey müşterekdir.* Zenginler, hiç bir şeyi kendilerine mal etmek hakkına sahip değillerdir....... Allah, insanlara bütün malları sadece zarurî ihtiyaçlarında kullanmaları serbestliğini verdi. Bu kullanmanın da müşterek olmasını emretti» (23).

Daha sonra, Roma Hukuk düzenini kiliseye aktarmış olan Seville piskoposu *Snt İsidore* (570-636) da, Snt. Paul'ün, tıpkı stoicler gibi; «insanların hükümlerini kalplerinde buldukları ve kendi vicdanlarının şahitliğini yapdığı yazılı olmıyan» fakat hükümlerine «tabiat gereği» uymaları lâzım gelen kanunlar şeklinde tarif ettiği tabiî ve ilahî kanun (*ius naturale et divino)* anlayışını aşağıdaki şekilde açıklamışdı: «İus naturale, bütün uluslarda ortaklaşa olup anayasalar veya insan yapısı bulunmıyan, fakat insanların doğal duygularıyla öğrendikleri esaslardır.» Bunlardan başlıcaları da: «Erkekle kadının birleşmesi. Çocuk yetişdirilmesi ve eğitimi. *Her türlü mülkiyetde ortaklık* ve her *şeyde eşit serbestlik* (communis omnium possessio, et omnium una li-

(22) Luka İncili VI. 20, XVIII. 24.
(23) M. Beer, İbid, F: I (Barnahas Epistle § 19 ve Clement Paed. II, 13).

bertas) idi (24). Aynı örnekleri ilk hıristiyanların bir çok yazılarında ve vaazlarında da bulmak mümkündür.

4. Saint Augustine (354-430) :

Hıristiyanlığın en büyük düşünürü olarak kabul edilen Cezayir'de Hippo (bu günkü Bône) piskoposu *Snt. Augustine* (Aurelius Augustinus), İncil'de yazılanları Plato felsefesi ile tam bir şekilde mezcetmek (birleşdirmek) suretiyle Orta Çağ hıristiyanlık âleminin sosyal, politik ve ahlakî (törel) yapısının esaslarını kurmuşdur. Özellikle Roma'nın ileri gelen Plato'cularından Plotinus (205-270) un eserlerinin etkisi altında 30 yaşından sonra hıristiyanlığı kabul eden Augustine, Allah'ı «bütün varlıkların yaratıcısı, bütün gerçeklerin aydınlatıcısı, bütün güzelliklerin dağıtıcısı» olarak görmekde; evrenin, «iyilik dolu bir Allah'ın iyi şeylere vücud verme isteğinin» sonucu olarak yaratıldığına ve her şeyin «*yaratıcı aşk*'ın» eseri olduğuna inanmakda idi (25).

Konumuz bakımından Augustine'nin en önemli eseri 410 yılında Roma'yı yağma eden Visigotların, Roma'nın çöküşüne imparatorların eski dinlerini bırakarak hıristiyanlığı kabullenmelerinin sebep olduğu yolundaki iddialarına cevap vermek üzere yazdığı *De Civitate Dei* (Allah Devleti) adlı kitabıdır.

Snt. Augustine'e göre seçilmişlerin, *ruhlarını maddenin ve seksin günahlarından arındırmasını* bilenlerin Devleti olan «ilâhî Devlet», insanların ruhlarının öteki dünyadaki imtihanı ile ilgili bulunduğu halde, onun zıddı olan *«dünya Devleti»* (De

---

(24) Snt. İsidore, Ety, 1. V., C. 4.
(25) Ency. Britan. Cilt 2, Augustine.

Civitas Terterstris), insanın maddî varlığı ve onun yaşayışı ile ilgilidir. Bu sebeple, günlük yaşayışımızda her iki Devlet anlayışı ayrılmaz bir şekilde birbirinin içine girmişdir, «Allah sevgisi, bizi vücudumuza değer vermemeğe meyillendirdiği halde, vücudumuz ve benliğimizin sevgisi, Allah'dan uzaklaşmamıza yol açar» (26). Şu var ki bu iki sevgiden her ikisi de, dünyasal kuruluşların hiç birinde tam olarak mevcut değildir.

Kitabında yahudi asıllı peygamberlerin anlattıklarını adım adım yorumlayan Snt. Augustine göre, yasaklanmış elmayı tadarak işledikleri seksüel günah yüzünden Cennetden yer yüzüne kovulan Adem-'le Havva'nın ilk günahlarının cezasını onların soyundan gelen bütün insan nesilleri vücutlarıda çekmek mecburiyetinde idiler. *Doğuşda kazanılan bu suçluluk* sebebiyle hudutsuz bir Allah sevgisine ve Allah'a karşı vazifelerin tam olarak yerine getirilmesi yükümlülüğü anlayışına dayanan İlâhî Devlet ve onun yer yüzünde tek temsilcisi olan kilisenin, bütün dünya kuruluşları ve insanlar üzerinde salt bir hâkimiyeti gerekmekde idi. Krallar ve prenslerin idâre ettiği dünya Devletleri ve onlara bağlı halklar da kilisenin başka bir deyişle papalığın emirlerine tam bir şekilde uymak zorunluğun da bulunuyorlardı.

Snt. Augustine'in bu doktrini, bütün Orta Çağ toplumlarının tek prensibi; papalığın, kralları ve feodalları olduğu kadar bütün hıristiyanları tam otoritesi altına almasının en kuvvetli dayanağı olmuşdur. İnsanlar ve sivil Devletlerin idârecileri hata yapabilecekleri, daima suç işleyecekleri halde kilisenin ve paplığın hata yapmasına imkân yokdu.

---

(26) De Civitate Dei, XIV, 28.

Neticede ise, bütün Orta Çağ boyunca, kilisenin mekteplerinde yetişerek hırıstiyanlık dünyası kiliselerini papas, piskopos ve kardinal olarak ellerinde tutanlar geniş ölçüde devrin feodal ve aristokrat ailelerinden geldikleri için İsa Peygamberin, fakir ve mazlum insanların hakları ve hürriyetleri adına gelişdirdiği hırıstiyanlık da en sonunda Allah adına tekrar en koyu bağnaz ve amansız bir esarete, köleliğe dönüşmüşdü. Geniş insan yığınları tekrar, toplum kuvvetini ellerinde tutan bir azınlığın ağır baskısına ve sömürüsüne girmişdi. Snt. Augustini'n Orta Çağ ölçüsünde gelişdirdiği bu yeni *mistik-kölelik doktrinini* günümüzün *komünist inançları* ve *Marxizmle* kıyaslayan *Bertrand Russell* dikkate değer bir sistem benzerliğine ulaşır :

«Yahudiliğin tarih anlayışı ..... bütün ezilenler ve bahtsızlar için çekici bir güce sahipdir. St. Augustine bu örneği hırıstiyanlığa uydurduğu gibi - Yahudi asıllı olan - Marx da sosyalizme uygulamışdır. Marx'ın psikolojisini anlamak için, aşağıdaki sözlüğü kullanmak lâzımdır :

Yahovah (Allah)	=	Maddeci Dialektik
Mesih	=	Marx
Seçilmiş	=	Proletaria
Kilise	=	Komünist Partisi
İkinci Geliş	=	Devrim
Cehennem	=	Kapatalistlerin Cezalandırılması.
İsanın Bin yıllık Saltanatı (Millenium)	=	Komünizm Cenneti

«Sol yandaki terimler sağdaki deyimlerin hissî kaynağını verir. Yahudi veya hırıstiyan olarak yetiş-

dirilenlerin çok iyi bildikleri bu hissî kaynak, Marx doktrininin (Marx's eschatology) (27) inanç gücünü sağlamaktadır» (28).

5. Orta Çağ :

Hıristiyanlığın ortaya çıkışı ile birlikde insanlık tarihinde, belki de ilk defa, büyük ölçüde işçiler, san'atkârlar, balıkçılar, çiftçiler ve kölelerin vücude getirdiği fakir ve yoksun insan yığınları kendilerine Roma'lı asiller, rahipler, şövalyeler ve saraylılarla kardeş ve eşit olduklarını, aynı Allah'ın eşit yaratıkları, çocukları bulunduklarını anlatan bir inançla ve onun kendilerine karşı sevgi ve şefkat dolu havarileri ve öncüleri ile karşılaşıyorlardı. Hatta daha ileri giderek Roma'nın merkezinde eski yer altı mezarları katakomplarda, gizli ve karanlık yerlerde de olsa herkesin tek koruyucusu ve doyuruyucusu Allah ve İsaya dua etmek için toplandıkları vakit aralarına Roma soylularından bazılarının karışdığını da görüyorlardı. Kendilerini ve kendileri ile birlikde bütün mazlum ve mağdur yığınları yokluk, sefâlet ve hor görülmüşlükden, zulüm ve işkenceden kurtaracağına inandıkları yeni dinden aldıkları kuvvetli inanç ve mistik bir idealizm ile Romanın her tarafına yayılan hıristiyanlar, nesiller boyu süren işkencelere, devamlı kovalamalara ve zaman zaman toplu öldürülmelere rağmen en sonunda, Roma İmparatorlarını dize getirmeği, onlara hıristiyanlığı Devletin resmî dini olarak kabul ettirmeği başarmışlardı. Şu var ki, 300 yıldan fazla süren bu uğraşma sonunda hedefe varıldığı, bütün Roma İmparatorluğu ve hatta İmparatorluk dışındaki Vizi-

(27) Eschatology = Ölümden sonraki hayat hakkındaki doktrin. Son hüküm. Cennet ve Cehennem (The Concise Oxford Dictionary).

(28) B. Russell, İbid. Kitap 2, F : IV.

gotlar gibi barbarlar da hıristiyan olduğu vakit, artık ilk hıristiyanların ümit ve hayallerinden pek az şey kalmışdı. Büyük toprak sahibi asiller, hıristiyan olmakla beraber gene yerlerinde idi. Üstelik çiftçiler, IV. yüz yıldan itibaren toprağa bağlanarak serfleşdirildikleri için Orta Çağ insanın sosyal statüsü olan toprak köleliği (serflik) hıristiyanlıkla beraber, Roma Devletinin her tarafına yerleşmişdi. Ayrıca Roma Devleti zayıfladıkça iç çatışmalar ve dış saldırılar, barbar istilâları, yağmalar, sürüp giden güvensizlikler yanında fakirliği en büyük fazilet olarak tavsiye eden hıristiyanlığın da olumsuz etkisi altında hızla kendini gösteren ekonomik gerileme ve dağılma insanları, köleliği gönül rahatlığı ile kabule, sabır ve tahammülle boyun eğmeğe sürüklemişdi. Bu koşullara bir de, iyice kökleşip gelişerek hıristiyanların bütün yaşayışlarına kumanda eder hale gelen kilisenin, Avrupanın her tarafında geniş topraklara sahip en büyük feodal, toprak ağası, efendi olarak ortaya çıkışı eklenirse, Orta Çağ insanının, tekrar koyu bir kölelik ve geriliğin karanlıklarına doğru yuvarlanışındaki kaçınılmazlık daha iyi anlaşılır. Tam bu sırada hıristiyanlığın en büyük fikir adamı Saint Augustine de, Ademle Havva Cennetten atıldıkları için bütün insanların özlerinin günahla yoğurulduğunu ileri sürerek hıristiyanları sevgi ve şefkat yerine acı ve ıstırap çekmeğe, fakirlik ve sefaletde tesellî aramağa çağırmışdı. Bu yüzden çok ileri insancıl inançlarla ortaya çıkan hıristiyanlık, insanların sosyal ve ekonomik yaşayışlarında hiç bir ilerleme ve gelişme yaratmadan, fakir sınıfların hayallerini gerçekleşdiremeden, genlik ve maddî huzura kavuşmalarını sağlayamadan yeni ve başka türlü bir köleliğin - serf

sistemi - sert kuralları içinde erimeğe mahkûm olmuşdu.

Bu yeni kölelik rejiminin de tıpkı eski Mısır'da olduğu gibi, toplumları tam bir şekilde dağıttığını, ilkel ev içi ekonomisinin darlık ve yokluğuna sürüklediğini görüyoruz. Ticaret ve pazar için üretim, kâr etmek, para kazanmak, zengin olmak en büyük suç olmuşdu. Kilisenin ısrarla izlediği prensiplerinden biri de «hiç bir hıristiyan tüccar olmamalıdır» kuralı idi.

Orta Çağ ekonomisinin en güzel tasvirlerinden birini Prof. André Philip'de bulmak mümkündür: «Roma İmparatorluğunun dağılışını izleyen 1.000 yıla yakın devrin özelliği, merkezî bir Devlet otoritesinin tamamen ortadan kalkması, her türlü ticaret ve para sisteminin yok olması şeklinde özetlenebilir. ...... Bütün Batı ülkeleri ölçüsünde tam bir çöküş devri. Bu çöküntü X. yüz yıl başlarına kadar devam etmişdir. ..... Artık tarım, birer harabe haline gelmiş olan şehirler için üretim yapamamaktadır. ..... Serflerin sayısı gittikçe artmaktadır. ..... Küçük ve fakir Çiftçiler, kendilerini ve ailelerini korumak için topraklarını kuvvetliye terk etmekdedir. ..... VIII. yüz yılda, senyörlerin toprakları üzerinde halâ bir mikdar hür insan olmakla beraber bunların hiç bir mülkü yokdu; üstelik haraç ödemekde, angarya görmekde idiler. - Serflerden daha kötü bir durum. - Borçlandıkları vakit de kendilerini ve çocuklarını rehin olarak veriyorlardı. ..... Sosyal ve ekonomik ünite, şatoların etrafındaki köylerden ibaretdi. ..... Az mikdardaki san'atkârlar şatolarda senyörlerin emrinde çalışmakda idiler. Kadınlar da yün eğirip dokuyarak giyecek yapmakla vazifeli idiler.

«Ticaret hemen hemen yok gibidir. Müslümanlar, özellikle VII. yüz yıldan sonra bütün Akdenizi kapatmışlardı. Ülkeler arası ticaret, İspanya - Müslüman Endülüs - ile öteki müslüman memleketlerden zaman zaman Orta Fransa'ya baharat ve ince kumaşlar getiren bir kaç yahudinin çerçiliğinden ibaret olmuşdu. Papalık kurulunun *faizi*, yani *bir malın ilk alım fiatından daha fazlaya satılmasını* yasaklamasından sonra bu çok ilkel ticaret de frenlenmişdi».

Bahis konusu bin yıllık ekonomi gerçekde tam bir ev ekonomisidir ve XII. yüz yılda ticaret kapitalizminin ilk filizlenmesine kadar devam etmişdir» (29).

6- Orta Çağ ve Komünizm :

Orta Çağın koyu bir mistisizmle birlikde Plato doktrininin geniş ölçüde uygulandığı bir devir olduğu da kolayca kavranacakdır. Genç yaşda ailelerinden alınarak kilise ve manastırlarda özel bir şekilde yetişdirilen, bir çokları evlenmeksizin hayatlarını dine adamış olan papasların, piskoposlar ve kardinallerin idâre ettiği uzun yüz yıllar, tıpkı Plato'nun özlediği şekilde «ilkel tarım yapılı, esneklikden yoksun kalıplar içinde yeniliklere ve değişikliklere düşman seksenlik ihtiyarların yönetimindeki statik bir toplum düzeninin» (30) sürdürüldüğü devirdir.

Öte yandan Orta Çağ toplumu gene Plato'nun erişilmez bir ideal olarak gördüğü fakat hiç bir zaman vaz geçmek istemediği komünist toplum düzenine, eski Mısır'dan sonra en çok yaklaşmış olan

(29) Prof. André Philip, Historie des Faits Economiques et Sociaux, Kısım I, F: I.

(30) Will Durant, İbid F: I.

bir yapıya sahipdir. O devrin en önemli üretim kolunun sadece tarım olduğu göz önüne alınırsa bu gerçek daha iyi kavranır. Topraklar ve koruluklar, sosyal ve ekonomik statüye göre, *senyörlerle serflerin* adetâ *müşterek mallarıdır.* Bu bakımdan, Vatikan kilisesini devrimizin komünist memleketlerindeki politbürolarla kıyaslamak kolayca mümkündür. Üstelik Orta Çağ Avrupa'sında toprakların büyük kısmı doğrudan doğruya kilisenin emrindedir; veya *kilise en büyük feodaldir.* Bu durum meselâ Fransa'da, ta 1789 ihtilâline kadar az çok devam etmişdir.

Bu yüzdendir ki, Orta Çağın sonlarında *İngiltere*'de serf sistemi dağıtılarak büyük toprak sahibi lordlar, sınırlandırdıkları topraklarında koyunculuğa ve yüncülüğe başladıkları vakit, en şiddetlisi 1381 de olmak üzere zaman zaman ayaklanan eski serflerin önüne düşen sosyalist fikirli *papaslar, mal müştereklığini ve komünizmi heyecanla savunmuşlardı.* Avrupa'nın öteki memleketlerinde de. ticaret kapitalizmi ile birlikde özel mülkiyet müessesesinin tekrar ortaya çıkması ve gittikçe yaygınlaşması, sayılı ellerde o zamana göre büyük servetler toplanmağa başlaması karşısında çoğunluğu *papas olan bir çok yazarlar* ve fikir adamları mülkiyetsiz ve hürriyetsiz olmasına rağmen köylüler ve fakir halk için yaşama ve geçim güvenliği imkânları sağlayan Orta Çağın hasretini taşıyan ve *komünizmi savunan eserler yazmışlar,* vaazlar tertiplemişlerdi. Amerika Kıtasına ismini veren *Amerigo Vespucci, Meksika*'da yerleşmiş *Franciscan* mezhebine mensup bir papas olan *Sahagun, Joseph Acosta;* İngiltere'de daha önceki tarihlerde *Alexander of Hale* (1180-1245) *Duns Scotus* (1270-1330), *William of Ockham* (1280-1349) ve öğrencisi *John Wycliff* (1320-1385) *John Ball*

(1381 ayaklanmasında öldürülmüşdür) bunların başlıcalarıdır. Bahis konusu yazarların hepsi de, ilk hıristiyan büyükleri izleyerek bir tarafdan bütün insanların eşit ve hür doğduklarını belirtmekde; öte yandan da servetlerin ve üretim kaynaklarının mahdut bir azınlığın elinde toplanmasını, halk ve köylülerin açlık ve sefalet içinde kıvranmasını tenkit etmekde idiler. Onlara göre, özel mülkiyetin ve *sömürünün önlenmesi*, bütün malların ve toprakların *müşterekleşdirilmesi lâzımdı.* Amerigo Vespucci, gezdiği yeni kıt'ada gördüklerini anlatan «Yeni Dünya» *(Mundus Novus)* adlı büroşüründe oralarda «insanların *epicurean bir hayat*» yaşadıklarını, *«özel mülkleri olmadığını* fakat her şeylerinin *müşterek* bulunduğunu, başlarında bir kral ve Devlet diye bir şey bilmediklerini, herkesin kendisinin efendisi olduğunu» yazıyordu. Bütün bu fikir adamlarının hepsinde Orta Çağın hürriyetsiz olmakla beraber, köylülere yaşama ve çalışma imkânı sağlayan tarım düzeninin ve ilk hıristiyanların basit fakat sömürüden uzak hayatlarının hasreti vardı. *«Komünizm, doğru, âdil ve iyi idi»* (31).

Protestanlığın kurucusu Martin Luther de (1483-1548), o günün Almanya'sında «prenslerin, yeni yetişen zengin tüccarlarla iş birliğine» şiddetle hücum ederek «sizin prensleriniz hırsızların ortağı oldular» diyordu.

Aynı tarihlerde, İngiltere'nin feodalizmden ticaret kapitalizmine doğru gelişdiği devirde yetişen ünlü sosyoloğ ve Devlet adamlarından *Sir Thamas More* (1478-1535) da, devrinin İngiltere'sindeki ıstıraplara ve «koyunların, tarlalardan kovarak açlığa mahkûm ettiğini» üzüntü ile belirtdiği fakir halkın sefa-

---

(31) M. Beer, İbid. K : I, F : III.

letine çare ararken, özellikle Plato'nun ve St. Augustine'in fikirlerini büyük bir hayranlıkla benimsemişdi. Bu heyecanla kaleme aldığı «Utopia» adlı eserinde güney denizlerinde hayal ettiği gizli bir ada halkının, tabiî kanunlara uygun olarak, *«tabiat halinde»* ve *tarım yapılı bir komünist toplum düzeni içinde* nasıl basit fakat mes'ut ve ahlaklı bir hayat yaşadıklarını çekici bir üslupla anlatmışdı. Gerek yaşadığı yıllarda ve gerek ondan sonraki devirlerde pek çok okurları kuvvetli etkisi altında tutacak olan Utopia yazarına göre de «mülkiyetin özel olduğu, paranın her şeye ölçülük yapdığı bir memlekette, insan toplumlarının âdil bir idâreye sahip olmalarına, bolluk ve genliğe kavuşmalarına imkân yokdu. ..... *Komünizm olmadan insanlar arasında eşitliği yerleşdirmek de mümkün değildi»* (32). «More, komünizmin insanları tembelleşdireceği ve Devleti idâre edenlere saygısız hale getireceği iddialarına da şiddetle hücum etmişdi» (33).

Aynı Orta Çağ ve tarım yapılı komünist toplum özleyişini, 1648-49 yıllarında İngiltere'de ortaya çıkan *Diggers* (toprak kazıcıları) ayaklanmasında ve ayaklanmanın liderleri *General Winstanley* ile İngiliz reformcularından *Peter Chamberlen*'de de bulmakdayız. P. Chamberlen aynı zamanda, servetin gerçek yaratıcısının «emek» olduğunu, işçilerin, insan toplumlarının en önemli unsurları (ögeleri) bulunduklarını ileri sürmek ve para yerine *«emek - zamanı»* kavramını ortaya atmak suretiyle hem İngiliz klasik iktisatcılarına, hem de XIX. yüz yıl sosyalistleri ile Karl Marx'a öncülük etmişdir (34).

---

(32) St. Thomas More, Utopia.
(33) B. Russell, İbid, Kitap : 3, F : IV.
(34) M. Beer, İbid, K : I, F : V.

TOPLUMCU AKIMLAR VE HÜRRİYET

BURHAN ULUTAN

Ajans - Türk Matbaacılık Sanayii, Ankara